

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

VÁRADY
TIBOR
85

ACTA HUMANA

EMBERI JOGI KÖZLEMÉNYEK

XIII. évfolyam (2025)
1. szám

ISSN 2786-0728 (elektronikus)

ACTA

HUMANA

EMBERI JOGI KÖZLEMÉNYEK

ACTA HUMANA • Emberi Jogi Közlemények
A Nemzeti Közzolgálati Egyetem kölcsönösen anonim módon
lektorált folyóirata

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Trócsányi László elnök

Badó Attila

Balogh Zsolt

Bándi Gyula

Bódi Stefánia

Csath Magdolna

Darák Péter

Maciej Dybowski

Halász Iván

Halmi Péter

Herbert Küpper

Hörcherné Marosi Ildikó

Kis Norbert

Kiss György

Koltay András

Kondorosi Ferenc

Korhecz Tamás

Kukorelli István

Silvio Marcus-Helmons

Molnár Miklós†

Pap András László

Patyi András

Polt Péter

Schanda Balázs

Smuk Péter

Ujházy László

Varga Réka

Varga Zs. András

Vizi Balázs

Weller Mónika

Leo Zwaak

SZERKESZTŐSÉG

Péterfalvi Attila főszerkesztő

Auer Ádám

Balogh-Békesi Nóra

Horváth Anett

Téglási András

Olvasószerkesztők: Bujdosó Hajnalka, Farkas-Nagy Judit

Megjelenik negyedévente

Kiadó: Nemzeti Közzolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

ISSN 2786-0728 (elektronikus)

Borítókép: depositphotos.com

Tartalom

LAUDÁCIÓK

NÉMETH FERENC: A vajdasági dokumentumpróza mestere..... 5

BORDÁS GYŐZŐ: Szépirodalommal nemesült dokumentumok 9

TANULMÁNYOK

SZALMA JÓZSEF: A nemzeti kisebbségek kollektív és individuális jogai
az európai charták fényében 13

KORHECZ TAMÁS: Reflexiók Várady Tibor kisebbségvédelmi téziseire 37

BALÁZS GÉZA: Törekvések a jogi nyelv közérthetőségére 51

KARDOS GÁBOR: Az igazságszolgáltatás és a kisebbségi nyelvek használata . . . 65

NÉMETH ZSOLT – SZESZTAY ÁDÁM: Kisebbségi jogok a változó
geopolitika sodrásában 79

A vajdasági dokumentumpróza mestere

Várady Tibor „jogásznovelláiról”

NÉMETH FERENC¹

Nemrégiben múlt tíz éve annak, hogy az olvasók kézbe vehették az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából Várady Tibor új, friss hangvétellű prózakötetét, a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* című könyvét. Mint utóbb kiderült, ez egyben sorozatnyitó kötet is volt, amely szervesen illeszkedett a már meglévő vajdasági magyar dokumentumpróza sorába, sőt azt új, élvezetes és olvasmányos jogásztémákkal gazdagította. A vajdasági magyar olvasótábor kellemesen rácsodálkozott ezekre a „jogásznovellákra”, amelyeknek témáit a szerző a gazdag, 1893-tól létező családi, ügyvédi irattár érdekes, „életízű” anyagaiból válogatta, s amelyekben furcsa jogi eseteket, élettörténeteket, sorsokat tematizált a ma olvasójának. Egyben hasznos, korábban ismeretlen adalékokat is szolgáltatva a családi levéltárból a Bánát-kutatóknak.

Az évek során a szerző öt-hat pompás dokumentumpróza-kötetet tett le az asztalra (*Zoknik a csilláron, életek hajszálon*, Forum, 2013; *Libatoll és történelem*, Forum, 2017; *Mi történt Écskán?*, Forum, 2019; *Népellenes mosoly*, Forum, 2021; *Mi legyen a bronz utazóórával?*, Forum, 2022; *Házasság utáni házasság*, Forum, 2024), s úgy tűnik, hogy a közeljövőben újabb termései is lesznek ennek a sorozatnak.

Valamennyi munkája a családi, ügyvédi irattárból merített újabb történetek gyűjteménye, s egyik nagy hozadéka, hogy témaválasztásával, jellemző történeteivel – amelyek néha már-már bizarrnak is tűnnek – valójában múltunk egyes korszakait, társadalmi valóságát rajzolja meg. Ezek a történetek néha sokkal többet mondanak és tanulságosabbak a mai kor emberének, mint a tényszerű történelemkönyvek. Az ügyvédi iroda különféle bírósági ügyeinek hozzáértő válogatásával és rendhagyó, művészi bemutatásával Várady prózája többszínűvé válik, többféle értelmezésre ad lehetőséget. Mert az általa tárgyalt egyedi eseteken keresztül mindig szélesebb, tágabb képet fest arról, milyen hatást gyakoroltak a rendszerváltások, az ideológiák váltakozásai, s milyen következményeik voltak az egyszerű emberre. Furcsábbnál furcsább „jogi konstrukciókat” alkotott meg a mindenkori hatalom, olyanokat, amelyek nemcsak a józan logikával ellenkeznek, hanem egyben észbontó teljesítményei is az ideológiával bőven átitatott hatalomnak.

1 Egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka.

Dokumentumprózájával a szerző egy egész korszakra, annak visszasságaira nyit ablakot, amelyben a jog gyakran élesen ütközik az ideológiával, s a releváns jogi érvelések ellenére rendszerint az ideológia győz. A bírósági jegyzőkönyvekbe rejtett mikrotörténeteivel többet mond el nekünk Bánát múltjáról, mint a hivatalos tankönyvek. Ezzel árnyalja is egyben múltunk egyes kulcskorszakainak képét. Dokumentumprózájának hitelességét és érvényességét a konkrét nevek és egyedi emberi sorsok bemutatása igazolja. Olyan egyéni élettörténeteket tár elénk, amelyek főszereplői/kényszer szereplői szívesen leléptek volna a „történelem színpadáról”, de azt a körülmények miatt egyszerűen nem tehették meg. Itt a régi igazságot kell hangsúlyoznunk: az élet néha felülírja a történelmet, s a mindennapi valóság regényesebb tud lenni minden képzeletnél.

Bánát vonatkozásában kevés a hiteles, a mindennapi életre kiterjedő, emlékező irodalom, s a letűnt korok eseményei, sajnos, csak rideg történelmi tényként köszönnek vissza a szakirodalomból. Éppen ezért oly értékes az effajta dokumentumpróza, amely emberközpontúságával, történeteivel gazdagítja az adott korról kialakított képet. Munkái már most fontos kiegészítői a kutatóknak, ugyanakkor hasznos olvasmányai is a múlt iránt érdeklő olvasónak. Mondhatnánk, egyedülálló, értékes forrásai a múltkutatásnak, Becskerek és Bánát múltja megismerésének.

Ma már megmosolyoghatjuk, hogy egykor valaki „fasiszta származású kocák” miatt kerülhetett bíróság elé, vagy hogy valaki örölt paprikával fokozta a hitleri hadsereg hadi teljesítőképességét, esetleg azért, mert valaki észrevette a népellenes mosolyt valakinek az arcán. Ezek voltak azok az idők, amikor ügyvédnek kellett kieszközölnie, hogy valaki feleségül vehesse – a feleségét (!), vagy hogy zsidónak kellett bizonyítania, hogy nem működött együtt a megszállókkal. Bizarrabbnál bizarrabb élettörténetek kerekednek ki ezekből a Várady által válogatott ügyvédi aktákból, illetve esetekből, amelyek híven tükrözik az adott kort minden visszasságával és szenvedő alanyaival egyetemben. Tanulságos és kort festő esetek sorjáznak szidalmakról és káromkodásról, ingatag házasságokról, örökbefogadásról, a tejcsarnok konyhájának büntetendő használatáról, háborús nyereszkezésről, kislopásokról és családi viszontagságokról.

Frissítő hatású prózaszövéseinek, narratívájának titkát saját maga fedi fel *Mi legyen a bronz utazóórával?* című kötetének előszavában:

„Most, hogy kiszedem az iratokban felejtett adatokat és értékeket, egy világ tárul elém. Ebben a találgatások is a valósághoz csatlakoznak. Néha azért, mert kiderül, hogy valójában kinek volt és kinek lesz igaza. [...] Az iratokból kiszabadult sorsok, események, viták, mosolyok, megrendülések, üldöztetések, menekülések, költözések, befejezések, folytatások, töprengések, tanács-talanságok most friss lendületet kapnak. És mielőtt tennék valamit, regénydarabokká alakulnak.”

A házasság utáni házasság bevezetőjében a többi között a póttörténelem és a történelem viszonyáról, valamint a múlt létezéséről és hollétéről értekezett, magyarázva alkotói módszerét, stílusát.

„*Falevelek a szélben* című könyvében Konrád György ezt látja: »A múlt minden bizonnyal volt. De van-e? És hol van?« Azt tenném hozzá, hogy gyakran a véletlenek múlik, hogy előkerül-e a múlt, és hogy az kerül-e elő, ami megtörtént, vagy az, ami ide-oda helyezések és feledések nyomán alakult. Szóval vigyázni kell az iratokkal is. A múltkockák rakosgatásával is, az ihletésekkel is. [...] A póttörténelemmel egyszerűbb a helyzet. Zömmel erről akarok írni. Leginkább arról a póttörténelemről, mely a második világháború alatt és a háborút követő első években alakult Becskerekén és Bánátban. Sok minden húzódott akkoriban menedékbe. A veszekedések is. Ezek aztán, saját zajjal, valamilyen védőfalat is húztak a történelem hangzavara elé. [...] Azt szeretném leírni, ami tényleg megtörtént. Itt az az egyik nehézség, hogy a történelem dacára alakult mindennapok kimaradtak a történelemből. A póttörténelem nem kapott igazán figyelmet. Az emlékezetben is. Viszont segít, sokat segít, hogy apám is, nagyapám is zömmel a mindennapokban mozgó ügyekkel foglalkoztak, és – amint ezt már többször elmondtam – valami csoda folytán a több mint száz év alatt halmozódó iratok megmaradtak. Itt van az is, hogy a póttörténelem porondján mozogva nem kell kísértéseket legyőznöm és nem kell veszélyeket vállalnom ahhoz, hogy tárgyilagos lehessenek. [...] Néhol a történelem és póttörténelem hártámezsgyéjén mozogok.”

Várady voltaképpen írói invenciójával életet lehel e régóta porosodó, családi ügyvédi aktákba, érdekes történetekké formálja a furcsa bírósági eseteket, s egyéni mikrotörténetekben, családi sorsokon keresztül mutatja be a kort a 21. század olvasójának, érzékelte egyben az impériumváltások és ideológiák furcsa, visszás, néha észbontó hatását a polgárok hétköznapijaira. Ez mindenképpen nagy erénye Várady dokumentumprózájának, akárcsak az az elbeszélési mód, amelyben mindig ott vannak a tekintélyes Várady család tagjai is: dr. Várady Imre, a nagyapa, Várady József, az apa, és természetesen a szerző, Várady Tibor is. Sőt valahol kiérződik a Várady család féltő gondoskodása is a bánáti magyar közösség és az egyéni emberi sorsok iránt. Többek között ez avatja őt a vajdasági magyar dokumentumpróza mesterévé.

Friss hangvételű prózájába a szerző beleszővi gyermekkori emlékeit is egyik-másik témával kapcsolatosan, gyakran érdekes tényeket kapcsol egybe, ügyesen köti a múltat a jelennel, s nemcsak könyveinek címei keltenek feltűnést, hanem fejezetcímei is felettébb szellemesek.

Várady Tibor eddig megjelentetett dokumentumpróza-kötetei a figyelemfelkeltő témákkal, az ismeretlen adatokkal és a furcsa embersorsokkal egyértelműen azt bi-

zonyítják, sőt megerősítik a tényt, hogy a Várady család gazdag archívuma a térség múltjának becses emléktárhelye, amelyet mindeddig részleteiben nem ismertünk, de amely immár megkerülhetetlen forrása minden további kutatásnak. Prózájának egyik legnagyobb erénye, alapos dokumentaritása mellett az, hogy sikerült megtalálnia azt az elbeszélő hangnemet, amely időtállóvá és élvezetessé teszi annak olvasását, s hogy e történetekben – valamilyen konkrét kötődés, ismeretség vagy vonatkozás révén, édesapja és nagyapja mellett – ott van a szerző is.

Szerencsés körülménynek számít, hogy Várady Tibornak, az unokának, a jogászi mellett írói vénája is van, aminek köszönhetően élvezhetjük ezeket a furcsa, múltbéli élettörténeteket – közösségünk gazdag múltjának emlékkockáit.

E dokumentumpróza-sorozata reményeink szerint újabb kötetekkel fog gazdagodni, amelyek majd tovább mesélik szűkebb tájegységünk múltját a 21. század kíváncsi olvasójának.

Szépirodalomma nemesült dokumentumok

BORDÁS GYŐZŐ¹

Noha mai ünnepeltünket jogászprofesszornak és akadémikusnak tituláljuk – joggal –, már tanársegéd korában elkezdett publikálni a jó nevű *Új Symposion* művészeti kritikái, majd társadalomtudományi folyóiratban. Bibliográfusaink szerint első írása e folyóiratban 1966-ban jelent meg egy kérdőjeles címmel: *Vajdasági magyar társadalomtudomány?*

S itt sorra írta esszéit, amelyek a Forum Könyvkiadónál 1971-ben jelentek meg *Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés?* címen. Már én is a Forum Könyvkiadó fiatal szerkesztője voltam, amikor *Az egérszürke szoba titka* című regényével tűnt föl, amelynek újrakiadásánál már magam is bábáskodtam. Majd szerkeszthettem a *Történelemtöredék* című esszékötetét, s voltam felelős szerkesztője a szerb nyelven írt egyetemi tankönyvének, a *Međunarodno privatno pravo* (magyarul: nemzetközi magánjog) címűnek, amely csak az én majd' három évtizedes szerkesztői mandátumom során hat kiadást is megélt. (Tudomásom szerint ez a tankönyv ma már a tizenötödik kiadásánál tart, s az egykori Jugoszlávia minden jogi egyetemén használják.)

Aztán mintegy tíz évvel ezelőtt egy különleges vállalkozásba kezdett. Nagypapa és apja becskereki ügyvédi irodája dokumentumainak földolgozásába, amelyekben olyan történeteket ír le, vagy inkább elevenít fel, amelyek valóság-alapját iratok, periratok, bírósági tárgyalások jegyzőkönyvei és feljegyzések, vagy néha a nagyapai-apai visszaemlékezések képezik. Tehát elsősorban dokumentumprózának tekinthető az eddig megjelent öt, azaz immáron hat különleges című könyv, nevezetesen: *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* (2013), *Libatoll és történelem* (2017), *Mi történt Écskán?* (2019), *Népellenes mosoly* (2021) és *Mi legyen a bronz utazóórával?* (2022). Valamint a legutóbbi, a nemrégiben magyarul és szerbül is napvilágot látott *Házasság utáni házasság* (2024). Dokumentumprózát említettem, de mint már ezt a sorozat első kötetének megjelenése alkalmával is látnunk kellett, az írói vénával is megáldott szerző, ha másban nem, kommentárjaiban a fikció irányába viszi a periratokat, ami azt jelenti, számos „dokumentum” szépirodalmi alapként is értelmezhető. Ez hatványozottan érvényes legújabb kéziratára, s azért említek kéziratot, mert a Forum Könyvkiadó engem bízott meg e sorozat hatodik kötetének recenzeálásával,

1 Író, az újvidéki Forum Könyvkiadó nyugalmazott főszerkesztője.

amelynek a szerző akkor, a múlt év nyarán, három lehetséges címet is ajánlott, meghozza a következőket:

A történelem dacára;
Történelem és póttörténelem;
Emlékezésre váró jog,
alcímében: Bádóg töpörtyűforgatóra kiterjedően.

Hogy végül egy negyedik cím került a könyv borítójára, az annak a bizonyítéka, hogy a szerző a kézirat nyomdába adásáig, íróemberekre jellemzően, töprengett a legkifejezőbb, de mint előző kötetei is bizonyítják, meghökkentő címen. Azt hiszem, sikerült is.

Viszont ha a recenzióra hallgatott volna a szerző vagy a kötet szerkesztője, akkor *Történelem és póttörténelem* lenne e könyv címe, több oknál fogva is: mindenekelett azért, mert ha az eddigi köteteiben szigorúbban ragaszkodott a szerző a dokumentumok eredetiségéhez, korhűségéhez, időrendiségéhez, tehát a „történelemhez”, ebben a kötetében – legalábbis a legizgalmasabb utolsó fejezetében, a *Záró összefoglalásban* – egy elképzelt (becskerek) „korsemleges” Bega partira invitálja meg mindazokat, akikről a peres ügyekben néha csak futólagos említés történik. S így találkozik ezen a tragikomikus kerti partin több ország, a Monarchia, az SZHSZ Királyság, némely egykori Jugoszláv ország(?), de a fasizmus és a kommunizmus sok-sok ismert személyisége is. Itt van például Goebbels, Ella Fitzgerald, Karl Jaspers, Brecht Kurázi mamája, Shakespeare Hamletje, III. Richárd, de Tito is (elnézést kérve, hogy sürgős teendői miatt azonnal távozni fog). Az írók közül megjelenik Konrád György és Markó Béla, de találkoznak vajdasági magyarokkal: Tolnaival, Domonkossal, Gionnal, és a szövegekben fölmerül Dormán László és Németh Ferenc neve is.

Viszont ők is csak mellékszereplők, mint egykori osztálytársai: a későbbi jogásztárs Kaslik Péter vagy az építész Bencze Tibor, s csak ezek után sorakoznak a „kisemberek” a maguk peres ügyeivel, mint például az iszákos Dani, akinek felesége egy pofon után leköpi férjét, és akkor vonul ki a házasságból 1941 áprilisában, amikor a németek bevonulnak Bánátba. A per tárgya a nemzetiségi alapon történő rágalmozás, mert noha „rác bitagnak” titulálják Danit, de „rác” már csak azért sem lehet, mert anyja német, apja meg román. Persze a per a vagyoni osztozkodásra is kiterjed, amelyben ott van a könyv egyik címjavaslatában szereplő „bádóg töpörtyűforgató” is.

Aztán sorakoznak a zsidó férjek elleni átválóperek, majd becsületsértési pereskedések csak azért, mert Csorba Gizellát Merschorf Imre „szemtelennek” nevezte. Aztán két német zsigmondfalvi német hentes ügye, akik egymás húsaruit ócsárolták, de ítéletet az ügyben sokáig nem lehetett hozni, mert – mivel német ajkúakról volt szó – meg kellett várni a német katonai parancsnokság döntését. Volt állapotper is tehénvásárlási ügyben, de pikánsabb témában is a Várady ügyvédi irodához fordultak, mint amikor valakit lekurváltak, vagy olyat mondtak, hogy: „Baszom az anyádat és apádat!”

Sorolhatnánk a periratok tartalmát, de felesleges, mert végső fokon Nagybecskerek és tágabb környékének, tehát Bánátnak a második világháború előtti, alatti és utáni,

többször „tyúkperes” eseményei mögül a valós élet bontakozik ki, tehát amelyek prózáként, irodalomként is olvashatók, azaz a periratok titokban irodalomról nemesülnek. Léven a szerző – mert íróember is – megtalálta a módját annak, hogyan lehet az ügyvédi iratok által történelmet, pontosabban póttörténelmet (is) írni.

Végszóként: mindez az abszurd dráma formájában is megírt szövegeiben érzékelhető leginkább, amelyet nyilván föl lehetne ajánlani majd, mondjuk, egy Urbán András, Alföldi Róbert vagy Verebes István habitusú színházi rendezőnek is.

A nemzeti kisebbségek kollektív és individuális jogai az európai charták fényében

SZALMA JÓZSEF¹

Apropó: Várady Tibor akadémikus 85. születésnapja alkalmából, tudományos, társadalmi, kulturális, szépirodalmi, egyetemi oktatói és a délvidéki magyar nemzeti kisebbség támogatását illető munkássága és tevékenysége iránti nagyrabecsülésem és régi barátságunk jeléül. „Jobb száz évig tágyni, mint egy napig háborúzni” – nyilatkoztad a tragikus délszláv háborúk idején. Akkor is és ma, más körülményekre vonatkoztatva is egyetértettem, egyetértek Vele. Annál inkább, mert mindannyiszor megmutatkozott, hogy a háború megghiúsítja mind a köz-, mind a magánjog által egyaránt oltalmazott alapvető emberi jogoknak – az élethez, a testi épséghez, az egészséghez, a szabadsághoz, az emberi méltósághoz és a lelkiismereti szabadsághoz való jogosultságok – érvényesülését.

E tanulmány az immár majd harminc éve hatályban levő európai kisebbségjogi charták (a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája) normatív jelentéstartalmát, jogi természetét, megvalósításának módját vizsgálja az Emberi Jogok Európai Egyezménye fényében. Érinti a kisebbségvédelmi charták Magyarországgal szomszédos országokban megtörtént ratifikációs implementációját és a magyar nemzeti közösségek jogállására gyakorolt hatását, a közösségi és egyéni jogosultságok megvalósítását. E chartáknak az illető országokban való implementációja a kisebbségi jogok érvényesítése tekintetében, tendenciálisan személve előrehaladást mutat, igaz, az alkalmazás terén időnként meglepő megtorpanásokat is. Előfordult már többször is a múlt században, hogy a magyar nemzeti kisebbségek a hídszerep helyett túszává váltak annak az úgynevezett utódországnak, amelyben történelmileg meghatározottan élnek. Ennek egyik példája a kisebbségi lakossági arányszám-kényszerű megváltoztatása. A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény kifejezetten tiltja a nemzeti kisebbségek által hagyományosan lakott régiókban a korábbi lakossági összetétel arányának államhatalmi úton történő megváltoztatását, amire azonban az egyezmény hatálybalépése előtt, de utána is, sajnos, sor került. Ezért evidens, hogy az európai

1 Egyetemi tanár, az MTA doktora, a Miskolci Egyetem tiszteletbeli doktora, a Belgrádi Egyetem Jogtudományi Karának magisztere és doktora, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Jogtudományi Kara Polgári Jogi Tanszékének professzora (emeritus), korábban az Újvidéki Egyetem Jogi Kara Polgári Jogi Tanszékének rendes egyetemi tanára, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja.

nemzeti kisebbségek, így az országhatáron túli magyar nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítése, az érintettek mellett, nemcsak Magyarországnak, azaz az anyaországnak, hanem az EU-nak, nemkülönben az adott nemzetállamoknak jó esetben jótékonyan koordinálható, odafigyelést igénylő érdeke is. Ezt megerősíti Magyarország Alaptörvénye az Alapvetés D) cikkében, amelynek értelmében Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget vállal a határain kívül élő magyarok sorsáért.

Kulcsszavak: keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, a nemzeti kisebbségek anyanyelvű oktatási, tájékoztatási jogai, a nemzeti kisebbségek kulturális jogai, a kapcsolattartás joga az anyaországgal, saját egyesületek létrehozásához való jog, hivatalos nyelvhasználati jog, országos és helyi önkormányzati jog

Collective and Individual Rights of National Minorities in the Light of European Charters

This study examines the normative content, legal nature and implementation of the European charters for the protection of minorities (the Charter for the Protection of National Minorities and Regional and Minority Languages), which have been in force for almost twenty years, in the light of the European Charter of Human Rights. It concerns the ratification and implementation of the Charters in the countries neighbouring Hungary and their impact on the legal status of Hungarian national minority communities and the enforcement of their collective and individual rights. The implementation of these Charters in the countries concerned shows, in a tendential manner, progress in terms of the enforcement of minority rights, although there are sometimes surprising setbacks. It has happened several times in the last century that Hungarian national minorities, instead of playing a bridge role, have become hostages of the so-called successor country in which they live historically. One example of this is the change of the minority population ratio. The Framework Convention for the Protection of National Minorities expressly prohibits the state authority from changing the previous population ratio in regions traditionally inhabited by national minorities, which, unfortunately, has happened before and after the entry into force of the Convention. Therefore, it is evident that the enforcement of the rights of national minorities in Europe, including Hungarian national minorities beyond the country's borders, is not only in the beneficially coordinated interests of those concerned, but also of Hungary, i.e. the kin-state, but also of the EU, and in some cases of the respective nation-states. This is confirmed by the Fundamental Law of Hungary (Fundamentals, Article D), according to which Hungary, keeping in mind the unity of the unified Hungarian nation, bears responsibility for the fate of Hungarians living outside its borders.

Keywords: Framework Convention for the Protection of National Minorities, European Charter for Regional or Minority Languages, rights of national minorities to education and information in their mother tongue, cultural rights of national minorities, right to maintain contact with the kin state, right to establish their own associations, right to official of languages, right to local self-government

Bevezető: A kisebbségoltalom normatív modelljeiről

A kisebbségoltalom normatív modelljei és alkalmazásuk más tudományágak mellett régtől foglalkoztatják az alkotmányjogot,² a jog- és alkotmánytörténetet,³ a jogtörténeti és tételes jogi összehasonlító tudományt,⁴ a nemzetközi jogot,⁵ nemkülönben a politológiát.⁶ A határon túli magyar nemzeti kisebbség fogalma, jogai oltalmának szükségessége az oktrojált, méltánytalan trianoni döntés után alakult ki. Attól kezdve, hogy ez a döntés a történelmi Magyarország kétharmadát lecsatolta, az ott élő magyarok sorsát a szomszédos úgynevezett „utódállamokra” vagy területnyertesekre bízta, amelyek sajnos egyenként is közismerten gyakorta alkalmaztak diszkriminációs intézkedéseket (kitelepítés, betelepítés, lakosságcsere, gazdasági, kulturális ellehetetlenítés és korlátozás, vagy előfordultak ennél sokkal súlyosabb, semmivel sem indokolható, az ártatlan lakosság tömegeit sújtó „megtorló intézkedések”). Történt ez nemcsak a 20. század második évtizedében, azaz az első világháború vége felé és utána, hanem a második világháború után is, a 20. század második felében, annak ellenére, hogy ekkortól időközben létrejöttek az emberi jogokról és a diszkriminációtilalomról szóló egyezmények az ENSZ égisze alatt, valamint Európában is.

A második világháború után a kisebbségvédelem hatékonysága tekintetében különböző doktrínák, álláspontok jutottak kifejezésre.

Az *első csoportba* tartoznak azok az álláspontok, elméletek, amelyek a *normatív hatáskör* eredményesség szerinti megítélését illetően vagy a nemzetközi, vagy a nemzeti jogot helyezik előtérbe. Az előbbi abból indul ki, hogy a nemzeti kisebbség jogai elsősorban a *nemzetközi jog* szabályozási tárgyai kell hogy legyenek, mivel a kisebbség leginkább ezen a szabályozási szinten nyerheti el az őt megillető fokozott oltalmat, beleértve a *szubszidiaritást*,⁷ azaz a nemzetközi fórumokhoz való fordulás lehetőségét.

2 Lásd TRÓCSÁNYI–SCHANDA–CSINK 2019; TRÓCSÁNYI 2017: 99–102.

3 Lásd MEZEY–GOSZTONYI 2020: 326–328, nemzetiségi jogok a kiegyezés után.

4 Lásd SZAKÁCS 2017.

5 KOVÁCS 1996; SZALAYNÉ SÁNDOR 2003; RAISZ 2021.

6 Lásd DEÁK 2018.

7 A 2007. évi lisszaboni szerződés szabályozza a döntéshozatal regionális és helyi dimenzióit. Az Európai Parlament 2021. június 24-i állásfoglalása szerint figyelemmel kell lenni az uniós szabályozás célravezetőségére, beleértve a szubszidiaritást és az arányosságot (Az európai uniós

A másik modell inkább a belső, *nemzeti törvényhozást* tartja helyesnek és jónak, előnyösnek, különösen akkor, ha az adott országban nincsenek hátrányos intézkedések, vagy pedig azért, hogy ilyen intézkedések megelőzését szolgálják. Ez az álláspont a nemzeti törvényhozási hatáskört azért tartja eredményesebbnek, mert szerinte amennyiben a kisebbségi jogokat az az ország szabályozza, amelyben a kisebbség él, tiszteletben tartva a nemzetközi sztenderdeket, akkor rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek a belső jog által előírányzott jogosultságok megvalósítását vagy bírói, vagy közigazgatási úton szavatolni tudják. A harmadik álláspont szerint a kisebbségi jogok, mivel a *természetes és emberi jogok körébe tartoznak*, mintegy ezek folytatásaként, *egyaránt tárgyai a nemzetközi (univerzális, multilaterális és bilaterális) és a belső jognak*. Ha a belső jog szerinti szabályozást vagy jogalkalmazást szemmel látható hátrányos megkülönböztetés kíséri, marad a szubszidiaritás értelmében a nemzetközi jog által szavatolt jogosultságoknak például az Emberi Jogok Európai Bírósága révén történő érvényesítése.

Különböző álláspontok alakultak ki a nemzeti kisebbségek és kisebbségi népcsoportok *jogainak körét és típusát* illetően. Az egyéni és kollektív kisebbségi jogosultságok körét egyfelől a kisebbséget védő *tilalmak*, másfelől a kisebbség javára szolgáló sajátos *jogosultságok* képezik. A legfőbb tilalom, amely univerzális (ENSZ) és európai (Magyarország és más európai országok) ratifikációs alapon a nemzeti jog részévé vált, a *diszkriminációtíltalom*. Eszerint tilos a nemzeti vagy nyelvi kisebbséghez tartozás alapján a kisebbség egyéneit vagy közösségét hátrányos megkülönböztetésben részesíteni. Fontos tétel az, hogy a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény tiltja a nemzeti kisebbségek által hagyományosan lakott területek korábbi *etnikai összetételének* szándékos, állami beavatkozással történő megváltoztatását jogaik csorbításának célzatával. Ezt a tilalmat sajnos az úgynevezett utódállamok gyakorta megszegték, azaz akár autoritárius „fázisaikban”, akár bizonyos esetekben később sem tartották tiszteletben.⁸ Annak alapján, hogy a „*cuius regio, eius religio*” elvét tévesen értelmezték, megkerülték a nemzetközi jog tilalmait (*agere in fraudem legis*). Az európai jog *pozitív tartalmú kisebbségi jogosultságokat* is előírányoz, ilyen a *többség és a kisebbség tagjainak jog előtti egyenlősége*. Ilyen továbbá a *kultúra, a nyelv, a hagyományok* ápolásának joga; a *kulturális örökség* megőrzéséhez való jog, az *anyanyelvű oktatáshoz és képzéshez* való jog, lehetőleg minden szinten; vagy a kisebbség által lakott régiókban a *hivatalos nyelvhasználathoz*; a hagyományos *helységnévhez és topográfiai elnevezéshez* való jog; nemkülönben a zavartalan *határon átvélő kapcsolattartási jog*. De ilyen az *anyanyelvű köztájékoztatáshoz* való jog is. Az általá-

szabályozás célravezetősége, szubszidiaritása és arányossága – jelentés a jogalkotás minőségének javításáról a 2017., 2018. és 2019. év vonatkozásában” (2020/2262(INI)). Az Európai Unióról szóló szerződés 5. cikkének 3. bekezdése határozza meg a szubszidiaritás elvét. E jogszabály célja annak biztosítása, hogy a döntések a *polgárokhoz legközelebb eső szinten szülessenek meg*.

8 Lásd például Romániában a 2019. június 6-án megtörtént, román szélsőségesek által előidézett sajnálatos úzvölgyi feszültséget. E szélsőséges elemek a romániai magyarok teljes lélekszámú kitelepítését követelték.

nos *egyesülési szabadság* keretében ilyen a kisebbségnek saját egyesületek, beleértve a pártok alapításához és a parlamenti képviselőkhöz, valamint országos és helyi önkormányzathoz való joga is (utóbbi benne volt a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményben, de a végleges, hatálybaléptetett változatából kimaradt). Típusaik, azaz gyakorlási módjuk szerint megkülönböztethetők a kollektív és az egyéni kisebbségi jogok. Egyes elméletek *tagadják* a nemzeti kisebbségek *kollektív* jogait, és azon az állásponton vannak, hogy a kisebbségeknek a tipikusan kisebbségi jogok egyénenként járnak, és megvalósításuk is egyéni kezdeményezés alapján történhet meg. A másik álláspont szerint a kisebbségeknek a nemzetközi és a belső törvények alapján járó jogok olyanok, amelyek a kisebbség tagjait nemcsak egyénként illetik meg, hanem az egész *közösséget*, így ezek együttes joggyakorlás (például a békés gyülekezési szabadság keretében), kollektív vagy egyéni kezdeményezés (például alkotmányjogi panasz) útján, akár jogi (bírói) út igénybevételevel is eredményesebben valósíthatók meg. Akik tagadják a kollektív jogokat, elsősorban arra hivatkoznak, hogy a *nemzeti kisebbségeket nem illeti meg az önrendelkezés joga*.⁹ Akik elfogadják a kollektív jogok elméletét, hangsúlyozzák az *önkormányzatiságot*¹⁰ mind helyi, mind országos szinten, azaz a nemzeti kisebbségek által megválasztott országos önkormányzat önálló szabályozási és döntéshozatali hatáskörét, különösképpen a (hivatalos) nyelvhasználat, a kultúra, a köztájékoztatás, az anyanyelvű oktatás és képzés stb. területén – mint ahogyan ezt a magyar Alaptörvény és sarkalatos törvények lehetővé teszik. (Egyéb-ként hasonló a perszonális, országos és helyi autonómia, amelyet a délvidéki magyarok tudományos, társadalmi és kulturális közössége parlamenti képviselő útján, korántsem egyszerű körülmények közepette ért el Szerbiában, azaz a Vajdaságban.)¹¹

Az Európai Unió színterén érvényesülő egyezmények, beleértve a kisebbségi és az *emberi jogi* szabályozást,¹² nemcsak a szabályozást, hanem a *megvalósítást* is egyformán lényegesnek tartják.

A fentebb vázolt normatipológiát szem előtt tartva e tanulmányban a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, valamint a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját elemezzük, tekintettel alkalmazásuk eredményeire és alkalmazási megtorpanásaikra. A jogirodalom egy része elmarasztaló az érvényesíthetőség „deficitje” miatt, azonban e charták tartalmát illetően az álláspontok elfogadók. A kritikai állásfoglalások egy része nem tartja elegendőnek az egyezmények szükséges mértékű hatását a belső jogra és különösképpen a megvalósításra, más, elfogadó része azonban több pozitívumot látat, mivel a belső jogra mérvado mércéket és nemzeti-

9 Az első világháború utáni wilsoni elvek között szerepelt a népszavazás alapján történő békés önrendelkezési jog is, azonban ezt a trianoni békediktátum elutasította. Kivételt képez Sopron városa és környéke, ahol a lakosság a velencei jegyzőkönyv értelmében népszavazás útján Magyarországhoz került a Pietro Paolo Tomasi della Torretta olasz külügyminiszter közvetítésével 1921. október 11–13. között, Johannes Schober osztrák szövetségi kancellár és Bethlen István magyar miniszterelnök vezetésével létrejött tárgyalás eredményeképpen.

10 Lásd például MÓRÉ 2018: 182–230.

11 Részben hasonlóképpen, mint Dél-Tirolban, lásd például GIESSMANN 2003: 10–17.

12 Lásd HOFFMANN 2004: 3–16.

nemzetközi ellenőrzési mechanizmusokat tartalmaz. A kritikai álláspontot képviselő szerzők tényszerű megállapítása szerint a kisebbség esetlegesen áldozatul, túszaul esett a többségi aktuálpolitikának, a kedvezőtlen, megszorító bánásmódnak. Szerintük a charták nem mutatkoztak kellően hatékonynak a megelőzés és az elhárítás tekintetében.¹³ Ez tette szükségessé a sztenderdek és gyakorlatuk nemzetközi szabályozását, valamint rendszeres monitoringját (figyelemmel kísérését) anélkül, hogy ez sértené a nemzetállamok „szuverenitását”, hiszen ezek az egyezményt önkéntesen elfogadták, és ezzel egy időben az egyezmény szövegében előírt nemzetközi, azaz európai monitoringot is. A jogirodalom hangsúlyozza a kisebbségi közösségek hídszerpét, támogatva a kisebbségek jogállására vonatkozó nemzetközi és európai jogszabályok szerinti vagy – jó esetben – az ezeknél jóval kedvezőbb belső törvényhozás és jogalkalmazás lehetőségét.¹⁴

Az európai kisebbségoltalmi charták célja, alanyi és területi hatálya, hatálybaléptetésük módja és jogi természete

Két európai kisebbségoltalmi charta van hatályban, amelyek a nemzeti (1994/1995) és a nyelvi (1995) kisebbségek jogait szabályozzák. E charták *célja* az, hogy fokozott normatív védelmet nyújtsanak egyfelől a nemzeti kisebbségek, másfelől a regionális nyelvi kisebbségek tagjainak és közösségének. Mindkét dokumentum *területi érvénye* kiterjed a maastrichti szerződés értelmében vett *Európai Unió egészére*, azaz teljes jogú tagállamainak, az Európa Tanács országainak, de ezen túlmenően a *chartákhoz csatlakozó államoknak a területére* is.¹⁵ E keretegyezmények közös sajátossága abban nyilvánul meg, hogy nem egyszerre, egy időben, a kihirdetés napját követően lépett hatályba, hanem a kihirdetéstől jóval később, bizonyos számú ország ratifikációja után. Országokénti hatálya azonban az adott állam ratifikációjának időpontjától kezdődően valósul meg.

Jogi természetüknél fogva a charták az Európai Unió, illetve az Európa Tanács tagállamainak *nemzetközi egyezményei*. Valójában azonban ezek az egyezmények az *EU-n is túlmutatnak*, mivel mindkét egyezmény *a csatlakozást nyitva tartja*, és lehetővé teszi, hogy az EU-n, azaz az Európa Tanácson kívüli országok is aláírják, amire időközben a hatálybalépésük óta sor került. Eredetileg mindkettő *ajánlásokat* tartalmaz, de a minimumok tekintetében *kötelezettségeket* is.¹⁶

13 Lásd PFEIL 2012: 69–77; 2013a: 1–4; 2013b: 73–77; 2014a: 1–6; 2014b: 167–172; GÁL–DAVYTH 2010: 236–250.

14 Lásd például REIMANN 2004: 69–83.

15 Lásd a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 27. cikkét, amely előírja, hogy a keretegyezmény az Európa Tanács tagállamai részére áll nyitva aláírásra, de a Miniszteri Bizottság által erre felhívott bármely más állam is aláírhatja.

16 Lásd KOVÁCS 2000a: 21–32, 2000b: 75–87; 2000c: 89–94; 2000d: 95–103; 2000e: 104–112; 2000f: 113–130; 2000g: 157–168; 2000h: 185–199.

Habár ezek a charták elsősorban multilaterális nemzetközi egyezmények, az európai közösségi normatív hatáskörben (*fr.: aquis communautaire*) levő, mintegy az *irányelvi joghoz*, tehát a belső *jogharmonizációt* szolgáló és elősegítő normatípushoz hasonlíthatók. Az egyes chartákban előírányzott jogosultságok biztosítása céljából irányelveket, kereteket, minimális elvárásokat szabnak meg a nemzeti törvényhozások számára, továbbá azokat a módozatokat, amelyek ezek betartását szolgálják (monitoring, európai bírói út).

Ilyen értelemben mindkét keretegyezmény eredetileg az úgynevezett „*soft law*” körébe tartozott. Ami azt jelenti, hogy az egyezmények által előírányzott „minimálsztenderdeket” betartva, a belső (nemzeti) törvényhozás, különös tekintettel a *multilaterális és bilaterális egyezményekre*, ezeknél *magasabb mércéket* is előírányozhat. A sztenderdek vagy ezeken felüli jogok elérésére irányult a Magyarországgal szomszédos országokban a magyar nemzeti közösségek *parlamenti képvisellete*, törekedve a belső szabályozás harmonizálására és a betartás igénylésére.

Habár nem kifejezetten, de tartalmuk alapján, *perszonális hatály* szerint az egyik keretegyezmény a *nemzeti kisebbségekre*, a másik a *kisebbségi népcsoportokra* vonatkozik. Noha a nemzeti kisebbségvédelmi keretegyezmény nem határozta meg a nemzeti kisebbségek fogalmát, a vonatkozó doktrína azt tartja, hogy az első, a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény szabályai azon kisebbségek jogaira vonatkozik, amelyek (jelenlegi) országukban, ennek egy régiójában számszerű kisebbségben élnek, de településeik határosak a nyelvükkel azonos anyaországgal, és amelyek az adott területen hagyományosan élnek (m.: nemzeti kisebbségek; n.: nationale Minderheiten; fr.: minorité nationale). A második, a regionális vagy kisebbségi nyelvek chartája pedig azokra a nyelvi, etnikai, vallási vagy más kisebbségekre, azaz közösségekre vonatkozik, amelyeknek települései közvetlenül nem határosak a velük azonos nemzetiségű, lakosságú országokkal (m.: népcsoportok; n.: Volksgruppen).¹⁷

Mindkét egyezmény *kerüli a kollektív jogok közvetlen elismerését*, inkább a nemzeti kisebbségek és népcsoportok tagjainak egyéni jogairól szól. Noha bizonyos értelemben mindkettő árnyalatban különböző módon és feltételek szerint, valójában olyan *kollektívnek* minősíthető, közösségi úton közvetített vagy egyénileg érvényesíthető jogosultságokat tartalmaz, amelyek nemcsak a közösség egyéneit, hanem annak egészét is megilletik. Ilyenek például az anyanyelvű oktatáshoz való jog, a kisebbségi közösségek közéleti nyelvhasználata, a településeik elnevezéséhez való jog, az anyanyelvű köztájékoztási jog, az anyaországgal való kapcsolattartási jog. Vannak olyan kollektívnek minősíthető jogosultságok is, amelyek a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény értelmében *csak a nemzeti kisebbségekhez* fűződnek, ilyen például az általuk lakott területek, települések, régiók *korábbi etnikai összetételének szándékos megváltoztatására irányuló intézkedések tilalma*. A kifejezetten *egyéni* kisebbségi jogosultsághoz való jognak minősíthető például a névviselési jog, amely az adott kisebbség nyelvének írásmódjához igazodik.

¹⁷ Lásd például PAN–PFEIL 2000.

A charták által előírányzott különleges kisebbségi jogosultságokat a vonatkozó szakirodalom az *alapvető, azaz az emberi jogok „új generációjának”* tartja. Az *alapjogok* olyan jogosultságok, amelyeket az alaptörvény (n.: Grundgesetz; fr.: constitution) szab meg, amelyek mindenkinek, minden természetes személynek születésétől kezdve járnak, és amelyeket a törvény csak az alaptörvényben előírt kivételes esetekben korlátozhat. Az *emberi jogok* is, mint az emberi méltósághoz fűződő úgynevezett természetes jogok, mindenkinek születésétől kezdve járó jogosultságok, amelyek a nemzetközi jogi jogszabályokon, ratifikációjukkal pedig a nemzeti jogon nyugszanak. Az alapjogokhoz és egyúttal az emberi jogokhoz tartoznak többek között az *élethez, az egészséghez, a testi épséghez és a szabadsághoz* való jogosultságok. Ezek a *természetjogi doktrínából* fakadnak, és egyaránt részesülnek köz- és magánjogi oltalomban. Az alapjogok közé tartoznak a „tiszta” közjogi jellegű, részben egyedinek, részben kollektívnek tekinthető jogosultságok is (például az egyenlő aktív és passzív választói jog, a kisebbség tagjainak és a többség tagjainak a törvény előtti egyenlőséghez való joga).

Az alapvető emberi jogok (Nizza, 2001) körében az *emberi méltóság* mellett és ennek alátámasztásául fontos helyet foglal el a *diszkriminációtilalom*, amely külön nevesítve a (nemzeti) kisebbséghez tartozó egyének vagy közösségek hátrányos megkülönböztetésének tilalmát is magában foglalja, amit megerősít a kisebbségeknek a többséggel egyenrangú *törvény előtti jogegyenlőségre* való joga. Maga az EU működéséről szóló szerződés tiltja az EU területén az *állampolgárság* szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetést.¹⁸ Az alábbiakban közelebbről vizsgáljuk a két kisebbségi keretegyezményt az emberi jogi összefüggések fényében.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény implementációs hatálybalépéséről, normatív előzményeiről és tartalmáról

Meghozatala (közvetétele), az európai országok ratifikációja alapján történő hatálybaléptetése, a magyar szabályozás (implementáció) és az európai normatív előzmények

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló európai keretegyezmény (Council of Europe, Conseil de l'Europe: Framework Convention for the Protection of National Minorities

18 Lásd az *Európai Unió működéséről szóló szerződés* egységes szerkezetbe foglalt változatának 18. cikkét (azaz az Európai Közösséget létrehozó szerződés korábbi 12. cikkét). Az EKSZ korábbi 17. cikke és az EUMSZ 18. cikke előírja, hogy létrejön az *uniós polgárság*. Az uniós polgárokat megilletik a szerződések által rájuk ruházott jogok, és terhelik őket az azokban előírt kötelezettségek, továbbá jogosultak a tagállamok területén szabadon mozogni és tartózkodni, választásra jogosultak és választhatók a lakóhelyük szerinti tagállam európai parlamenti és helyhatósági választásain, jogosultak bármely tagállam diplomáciai vagy konzuli hatóságainak védelmét igénybe venni, továbbá petíciót benyújtani az Európai Parlamenthez, az európai ombudsmanhoz folyamodni, valamint arra, hogy a szerződések valamelyik nyelvén az Unió bármely intézményéhez vagy tanácsadó szervéhez folyamodjanak és ugyanazon a nyelven választ kapjanak.

– Convention-cadre pour la protection des minorités nationales – Europäisches Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten)¹⁹ *kihirdetésére* idestova majd harminc évvel ezelőtt, 1995. február 1-jén, Strasbourgban, *hatálybalépésére* pedig csak 1998. február 1-jén került sor, miután a keretegyezményben a hatálybalépés feltételeként előírányzott 30 országon felül több mint 40 ország ratifikálta.²⁰ Többek között előbb Magyarország,²¹ majd később Szerbia²² is. Különös jelentőségű, hogy a keretegyezményt a Magyarországgal szomszédos összes többi ország, ahol a magyar nemzeti kisebbségi közösségek történelmileg feltételezetten élnek, így Ausztria,²³ Szlovénia,²⁴ Horvátország,²⁵ Szlovákia²⁶ és Románia,²⁷ mára (2024) már rendre elfogadta, azaz ratifikálta. Ukrajna a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, valamint a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját is 1997-ben ratifikálta.²⁸ A Magyarországgal nem szomszédos európai uniós tagországok közül, amelyek ratifikálták a keretegyezményt, további példaként említhető Németország²⁹ és Svájc.³⁰ A *koppenhágai folyamat* (1990–1993, 1990. június 29-i koppenhágai dokumentum) jelentősen hozzájárult e keretegyezmény elfogadásához és alkalmazásához. Ezen egyezmény elfogadása és betartása annak idején egyik fontos feltételévé, mércéjévé vált az uniós bővítésnek, beleértve az akkoriban tagjelölt közép-európai országok, így Magyarország felvételét is.

Ekkoriban, azaz a rendszerváltás után *Magyarországon számos példaértékű törvény* jött létre, amely a Magyarországon élő kisebbségek egyénei és közösségei számára a helyi és országos önkormányzathoz, továbbá nyelvük, szokásaik és kultúrájuk megőrzése céljából megfelelő intézmények alapításához való jogot szavatolta és szavatolja.³¹ Ennek fényében a hatályos magyar *Alaptörvény* (2012)³² előírja, hogy a Magyarországon élő *nemzetiségek államalkotó tényezők*. Joguk van az anyanyelv-használathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, kultúrájuk

19 Lásd Európa Tanács: Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről. Európai szerződések, ETS No. 157. Strasbourg, 1995. február 1. A továbbiakban: KENK.

20 Lásd az egyezményhez csatlakozott államok aktuális adatait, azaz azon államok sorát, amelyek elfogadták az egyezmény implementációját: www.coe.int/en/web/minorities/etats-partie

21 A keretegyezményt Magyarország 1995. szeptember 25-én írta alá, és 1998. február 1-jén lépett hatályba.

22 Szerbia a keretegyezményt 2001. május 1-jén írta alá, s itt a hatálybalépésre 2001. szeptember 1-jén került sor.

23 Ausztria aláírásának időpontja: 1998. március 31., a hatálybalépés időpontja pedig 1998. július 1.

24 Szlovénia aláírásának időpontja: 1998. március 24., a hatálybalépése: 1998. július 1.

25 Horvátországban az aláírásra 1997. október 11-én, a hatálybalépésre pedig 1998. február 1-jén került sor.

26 Szlovákiában az aláírásra 1995. szeptember 1-jén került sor, és 1998. július 1-jén lépett hatályba.

27 Romániában az aláírásra 1995. május 11-én, a hatálybalépésre pedig 1998. február 1-jén került sor.

28 Lásd CSERNICKSKÓ–MELNYIK 2007: 120–148; BEREGSZÁSZI–CSERNICKSKÓ–OROSZ 2001.

29 A keretegyezményt az NSZK szövetségi parlamentje (Bundestag) 1998. szeptember 21-én ratifikálta.

30 Svájcban a keretegyezmény aláírására 1995. február 1-jén, ratifikálására 1998. október 21-én, hatálybalépésére pedig 1999. február 1-jén került sor.

31 Lásd a CLXXIX. évi törvényt a nemzetiségek jogairól, például SZABÓ 2014: 219–231.

32 Lásd Magyarország Alaptörvénye, KRE ÁJK, Werbőczy-sorozat, Patrocínium, Budapest, 2023.

ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz, továbbá a helyi és országos önkormányzatok létrehozásához.³³ Idetartozik a 2011. évi törvény a *nemzetiségek jogairól*, amely a nemzetiségi közügy keretében támogatja a törvényben biztosított egyéni és közösségi jogok érvényesülését, a közhatalmat gyakorló állami és önkormányzati szervezetben, továbbá a nemzetiségi önkormányzati szervezetben való nemzetiségi képviselőket és mindezek szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek biztosítását, a nemzetiségi önkormányzatot, a nemzetiségi köznevelési intézményeket, a nemzetiségi kulturális autonómiát, a nemzetiségi kulturális intézményeket, a nemzetiségi feladatot ellátó tudományos intézményeket, a nemzetiség szellemi és vallási örökségét, a nemzetiség épített és tárgyi örökségét, a nemzetiség nyelvén történő tájékoztatást, a nemzetiségi egyesületeket.³⁴ Példaértékű a hatályos magyar Alaptörvény D) cikke, amely szerint „Magyarország az *egységes magyar nemzet összetartozását* szem előtt tartva *felelősséget visel* a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”³⁵ A csatlakozási folyamat során hozta meg az Országgyűlés a rendkívül jelentős, *szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényt*, amely előírja a környező országok számára a határon kívül élő magyarokért viselt felelősség érvényesítésének érdekében a Magyarországgal való sokoldalú kapcsolataik ápolását és fejlesztésének előmozdítását.³⁶ A törvény szabályozza a törvény hatálya alá tartozó személyek által igénybe vehető kedvezményeket és támogatásokat a művelődés, a kultúra és a tudomány területén, a pedagógusok és az oktatók támogatását, az állami kitüntetések és ösztöndíjak odaítélését, a határon túli kihelyezett képzést és a munkavállalást. Nemkülönben rendkívüli jelentőséggel bír az *állampolgársági törvény* (1993), amelynek a csatlakozás utáni módosításai (2010) immáron könnyített módon lehetővé tették a külföldi magyarok számára a magyar állampolgárság megszerzését születés, kérelem vagy honosítás alapján, egyébként teljesen összhangban az egyes európai országok (például Németország, Franciaország stb.) más országokkal kötött bilaterális szabályozásával.³⁷

Az európai kisebbségvédelmi keretegyzmények szoros kapcsolatban állnak az *Európai Unióról szóló szerződéssel* és az *Európai Unió működéséről szóló szerződéssel*,

33 Lásd Magyarország Alaptörvénye, Patrocínium, Budapest, 2023, XXIX. cikk, (1), (2) bekezdés.

34 Lásd a 2011. évi CLXXIX. törvényt a nemzetiségek jogairól, például SZABÓ 2014, a 2–9. §-okat az alapvető kisebbségi jogokról és ezek értelmezéséről szóló rendelkezéseket, továbbá az egyéni nemzetiségi jogosultságokat (a 11–16. §-ok szerint), valamint a közösségi nemzeti kisebbségi jogosultságokat (17–21. §), nemkülönben a nemzetiségek önkormányzatairól szóló rendelkezéseket (50–52. §).

35 Lásd Magyarország Alaptörvénye, (2023), 8. o.

36 Lásd a 2001. évi LXII. törvényt a szomszédos államokban élő magyarokról.

37 Lásd 1993. évi LV. törvényt a magyar állampolgárságról, például SZABÓ 2014: 7–15. Lásd továbbá a 2010. évi XLIV. törvényt a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról, 1. és 2. §. Lásd például SZALMA 2004: 5–16.

amelyeknek kiemelt alapelvei közé tartoznak (1) a demokrácia; (2) a jogállamiság; (3) az *emberi jogok és alapvető szabadságok* egyetemes és oszthatatlan voltának megerősítése; (4) az *emberi méltóság* tiszteletben tartása, az *egyenlőség* és *szolidaritás* elvei; (5) valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányában foglalt elvek és a *nemzetközi jog* tiszteletben tartása. (6) Nemkülönben az EU arra törekszik, hogy kapcsolatokat alakítson ki és *partnerségre* lépjen azokkal a harmadik országokkal, valamint azon nemzetközi, regionális vagy univerzális szervezetekkel, amelyek osztoznak vele ezen elvek tekintetében. (7) Az Unió, különösen az ENSZ keretében, elősegíti a közös problémák többoldalú megoldását.³⁸

A koppenhágai folyamat eredményeként 1992 decemberében létrejött a *nemzeti kisebbségi főbiztos* (Hochkommissar für nationale Minderheiten) intézménye hágai székhellyel. Jogalkalmazási szempontból az *Emberi Jogok Európai Bíróságának* (EJEB, Europäische Gerichtshof für Menschenrechte) gyakorlata is figyelmet érdemel, mivel az rendezi az 1950. évi, az Európa Tanácsnak mind a 47 tagja által elfogadott *Emberi jogok európai egyezménye* (Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről) keretében a kisebbségi jogokra vonatkozó (egyéni) jogvitákat is. Ily módon a kisebbségvédelmi keretegyezmény az EU primáris jogforrási körébe került. Ez a rendeltetés napjainkban is érvényes és egyik mérvadó feltétele a nyugat-balkáni országok uniós csatlakozásának. A hatálybaléptetés a keretegyezményhez való csatlakozás útján, belső ratifikáció révén, az előírt minimális számú országban (40) való elfogadás után történt meg, az eredeti ajánlások az elfogadás után kötelezővé váltak. Valójában az illető, a keretegyezményeket elfogadó országokban szankcionálják az abban előírt, önként vállalt kötelezettségek megszegését. Ez azonban nem teljesen, kizárólagosan „nemzeti” jog, a nemzetközi elem megmaradt, mert a csatlakozó államnak az egyezményben előírt kötelezettségek vállalása alapján jelentést kell tennie a kisebbségi jogok érvényesítéséről, és ez iránt az Európa Tanácsnak is joga van érdeklődni. A keretegyezmény alkalmazásának *ellenőrzése a Miniszteri Bizottság* hatáskörébe tartozik. Minden fél a keretegyezmény alkalmazásával összefüggő tájékoztatást köteles küldeni a főtitkárnak, rendszeresen és minden alkalommal, amikor a Miniszteri Bizottság kifejezi óhaját, kérését. A jelentésnek tartalmaznia kell a törvényhozási és egyéb intézkedéseket, amelyek a keretegyezményben lefektetett kötelezettségek hatályosulására vonatkoznak. A főtitkár a tájékoztatást elküldi a Miniszteri Bizottságnak. A keretegyezmény alkalmazásának *hatékony felülvizsgálata* érdekében *Tanácsadó Bizottság* felállítását irányozza elő. A bizottság tagjai elismert szakértők a nemzeti kisebbség védelmének területén.³⁹

A nemzeti kisebbség védelméről szóló európai keretegyezmény európai színterű *első előzményét* képezi az 1950. évi *emberi jogokról és alapvető szabadságok*

38 Lásd OSZTOVITS 2011: 20–21.

39 Lásd a KENK 24–26. cikkeit.

védelméről szóló római egyezmény (RE),⁴⁰ amely többek között előíranyozza az élet-hez való jogot,⁴¹ a szabadsághoz és a biztonsághoz való jogot,⁴² valamint a tisztesség (fair) eljáráshoz való jogot.⁴³ Előírja azt, hogy nincs büntetés törvény nélkül.⁴⁴ Előíranyozza a magán- és a családi élethez való jogot;⁴⁵ a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való jogot;⁴⁶ a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot, az eszmék és információk hatósági beavatkozás nélküli szabad áramlását;⁴⁷ a gyűlekezési és egyesülési szabadságot;⁴⁸ a házasságkötéshez való jogot;⁴⁹ a fellebbezési jogot⁵⁰ és a *diszkriminációtíltalmat*. Ez utóbbi alatt azt érti, hogy a jogok és a szabadságok diszkrimináció nélkül járnak, azaz a jogok gyakorlása során *nem tehető különbség* nemre, fajra, bőrszínre, nyelvre, vallásra, politikai nézetre, nemzeti, szociális és nemzeti kisebbséghez való hovatartozásra vagy vagyoni helyzetre vonatkozóan.⁵¹ Az egyezmény továbbá tiltja a joggal való visszaélést;⁵² előírja a jogosultságok korlátozásának kivételességét⁵³ és az Emberi Jogok Európai Bíróságának létrehozását, illetékességét és működési rendjét.⁵⁴

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény *második előzményét* képezi a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* (Zivilpact, 1966), valamint a *Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya* (Szocialpact, 1976), amelyeket az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése hozott meg. A polgári jogokról szóló okmány szerint minden népnek (nemzetnek) jogában áll az önrendelkezés, e jog alapján szabadon dönt a politikai és szabadságjogairól, gazdasági, szociális és kulturális fejlődéséről.⁵⁵ Tiltja az állami erőszakkal való visszaélést, előírja a polgárok jog előtti egyenlőségét, tiltja a nem, faj, nyelv, vallási, politikai hovatartozás alapján történő megkülönböztetést. Tiltja továbbá a *nemzeti* vagy szociális származás, vagyoni helyzet vagy születés szerinti megkülönböztetést is.⁵⁶ Előíranyozza a véleménynyilvánítási szabadságot, a kisebbségekre nézve pedig előíranyoz egy *általános*

40 Lásd az 1950. november 4-i, az emberi és alapvető szabadságok védelméről szóló római egyezményt. Magyarország 1992. november 2-án, Szerbia pedig 2004. március 4-én ratifikálta. Egyébként több mint 50 ország fogadta el.

41 Lásd RE, 2. cikk.

42 Lásd RE, 5. cikk.

43 Lásd RE, 6. cikk.

44 Lásd RE, 7. cikk.

45 Lásd RE, 8. cikk.

46 Lásd RE, 9. cikk.

47 Lásd RE, 10. cikk.

48 Lásd RE, 11. cikk.

49 Lásd RE, 12. cikk.

50 Lásd RE, 13. cikk.

51 Lásd RE, 14. cikk.

52 Lásd RE, 17. cikk.

53 Lásd RE, 18. cikk.

54 Lásd RE, 19–50. cikk.

55 Lásd Zivilpact, 1. cikk.

56 Lásd Zivilpact, 2. cikk.

*diszkriminációtílatmat.*⁵⁷ Előírja, hogy ha egy *államban etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, ezektől nem tagadható meg az, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájukat ápolják, vallásukat megismerjék és gyakorolják, illetve saját nyelvüket használják.*⁵⁸ Előírja a nők és a férfiak jogegyenlőségét,⁵⁹ az élethez való jogot, beleértve a halálbüntetés eltörlését,⁶⁰ továbbá azt, hogy a személyi szabadságot senki sem vonhatja meg valakitől a törvénnyel összhangban lefolytatott eljárás hiányában.⁶¹ Előírja az emberek törvény előtti egyenlőségét;⁶² a gondolati, a lelkiismereti és a vallásszabadságot;⁶³ a háborús propaganda szításának tilalmát;⁶⁴ a békés gyülekezési, egyesülési és szakszervezeti érdekvédelmi szabadságot;⁶⁵ a családvédelmet, amelyet a társadalom és az állam biztosít. Ezen egyezmény értelmében a férfinak és a nőnek jogában áll házasságot kötni szabad, befolyásmentes egyetértésük alapján. A házastársak egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek. A gyermekek külön oltalomban részesülnek.⁶⁶ A dokumentumot eddig 173 ország ratifikálta.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény részletes tartalma

Első fejezet: Alapelvek

A charta előírja, hogy a nemzeti kisebbségek és ezen kisebbségekhez tartozó személyek jogainak és szabadságainak védelme az *emberi jogok nemzetközi védelmének szerves részét* képezi, és mint ilyen, a *nemzetközi együttműködés* keretében tartozik.⁶⁷ Nemkülönböztetve e keretegyezmény rendelkezéseit *jóhiszeműen*, a *megértés* és a *türelmesség* szellemében, valamint az *államok közötti jószomszédság, baráti kapcsolatok és együttműködés* elveivel összhangban kell alkalmazni.⁶⁸ Minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek *joga van megválasztani, hogy kisebbségként kezeljék-e, vagy sem*, és e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya nem származhat.⁶⁹ Ez azt jelenti, hogy a kisebbséghez tartozó személynek joga van eldönteni a kisebbséghez vagy a többséghez való hovatartozását anélkül, hogy ebből bárminemű hátránya származna. A nemzeti kisebbségek a keretegyezménybe foglalt elvekből származó jogait és szabadságait *egyéni* vagy *másokkal*

57 Lásd Zivipact, 26. cikk.

58 Lásd Zivipact, 27. cikk.

59 Lásd Zivipact, 3. cikk.

60 Lásd Zivipact, 6. cikk.

61 Lásd Zivipact, 9. cikk.

62 Lásd Zivipact, 14. cikk.

63 Lásd Zivipact, 18. és 19. cikk.

64 Lásd Zivipact, 20. cikk.

65 Lásd Zivipact, 21. és 22. cikk.

66 Lásd Zivipact, 23. és 24. cikk.

67 Lásd KENK, 1. cikk.

68 Lásd KENK, 2. cikk.

69 Lásd KENK, 3. cikk 1. bekezdés.

közösségben gyakorolhatják.⁷⁰ Ez pedig azt jelenti, hogy a chartában szavatolt jogsultságok a megvalósítás tekintetében lehetnek egyéniek és közösségek.

Második fejezet: Törvény előtti jogegyenlőség, a kisebbséghez és a többséghez tartozó személyek teljes hatékony egyenlősége

Az egyezmény szerint a felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személy számára biztosítják a *törvény előtti egyenlőséget* és a törvény általi egyenlő védelem jogát. Ebben a vonatkozásban minden valamely nemzeti kisebbséghez tartozáson alapuló *hátrányos megkülönböztetés tilos*.⁷¹ Tehát a nemzeti kisebbségek tagjai a *törvény előtt egyenlőek a többség tagjaival*, és *tilos* valakinek a nemzeti közösséghez tartozása alapján való *hátrányos megkülönböztetése*. Ezenkívül az egyezmény tartalmazza az egyenlőség biztosítása érdekében a megfelelő intézkedések megtételét. Ugyanis a felek kötelezik magukat arra, hogy megfelelő intézkedéseket hoznak a *gazdasági, a társadalmi, a politikai és a kulturális élet minden területén* a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és a *többséghez tartozók közötti teljes és hatékony egyenlőség* előmozdítása érdekében. E tekintetben kellő figyelmet fordítanak a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek *sajátos körülményeire*.⁷² A következő szabály szerint az egyezmény szavatolja a nemzeti kisebbségek *kultúrája és identitása* megőrzésének támogatását: ugyanis a felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy elősegítik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára kultúrájuk megőrzését és fejlesztését, továbbá identitásuk, nevezetesen *vallásuk, nyelvük, hagyományaik és kulturális örökségük* megőrzésének feltételeit.⁷³ Fontos rendelkezés a *kényszerítő asszimilációra* irányuló intézkedések tilalma: eszerint a felek tartózkodnak minden olyan politikától vagy gyakorlattól, amely a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek akaratuk elleni asszimilációjára irányul, és védelmezik ezen személyeket minden olyan intézkedéstől, amely a beolvasztásukat célozza.⁷⁴ Az egyezmény bátorítja a tolerancia, a kölcsönös tisztelet, megértés és együttműködés jegyében, *kiáltésként* az oktatás, a kultúra és a tömegkommunikáció révén a kultúrák közötti párbeszédet.⁷⁵ Az egyezmény továbbá előírja, hogy a *felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megfelelő intézkedéseket hoznak olyan személyek védelmében, akik hátrányosan megkülönböztetett, ellenséges vagy erőszakos fenyegetések és cselekedetek áldozatai lehetnek etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási identitásuk miatt*.⁷⁶ A további rendelkezések is a nemzeti kisebbségek *alapvető közösségi jogairól* szólnak.

70 Lásd KENK, 3. cikk 2. bekezdés.

71 Lásd KENK, 4. cikk 1. bekezdés.

72 Lásd KENK, 4. cikk 2. bekezdés.

73 Lásd KENK, 5. cikk 1. bekezdés.

74 Lásd KENK, 5. cikk 2. bekezdés.

75 Lásd KENK, 6. cikk 1. bekezdés.

76 Lásd KENK, 6. cikk 2. bekezdés; SZEMESI 2009; KÁDÁR–KARSAI 2013; LOMNICI 2002.

Az egyezmény szerint a felek biztosítják valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek a *békés célú gyülekezés és a másokkal való egyesülés szabadságához, a véleménynyilvánítás szabadságához, a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz* való jog tiszteletben tartását. A felek továbbá kötelezettséget vállalnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személy vallása vagy hite kifejezésére, illetve vallási intézmények, szervezetek és egyesületek alapítására való jogát. A felek elismerik, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személy véleménynyilvánítási szabadsága magában foglalja a *véleményalkotás szabadságát és az információk, az eszmék megismerésének és közlésének szabadságát a kisebbség nyelvén, országhatárokon való tekintet és hatósági beavatkozás nélkül*. Ezenkívül a felek biztosítják nemzeti jogrendszerükben, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket ne érje hátrányos megkülönböztetés a tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzájutásban.⁷⁷ A keretegyezmény szól a nemzeti kisebbségek tagjainak és közösségének *nyelvi jogairól*. Megszabja, hogy a felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek elismerik azon jogát, hogy család- és utónevét kisebbségi nyelven használhassa, úgyszintén ennek a hivatalos elismeréséhez való jogot, jogrendszerükben szabályozottaknak megfelelően, továbbá hogy saját kisebbségi nyelvén cégtáblákat, feliratokat és egyéb magántermészetű információkat tegyen közzé. Azokban a körzetekben, ahol jelentős számban laknak hagyományosan nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a felek törekedni fognak arra, hogy jogrendszerük keretében, beleértve, ahol helyénvaló, a más államokkal való bilaterális megállapodásokat, figyelembe véve a sajátos körülményeket, a *hagyományos helységneveket, utcaneveket* és egyéb, a közösség számára szánt *földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják*, ha megfelelő igény van ilyen jelzésekre.⁷⁸ A nyelvi jogokhoz szorosan hozzátartozik az *anyanyelvi oktatás és kutatás*. Ezt illetően a keretegyezmény előírja, hogy a felek elősegítik az oktatás és a kutatás területén mind a nemzeti kisebbségek, mind a többség kultúrájának, történelmének, nyelvének és vallásának megismerését. Ebben az összefüggésben a felek lehetőséget teremtenek különösképpen a *tanítóképzésre és a tankönyvekhez való hozzájutásra*, és megkönnyítik a különböző közösségek tanítói és diákjai közötti kapcsolatokat. Ezen túlmenően a felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy előmozdítják a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számára a hozzájutás esélyegyenlőségét az *oktatáshoz minden szinten*.⁷⁹ Ugyanakkor a nemzeti kisebbségek tagjainak jogában áll saját nyelvüket megtanulni, illetve saját nyelvükön tanulni, ami nem akadályozhatja a hivatalos nyelv tanulását vagy ezen a nyelven való tanítást.⁸⁰ Oktatási rendszerük keretében a felek elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek a jogát arra, hogy *saját magánoktatási és képzési intézményeit* létrehozhasa és működtesse.⁸¹ A felek kötelezettséget vál-

77 Lásd a KENK 7., 8. és 9. cikkei.

78 Lásd a KENK 11. cikkének 1., 2. és 3. bekezdéseit.

79 Lásd a KENK 12. cikkének 1., 2. és 3. bekezdéseit.

80 Lásd a KENK 14. cikkét.

81 Lásd a KENK 13. cikkének 1. bekezdését.

lálnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a *kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben*, valamint a *közügyekben* – különösképpen az őket érintőkben – való részvételükhöz szükségesek.⁸² Külön figyelmet érdemlő rendelkezés szerint a felek tartózkodnak olyan intézkedések meghozatalától, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken az *arányokat megváltoztatják* és arra irányulnak, hogy *korlátozzák* azon jogokat és szabadságokat, amelyek a keretegyezményben foglalt elvekből származnak.⁸³ Az országhatáron túli választói és népességi statisztikák azonban arról tanúskodnak, hogy ez az elvárás a keretegyezmény hatálybalépése után a Magyarországgal szomszédos államokban sajnos nem mindig valósult meg, ami hatással volt többek között a hivatalos nyelvhasználati jogok gyakorlására. Jelentősek azok a keretegyezményi rendelkezések, amelyek szavatolják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára a szabad és békés *határon átvívelő kapcsolatokat*, kiváltképpen olyanokkal, akikkel etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásban osztoznak, vagy kulturális örökségük közös, beleértve a nemzeti és nemzetközi nem kormányzati szervezetek tevékenységében való részvételt.⁸⁴ A keretegyezmény támogatja azt, hogy az érintett országok *bilaterális egyezményeket* kössenek más államokkal, kiváltképpen a szomszédos államokkal annak érdekében, hogy biztosítsák az érintett nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek védelmét. Sőt, adott esetben a felek megfelelő intézkedéseket hoznak a határon átnyúló együttműködés bátorítására.⁸⁵ Voltak olyan esetek, amelyek ezzel teljesen ellentétesek, nevezetesen, amint ez például Románia EU-s csatlakozása előtt megtörtént, amikor a magyar fél kezdeményezésére benyújtott kisebbségvédelmi bilaterális egyezmény tervezetéhez a másik fél (úgy tűnik, alapítalan) fenntartásokkal élt, s így a fenntartásokat illető részben a bilaterális egyezmény nem léphetett hatályba, ennek ellenére Románia felvételt nyert. Egyébként maga a keretegyezmény megszabja, hogy a megszorítások, korlátozások vagy derogációk nem alkalmazhatók, amennyiben ellentétben állnak az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezménnyel és kiegészítő jegyzőkönyveivel.⁸⁶

Harmadik fejezet: Jogértelmezési szabályok

A keretegyezmény előírja, hogy az egyezményekből eredő jogok és szabadságok során minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek tiszteletben kell tartania a nemzeti törvényhozást és mások jogait, beleértve a többséghez tartozókéét és más nemzeti kisebbségiekét.⁸⁷ A keretegyezmény értelmében egyfelől egyetlen rendelkezést

82 Lásd a KENK 15. cikkét.

83 Lásd a KENK 16. cikkét.

84 Lásd a KENK 17. cikkének 1. és 2. bekezdését.

85 Lásd a KENK 18. cikkének 1. és 2. bekezdését.

86 Lásd a KENK 19. cikkét.

87 Lásd a KENK 20. cikkét.

sem lehet úgy értelmezni, hogy bármely egyén számára jogot biztosítana olyan tevékenység folytatására vagy olyan cselekedet végrehajtására, amely a nemzetközi jog alapvető elveivel, kiváltképpen az államok szuverén egyenlőségével, területi integritásával és politikai függetlenségével ellentétes.⁸⁸ Másfelől a keretegyezmény egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy korlátozza vagy megsérti azokat az emberi jogokat vagy alapvető szabadságokat, amelyek a szerződő felek bármelyike törvényeinek megfelelően vagy bármely más – amennyiben a szerződő fél részese – egyezmény alapján biztosíthatók.⁸⁹

Negyedik fejezet: Végrehajtás

Előbb már szoltunk a végrehajtásról, így most csak utalunk arra, hogy az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága figyelemmel kíséri a keretegyezménynek a szerződő felek általi végrehajtását.⁹⁰

Ötödik fejezet: Csatlakozási és hatálybaléptetési feltételek

A dokumentum előírja, hogy a keretegyezmény az Európa Tanács tagállamai részére áll nyitva aláírásra, de hatálybalépésének időpontjáig, sőt ez után is, a Miniszteri Bizottság által erre felhívott bármely más állam is aláírhatja. A keretegyezmény megerősítésre, elfogadásra vagy jóváhagyásra szorul,⁹¹ illetve további részletes szabályokat tartalmaz a megerősítésről és a hatálybaléptetésről.⁹²

A keretegyezményt követő *indoklás* joggal mutat rá arra, mi motiválta az Európa Tanács-tagországok állam- és kormányfőinek 1993. október 8-án és 9-én Bécsben megtartott csúcsértekezletét, amely meghatározó lépést tett a keretegyezmény megalkotása felé. A résztvevők annak idején egyetértettek abban, hogy *Európában a történelem megrázkódtatásai között létrejött nemzeti kisebbségeket védeni és óvni kell, hogy ezzel is hozzájáruljanak a békéhez és a stabilitáshoz*. Az állam- és kormányfők úgy határoztak, hogy a nemzeti kisebbségek védelmére *jogi kötelezettségeket* vállalnak. Ennek értelmében a Miniszteri Bizottságot megbízták, hogy készítsen a legrövidebb időn belül keretegyezmény-tervezetet a nemzeti kisebbségek védelmére, amely végül is elkészült, és a szöveget a CAHMIN (Ad Hoc Committee for the Protection of National Minorities) 1994. október 10–15. között megtartott tanácskozásán el is fogadta. A keretegyezmény harmincéves alkalmazása során megmutatkozott, hogy annak el- lenére, hogy csupán „generálklauzulás” módon szabályozta a nemzeti kisebbségek

88 Lásd a KENK 21. cikkét.

89 Lásd a KENK 22. cikkét.

90 Lásd a KENK 24–26. cikkét.

91 Lásd a KENK 27. cikkét.

92 Lásd a KENK 28–32. cikkét.

jogait, jelentős hatást gyakorolt azon országok jogrendszerére és jogalkalmazására, amelyekben Trianon után a magyar és más nemzeti vagy nyelvi kisebbség él, annak ellenére, hogy az alkalmazás tekintetében előfordultak, akár a rendszerváltozások utáni időszakban, jelentős visszaélések vagy diszkriminációs jelenségek. A hatálybaléptetés óta eltelt harminc évben előforduló kisebbségvédelmi tapasztalatok arra utalhatnak, hogy a keretegyezmény tartalmának pontosítását és megvalósításának mechanizmusát talán érdemes volna újragondolni. Ilyen például a nemzeti kisebbségek országos és helyi perszonális autonómiája hatáskörének növelése, vagy az anyanyelvű felsőoktatás tanító- és tanárképzésen túlmenő, többprofilú kiterjesztése. Az anyanyelvű felsőoktatás kiterjesztése semmiképpen sem akadályozza, még az ilyen egyetemen sem, a többségi nyelv magas szintű elsajátítását. A nemzeti kisebbségek védelméről szóló charta hatályos szövegéből kimaradt a tervezeti szakaszban még szereplő országos és helyi (települési) önkormányzatiság követelménye.

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának normatív és tartalmi jegyeiről

E charta (RKNYK)⁹³ a *regionális vagy kisebbségi nyelvek* alatt érti azokat a nyelveket, amelyeket egy állam meghatározott területén azok a lakosok használnak, akik egy népcsoportba tartoznak, és akiknek lélekszáma kisebb az állam többi lakosának számánál, illetve ezek a nyelvek a hivatalos nyelvtől különböznek. Ez a kifejezés azonban nem foglalja magában a hivatalos nyelv dialektusát, valamint a bevándorlók nyelvét.⁹⁴ Azon „terület” alatt, amelyen „a regionális vagy kisebbségi nyelv használatban van”, az a földrajzi terület értendő, ahol a szóban forgó nyelv meghatározott számú ember kifejezési eszköze, amely tárgya e charta védelmének. A „nem területhez kötött nyelvek” fogalma alatt az a nyelv értendő, amelyet egy állam lakosainak egy része használ, amely különbözik a többi lakos nyelvétől, ennek használata azonban nem köthető az állam meghatározott területéhez. A charta *értelmezési szabálya* szerint a nyelvi jogok védelméről szóló szabályokat nem lehet korlátozóan (szűken) értelmezni, és a kedvezőbb rendelkezések tekintetében érintetlenül marad a két- vagy többoldalú egyezmények útján való szabályozás lehetősége.⁹⁵ Rendelkezései nem értelmezhetők annak céljaival, az ENSZ és más jogszabályok, különösképpen a szuverenitás és a területi integritás elvével ellentétesen.⁹⁶ A charta *célja*, hogy a regionális és kisebbségi nyelvek elismerése kifejezésre juttassa a kultúrák gazdagságát; az, hogy biztosítani kell, hogy a *fennálló vagy új közigazgatási egységek ne akadályozzák, ne hiúsítsák meg a kisebbségi nyelv használatát*; ellenkezőleg, hogy lehetővé tegyék, megkönynyítsék, fejlesszék a regionális és kisebbségi nyelv szóban, írásban, köz- vagy magán-

93 Lásd KARDOS 2009: 55–63; JUHÁSZ 2012: 45–65.

94 Lásd az RKNYK 1. cikkét.

95 Lásd az RKNYK 4. cikkének 1. és 2. bekezdését.

96 Lásd az RKNYK 5. cikkét.

használatban való érvényesülését; az, hogy bátorítsák a kisebbségi nyelv használatát minden formában, szinten és eszköz igénybevételével, valamint az is, hogy megfelelő intézkedésekkel *lehetővé tegyék, hogy azok, akik a kisebbség által lakott területen élnek és a kisebbségi nyelvet nem beszélik, ezt megtanulhassák.*⁹⁷ E charta az *anyanyelvű oktatás* területén egyértelműen magasabb sztenderdeket irányoz elő, mint a nemzeti kisebbségek védelméről szóló egyezmény. A regionális vagy kisebbségi nyelvi charta ugyanis bátorítja az *anyanyelvű oktatást és képzést minden szinten*, beleértve az iskoláskor előtti nevelést, az általános iskolai, a közép- és szakiskolai, valamint a főiskolai és egyetemi oktatást és képzést minden esetben, amikor az adott nyelv használójának lélekszáma ezt indokolja.⁹⁸ A nyelvi charta széles körben szabja meg a regionális kisebbségek nyelvének *hivatalos nyelvhasználatát*. Ajánlja, hogy a kisebbségi nyelv legalább az egyik fél előterjesztése alapján az *igazságszolgáltatás* minden területén, így a büntető és a polgári peres eljárásban is, az eljárás nyelveként használatban lehessen anélkül, hogy ez hozzáadott költségterhelést okozna.⁹⁹ A nyelvi charta továbbá szavatolja a regionális vagy kisebbségi nyelvek hivatalos használatát a *közigazgatási szervek* előtt.¹⁰⁰ Előírányozza a regionális és kisebbségi nyelvek érvényesülését a különböző *médiumokban*, mint például rádióban, tévében.¹⁰¹ Nemkülönben szavatolja a kisebbségi nyelvhasználatot a kisebbségek *kulturális tevékenysége* által, különösképpen a könyvtárak, videótékák, múzeumok, archívumok, akadémiák, színházak, irodalmi és filmalkotások, ünnepi találkozók, valamint a kultúra és iparművészeti termékek útján.¹⁰² A kisebbségi nyelvhasználatot a dokumentum szavatolja a *gazdasági és a társadalmi élet* területein is, beleértve a munkaszerződés, valamint a fizetési utalások (csekk, váltó) nyelvét.¹⁰³ A charta kitér a *határon átívelő kapcsolatokra* is.¹⁰⁴ A szavatolt kisebbségi nyelvi jogosultságok érvényesítése céljából előírja, hogy a szerződő felek kötelezik magukat arra, hogy a kisebbségi nyelvi jogok megvalósításáról rendszeresen *tájékoztatást küldenek* az Európa Tanács főtítkáranak, azzal, hogy ennek tartalmát kötelesek nyilvánosan közzétenni.¹⁰⁵

Összegzés

Mind a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, mind a regionális vagy kisebbségi nyelvekről szóló charta szerves része, folytatása az emberi jogokról szóló európai és nemzetközi egyezményeknek. Értelmezésük is az emberi jogokról

97 Lásd az RKNYK 7. cikkét.

98 Lásd az RKNYK 8. cikkének 2. bekezdését.

99 Lásd az RKNYK 9. cikkét.

100 Lásd az RKNYK 10. cikkét.

101 Lásd az RKNYK 11. cikkét.

102 Lásd az RKNYK 12. cikkét.

103 Lásd az RKNYK 13. cikkét.

104 Lásd az RKNYK 14. cikkét.

105 Lásd az RKNYK 15. cikkét.

szóló egyezményekkel való összefüggésben történik. Ezek a charták azáltal váltak a belső jog részévé, hogy kellő számú ország ratifikálta őket, többek között Magyarország és a vele szomszédos államok, ami a határon túli magyar nemzeti kisebbség számára rendkívüli jelentőségű. A ratifikációk útján a keretegyezmények korábbi ajánlási jellege kötelezettséggé módosult, beleértve a nemzetközi monitoringot, nem sértve azon országok szuverenitását, ahol nemzeti vagy nyelvi kisebbségek élnek. E jogok hatékony érvényesülése az országok közötti jószomszédságot erősíti.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, valamint a regionális vagy kisebbségi nyelvekről szóló charta is tartalmaz egyfelől olyan jogosultságokat, amelyek a kisebbséghez tartozó személyeknek egyenként járnak, másfelől olyanokat, amelyek közösségük minden tagját együttesen megilletik, főként a joggyakorlás szemszögéből. Az egyéni jogok körébe tartozik például a személyi és családi névhasználat, saját írásmód szerinti jog, amely a hivatalos személyi okmányokban is elismert. A kollektívnek minősíthető, de legtöbbször egyéni úton megvalósítható, továbbá együttesen gyakorolható vagy kérelmezhető jogosultságok közé tartozik például az anyanyelvű oktatás és képzés minden szinten; a kisebbség nyelvén történő hivatalos nyelvhasználat a bírósági és közigazgatási eljárásban; a vélemény-, lelkiismereti és vallásszabadság; a békés gyülekezési és egyesülési szabadság; a saját kultúra ápolásának szabadsága; az anyanyelven történő tájékoztatáshoz való jog; a határon átvélő, azonos nyelvi identitású tudományos, kulturális, szervezeti kapcsolatok ápolásához való jog; a törvény előtti egyenlőség joga a többség tagjaival. Idetartozik a regionális és a hagyományos helységnevekhez és földrajzi elnevezésekhez való jog; továbbá a kulturális örökség ápolásához és megőrzéséhez való jog. Bizonyos értelemben kollektív jogosultságnak minősíthetők a tilalmak is, mint amilyen a nemzeti vagy nyelvi kisebbséghez való hovatartozás miatti hátrányos megkülönböztetés; a kisebbség által lakott régiókban élők korábbi etnikai összetételének megváltoztatása; és tilos e régiók adminisztratív egységeinek átalakítása a kisebbségi közösségek szavatolt jogainak korlátozása vagy megghiúsítása céljából. A jogalkalmazás során tilos a nemzeti vagy nyelvi kisebbségeknek járó szavatolt jogokról szóló rendelkezések leszűkítő, e jogokat csorbitó értelmezése. Az egyezmények nyitva tartják a bilaterális vagy multilaterális egyezmények útján történő szabályozást annak érdekében, hogy ezáltal a keretegyezményben szavatolt jogokon túlmenően bővíthessenek a nemzeti vagy nyelvi kisebbségek jogai.

Az elemzett kisebbségvédelmi egyezmények implementációja ratifikáció, megvalósításának módja pedig többek között nemzetközi monitoring és közzététel útján történik, de az egyéni jogosultságok a belső bírói út eredménytelensége esetén az Emberi Jogok Európai Bíróságán is érvényesíthetők.

Az európai kisebbségvédelmi egyezmények – habár alkalmazásuk során voltak és vannak megtorpanások, akár EU-s tagsággal rendelkező, akár e tagsággal még nem rendelkező, Magyarországgal szomszédos államokban (Szerbia, Ukrajna) – jelentősen hozzájárultak a nemzeti kisebbségeknek járó jogosultságok szabályozásához és a határon túli magyar közösség jogainak érvényesítéséhez.

Felhasznált irodalom

- BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICSKÓ István – OROSZ Ildikó (2001): *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- CSERNICSKÓ István – MELNYIK Szvitlana (2007): Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In OROSZ Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint Kiadó, 120–148.
- DEÁK Ernő szerk. (2018): *Das Nationalitätengesetz 1868. 150 Jahre Gesetz über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Transleithanien*. Wien: Integratio.
- EURÓPAI PARLAMENT (2020): Az európai uniós szabályozás célravezetősége, szubszidiaritása és arányossága – jelentés a jogalkotás minőségének javításáról a 2017., 2018. és 2019. év vonatkozásában (2020/2262(INI)). Online: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/en/procedure-file?reference=2020/2262\(INI\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/en/procedure-file?reference=2020/2262(INI))
- GÁL, Kinga – DAVYTH, Hicks (2010): The European Parliament Intergroup for Traditional Minorities, National Communities and Languages, 2009–2014. *Europäische Journal für Minderheitenfragen*, 3(3–4), 236–250.
- GIESSMANN, Robert (2003): Die Südtiroler Autonomie und die österreichische Schutzfunktion, Neue Entwicklungen aus österreichischer Recht. *Europa Ethnica*, 60, 10–17. Online: <https://doi.org/10.1007/s12241-010-0087-3>
- HOFFMANN, Raiser (2004): Zur Überwachung der Umsetzung des Rahmenübereinkommens zum Schutz nationaler Minderheiten – Eine Bilanz nach fünf Jahren. *Europa Ethnica*, 61, 3–16.
- JUHÁSZ Hajnalka (2012): A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek. In EPLÉNYI Kata – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 45–65.
- KÁDÁR András Kristóf – KARSAI Dániel (2013): *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga a gyakorlat számára*. Budapest: Novissima Kiadó.
- KARDOS Gábor (2009): A Kisebbségi Nyelvi Charta a gyakorlatban: a Szakértői Bizottság munkája. *Pro Minoritate*, (nyár), 55–63. Online: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino09-2-11-Kardos.pdf>
- KOVÁCS Péter (1996): *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KOVÁCS Péter (2000a): L'État, la nation et la minorité en Europe centrale et orientale (Az állam, a nemzet és a kisebbség Közép- és Kelet-Európában). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 21–32.
- KOVÁCS Péter (2000b): L'émergence des différentes formes d'autonomie dans la protection des minorités dans certains pays de l'Europe centrale et orientale (A kisebbségvédelem céljából egyes közép- és kelet-európai országokban létrejött különböző autonómiaformákról). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 75–87.
- KOVÁCS Péter (2000c): La protection des langues des minorités au nouvelle approche de la protection des minorités (A kisebbségi nyelvek oltalma az új egyezményekben). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 89–94.

- KOVÁCS Péter (2000d): Le processus de la codification de la protection des minorités en Europe (Az európai kisebbségvédelmi egyezmények kodifikációs folyamatáról). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 95–103.
- KOVÁCS Péter (2000e): Le mécanisme de controle de la convention-cadre pour la protection des minorités nationales (A kisebbségvédelmi keretegyezmények ellenőrzési mechanizmusa). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 104–112.
- KOVÁCS Péter (2000f): Le role de la jurisprudence et de la soft law dans l'élaboration des instruments de protection des minorités au Conseil de l'Europe (A bírói gyakorlat és a soft law mint kisebbségvédelmi eszközök jelentősége az Európa Tanács keretében). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 113–130.
- KOVÁCS Péter (2000g): Les traités bilatéraux des pays de L'Europe centrale et orientale conclus pour la protection des minorités (A kelet-közép-európai országok kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésai). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 157–168.
- KOVÁCS Péter (2000h): La Transylvanie dans les années 90 – les chances et les difficultés d'une reconciliation (Erdély a 90-es években – a megbékélés esélyei és nehézségei). *Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus 18, 185–199.
- LOMNICI Zoltán (2002): *Intézmények Európában*. Budapest: HVG-Orac.
- MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (2020): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest: Osiris.
- MÓRÉ Sándor (2018): A nemzetiségi önkormányzatok – tények és lehetőségek. A nemzetiségi önkormányzatok kapcsolata a közigazgatással. *Glossa Juridica*, 4(3–4), 182–230.
- OSZTOVITS András szerk. (2011): *Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés*. Budapest: Patrocinium Kiadó.
- PAN, Christoph – PFEIL, Beate Sibylle (2000): *Die Volksgruppen in Europa. Ein Handbuch*. Wien: Braumüller.
- PFEIL, Beate Sibylle (2012): Vorwort der Redaktion: Die Minderheitenfrage als Machtfrage im Spiegel von Zeit und Politik. *Europäische Journal für Minderheitenfragen*, 5(2), 69–77. Online: <https://doi.org/10.1007/s12241-012-0040-8>
- PFEIL, Beate Sibylle (2013a): (Minderheiten-)Recht und Wirklichkeit. *Europäische Journal für Minderheitenfragen*, 6(1), 1–4.
- PFEIL, Beate Sibylle (2013b): Selbstbestimmungsrecht und Minderheitenschutz. *Europäische Journal für Minderheitenfragen*, 6(3), 73–77.
- PFEIL, Beate Sibylle (2014a): Nationen, nationale Minderheiten und Kohäsion. *Europäische Journal für Minderheitenfragen*, 7(1), 1–6.
- PFEIL, Beate Sibylle (2014b): Krieg, „ethnische Säuberung“ und rechtliche Verwässerung. Minderheitenpolitische Strategien zwischen Verhinderung, Instrumentalisierung und (kultureller) Vernichtung. *Europäische Journal für Minderheitenfragen*, 7(3), 167–172.
- RAISZ Anikó (2021): Gondolatok a nemzetközi jog egyes aktuális kérdéseiről a közép-kelet-európai országok szemszögéből, avagy alkotmányos identitás a nemzetközi jog szemüvegén át. In KRUZSLICZ Péter – SÜLYÖK Márton – SZALAI Anikó (szerk.): *Liber Amicorum László Trócsányi. Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából*. Szeged: SZTE ÁJK NRTI, 575–581. Online: <https://real.mtak.hu/132595/1/RaiszAnemzetkozijogesalkotmanyosidentitas.pdf>

- REIMANN, Reinhard (2004): Minderheiten – Brücke oder Bedrohung? *Zeitschrift des Historischen Vereines Steiermark*, 95, 69–83.
- SZABÓ Zsolt szerk. (2014): *Alkotmányjogi törvénygyűjtemény*. Budapest: KRE ÁJK – Patrocinium.
- SZAKÁCS Ildikó Réka szerk. (2017): *Nemzetpolitikai ismeretek*. Szeged: SZTE ÁJK NRTI.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi intézményrendszere a 20. században*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör.
- SZALMA József (2004): Európa és a kettős állampolgárság. *Létiünk*, 34(2), 5–16.
- SZEMESI Sándor (2009) *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. Budapest: CompLex Kiadó.
- TRÓCSÁNYI László (2017): Az uniós jog elsőbbségének korlátai és az alkotmányos identitás. *Alkotmánybírósági Szemle*, 8(1), 99–102.
- TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs – CSINK Lóránt (2019): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó.

Jogi források, egyezmények

- Alaptörvény – Magyarország Alaptörvénye, Patrocinium, Budapest, 2023. www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf
- Az emberi jogok európai egyezménye (római egyezmény), Róma, 1950. november 4. Online: www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_hun
- Az Európai Unióról szóló szerződés (maastrichti szerződés). 1992. február 7. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
- Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget Létrehozó Szerződés – egységes szerkezetbe foglalt változata. Online: bit.ly/41V4sVC
- Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, ENSZ, 1976.
- Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (KENK). ETS No. 157. Strasbourg, 1995. február 1. Online: <https://adattar.adatbank.ro/nemzetkozi/950201h.htm>
- Nizzai szerződés. 2001. február 1. Online: <http://data.europa.eu/eli/treaty/nice/sign>
- Lisszaboni szerződés. 2007. december 13.
- Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, ENSZ, 1966. Online: <https://njt.hu/jogszabaly/1976-8-10-00>
- Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája. ETS No. 148. Strasbourg, 1995. október 2. Online: <https://bit.ly/4l4LRiR>
1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300055.tv>
2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100062.tv>

2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. Online: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000044.TV>
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?-docid=a1100179.tv>

Rövidítések jegyzéke

- CAHMIN – Nemzeti Kisebbségvédelmi Ad Hoc Bizottság.
- EKSZ – Az Európai Közösséget Létrehozó Szerződés.
- EJEB – Az Emberi Jogok Európai Bírósága (Európa Tanács), 1950.
- EUB – Az Európai Unió Bírósága (EU), 1952.
- EUSZ – Az Európai Unióról szóló szerződés (többször módosítva és kiegészítve).
- EUMSZ – Az Európai Unió működéséről szóló szerződés.
- KENK – Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, Strasbourg, 1995.
- RE – Az emberi jogok európai egyezménye (római egyezmény), Róma, 1950. november 4.
- RKNYK – Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, 1995.
- Sozialpact – Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, ENSZ, 1976.
- Zivilpact – Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, ENSZ, 1966.

Reflexiók Várady Tibor kisebbségvédelmi téziseire

A fenntarthatóság jegyében mit igazolt és mit cáfolt a gyakorlat?

KORHECZ TAMÁS¹

A nemzetiségi kérdés, a kisebbségek védelme évszázadok óta foglalkoztatja a tudomány és a politikai élet nagyjait. Várady Tibor akadémikus a szerteágazó és gazdag szellemi alkotói pályája során sokszor és sokat foglalkozott a kisebbségi kérdés igazságos és fenntartható megoldásával. Ennek során olyan alapvetéseket és alkalmazandó elveket fogalmazott meg, amelyek figyelembevételével és alkalmazásával egy méltányos és fenntartható kisebbségvédelmi modell körvonalazódik. A megoldáskeresésnél Várady a valószínű egyenlőség elvét helyezi előtérbe, de annak alkalmazásakor fontosnak véli az arányosságot és az egyensúlyteremtést is. A kisebbségi autonómiát rendkívül lényeges intézménynek tartja, de nem elsősorban mint a politikai mozgósítás eszközére, hanem mint esélyre tekint, amelynek sikere attól is függ, hogy mennyire tudjuk az autonómiaépítés folyamatába bevonni az összes magyart, pártállástól függetlenül. A közép-kelet-európai gyakorlat az egyensúly és a hatalommegosztás helyett továbbra is az etnikai szembenállás és a dominancia elvét követi, miközben a globalizált gazdaság hatására a nemzeti kisebbségek súlyos demográfiai veszteségeket élnek meg.

Kulcsszavak: kisebbségi jogok, autonómia, nemzetállam, egyenlőség, arányosság, fenntarthatóság, gyakorlat

Reflections on the Thesis's Related to the Minority Question of Tibor Várady – In the Spirit of Sustainability, What Was Confirmed, and What Was Denied by the Practice?

The minority question, the protection of national minorities, was/is a challenging issue for many outstanding scholars and remarkable politicians. Academic Tibor Várady, within his rich and colorful intellectual career, often focused his interest on the minority question its just and sustainable management. In the course of this, he formulated some principles whose

1 Az újvidéki UNION Egyetem Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Kar egyetemi tanára; szerbiai alkotmánybíró, e-mail: tkorhecz1967@gmail.com

application may contribute to the development of a sustainable model of minority protection. During his search for a solution, Várady stresses the importance the principle of effective equality, but in the course of applying equality principle, he also insists on the application of the criteria of proportionality and balancing. He attribute special importance to minority autonomy arrangements, but not as a tool of political mobilization, but as chance, whose success partially depends to which extent is possible to involve into the development of the autonomy institution all Hungarians, irrespective from their political party orientation. The practice in Central and East Europe is still following the pattern of ethnic divisions and domination, while the principle of power-sharing and balancing is neglected. In meantime, the globalized economy generates substantial demographic losses to national minorities.

Keywords: minority rights, autonomy, national state, equality, proportionality, balancing, sustainability, practice

Várady Tibor jogtudós, akadémikus a mesterem, a szó legnemesebb jelentésében. Megboldogult apám is ismert jogász volt, aki főként a kötelmi jog, a polgári jogi felelősség területén alkotott, őt azonban elsősorban apámként és törvényszéki bíróként tisztetem, és példaképmként követem. Apám volt számomra az etalon, hogyan lehet magyar-ként, kisebbséghez tartozóként gerincesen, független bíróként törvénykezni. Ahogy említettem volt, Várady Tibor mesterem és mentorom, őt mint pragmatikusan cselekvő jogtudóst és értelmiségit tisztetem, ezen a téren a példaképem, maga a mérték.

Szüleim már házasságkötésük előtt ismerték, és azt hiszem, barátkoztak is Tiborral, már a közös belgrádi egyetemi évek alatt. Azt azonban, hogy hol és mikor találkoztam először személyesen is vele, talán magának Várady Tibornak sem említettem eddig. Azt hiszem, az általános iskola hetedik-nyolcadik osztályába jártam, 1980–81-et írtunk. Apámmal sétáltunk a szabadkai Korzón, amikor szívélyesen köszöntötte egy, nekem olybá tűnt, régi kedves ismerőst. A rövid parolázás közben kiderült, Várady Tiborral, a fiatal, de már akkor is igen nagy tekintélyű vajdasági magyar jogászprofesszorral találkoztunk. Arra is emlékszem, hogy a hosszabb beszélgetés során, amely a Korzó közepén levő akkori Meteor műszaki kisáruház oldalsó kirakata előtt zajlott, Tibor és apám elsősorban a posztgraduális jogi tanulmányokról beszélgettek. Tibor arra sarkallta apámat, hogy a Felső Bíróság bírájaként vágjon bele a tudományos doktorátus megszerzésébe az Újvidéki Egyetemen. Negyven esztendeje a törvényszéki bírók csak elvétve szereztek tudományos doktori fokozatot, de Tibor sikeresen beszélt rá apámat, aki öt-hat évre rá meg is szerezte ezt a címet. Ez a kis történet is igazolja, Tibor már akkor azon ügyködött, és azóta is folyamatosan, hogy minél több, arra alkalmas és motivált vajdasági magyart sarkalljon, segítsen hozzá ahhoz, hogy előrelépjen a jogi szakmában, a tudományos munkában. Más szóval, hogy gyarapítsa a kisebbségi közösségünk szellemi erőforrásait.

Várady Tibort szinte lehetetlen beszkatulyázni, egyetlen maszk mögé bújtatni. Mégis, számomra Várady életműve a leginkább a nemzetiségi kérdés, a kisebbségi lét kihívásaira adott válaszaiban teljesedett ki. Gazdag pályájának éppen ezt a területét ismertem meg a legalaposabban és a legközelebből. Számtalan ismert tudós gondolkodó elemezte és kereste a megnyugtató választ a nemzeti sokszínűség igazságos kezelésére. A teljesség igénye nélkül említsünk meg néhány nevet: Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill, Alexis Tocqueville, Karl Renner és Otto Bauer, Hurst Hannum, Will Kymlicka, Joseph Marko, Christoph Pan, Patrick Thornberry, Fernand de Varennes, Bibó István, Jászi Oszkár, Duray Miklós, Kardos Gábor, Salat Levente, Lőrincz Csaba vagy éppen a rövid életű szerb filozófus, Svetozar Marković. Magam is sokat foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy miként lehetne a nemzeti sokszínűséget méltányosan, fenntarthatóan és általános megelégedésre kezelni, többek között a jog eszközrendszerével is. Ezért is választottam a tanulmányom témájául Várady Tibornak a nemzetiségi kérdés méltányos megoldásával, fenntartható kezelésével kapcsolatos alapvetéseit, amelyeket a gyakorlat, az idő próbatételének teszek ki.

A megfogalmazott tézisek Várady megjelent könyveiből, tanulmányaiból, konferenciákon elhangzott beszámolóiból, parlamenti és nemzeti tanácsi felszólalásaiból és számtalan magánbeszélgetésünkön elhangzottakból lettek összegyúrva.

Az etnikailag tiszta nemzetállamok megteremtése nem méltányos és nem is reális

Az európai államok döntő többsége nemzetállamként definiálja magát, amelyben van egy domináns, államalkotó nemzeti közösség, ennek egységét és erejét egyebek mellett a közös nyelv, a közös hagyományok, a közös identitás biztosítja. Az ideális nemzetállamban többé-kevésbé a teljes lakosság ennek az egységes nemzetnek a része. Az élet, a társadalmi realitás azonban rendszerint nem követi az idealizált nemzetállam eszményét. A nemzetállam sokkal inkább egy nemzeti-állami programcél, mintsem társadalmi valóság, a nemzetállamok területén pedig, a domináns nemzet mellett, néha erőteljes saját önazonossággal rendelkező kisebbségi nemzetek, nemzetiségek, nemzeti kisebbségek is élnek. Az ideál és a valóság között feszülő ellentmondás gyakran képezi konfliktusok forrását, egyrészt fűti az állami, többségi nacionalizmust, amely a nemzeti homogenitás megteremtésén ügyködik, másrészt gerjeszti a kisebbségi nemzetek ellenállását és nacionalizmusát, amely a saját nemzetállam megteremtését, esetleg az anyaországhoz történő csatlakozást tűzi a zászlajára. Az egymásnak feszülő indulatok és hevületek hátterében az a meggyőződés bújkol meg, hogy a nemzetiségi kérdést gyakorlatilag csakis a homogén nemzetállamok megteremtésével lehet megnyugtatóan rendezni. Várady Tibor a homogén nemzetállamok megteremtését és ezzel a nemzetiségi kérdés megoldásának ezt a lehetőségét nem tartja sem méltányosnak, sem reálisnak. A megoldáskeresést sokkal inkább a jelenlegi realitások, az államhatárokon belüli nemzeti etnikai pluralitás figyelembevételével kellene állhatatosan

folytatni. A nemzeti kisebbségek másságát pedig nem lenne szabad elhárítandó akadálnak felfogni az újonnan létrejött nemzetállamokban.² A 20. századi nemzetállam-építések alapvetően egyébként sem voltak sikeresek. Egyrészt a homogén nemzetállamok létrehozása a nagy létszámú, erős identitással rendelkező kisebbségi nemzetek jelenléte esetében legtöbbször csak illúzió, nacionalista ábránd. Az ilyen kisebbségek asszimilációja, identitásváltása még az erőteljes állami nyomásgyakorlás esetén sem kivitelezhető. Ezeknek a kisebbségeknek az „eltüntetése” csakis az alapvető emberi jogok durva, gátlástalan taposásával valósítható meg, népirtással vagy erőszakos fizikai kitelepítéssel. Sőt mi több, az etnikai homogenitás olykor még ezeknek a brutális eszközöknek a bevetésével sem teremthető meg. Jelesül az ilyen erőszakos próbálkozások sokszor vezetnek hosszan tartó regionális háborúskodásokhoz, évtizedekig elhúzódó végeláthatatlan konfliktusokhoz. Lásd a kurd- vagy a palesztinkérdést. De még ha a geostratégiai, történelmi helyzet lehetővé is teszi az *Endlösung*, a végső megoldás megvalósítását egy-egy nemzetállam, illetve nemzet esetében – lásd a zsidókérdés kezelését Németországban, a törökországi örmények sorsát száz éve, a nagy létszámú német kisebbségek sorsát a második világháború utáni Közép-Kelet-Európában, vagy a horvátországi szerbek elűldözését a 20. század utolsó évtizedében –, a nemzetállamok homogenitása akkor sem valósul meg az elképzelt módon. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy Németország, Törökország, Szlovákia, Szerbia vagy Horvátország etnikailag ma sem homogén államok. Részint azért, mert az erőszakos intézkedések ellenére is az országokban jelentős számban maradtak kisebbséghez tartozók, vagy mert újabb kisebbségek telepedtek meg az állam területén, ezáltal veszélyeztetve a homogén etnikai nemzetállam eszményét. Így vagy úgy, de be kell látni, hogy a nemzeti heterogenitás a nemzetállami keretek között is tartós jelenség, amellyel számolni kell, és amelynek a kihívásaira megfelelő válaszokat kell keresni ahelyett, hogy az államok és a nemzetek a homogén nemzetállam tartós létrehozására fordítanák erőforrásait. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy a nemzeti sokszínűség az államokat folyamatos kihívásokkal szembesíti, amelyekre nincsenek könnyű, tartós és egyértelmű válaszok. A válaszok keresése pedig a méltányosság elvének tiszteletben tartását követeli meg, a méltányos megoldások pedig gyakrabban fenntarthatók, mint az azt nélkülöző elképzelések. Várady a többnemzetiségű, szocialista Jugoszlávia szétesését elemezve, az autoriter rendszer gyengeségeinek feltárása mellett őszinte szimpátiával tekint ennek az államnak arra a törekvésére, hogy az egyenrangúság és az egyensúly elve alapján kezelje a nemzetiségi kérdést.³

2 VÁRADY 1993: 372.

3 VÁRADY 1997: 19.

Az államokon belüli nyelvi-kulturális pluralitás nem csupán veszély és akadály, lehet az előnyök és a lehetőségek talaja is

Amint azt már a fentiekben is megállapítottuk, az államok lakosságán belül meglévő nyelvi, etnikai, kulturális pluralitás olyan realitás, amely folyamatos konfliktusok forrása lehet, ezekre pedig állandó megoldáskereséssel lehet megfelelő válaszokat adni. Az etnikailag, nyelvileg, kulturálisan eltérő csoportok együttélése olyan valós problémákat, kihívásokat generálhat, amelyek az etnikailag, nyelvileg homogén közegekben nem jelentkeznek. Ennek elkendőzése, illetve tagadása olyan naivitás lenne, amely nem a problémák kezelését, hanem éppen azok elmergesedését válthatja ki. A nemzeti kulturális sokszínűség igenis többlet-erőfeszítéseket követel meg a társadalomtól az államigazgatás, a közoktatás, a felekezeti és a kulturális élet területén. Eközben a teljes és valós egyenrangúság és esélyegyenlőség legfeljebb pozitív eszmény lehet, következetes gyakorlat csak elvétve. A társadalmi esélyegyenlőség erőteljes hiánya pedig könnyen a csoportok közti konfliktusok gyújtózsínörjává válik. Mindazonáltal – és erre Várady számos munkájában utal – a nyelvi, etnikai, vallási sokszínűség nem csupán veszély, nehézség, kihívás, hanem a fejlődés és új értékek forrása is. A nemzeti sokszínűség és a vele gyakran együtt járó többnyelvűség termékeny talaja lehet a kultúrák és eszmék párbeszédének, gazdagításának, a szellemi gyarapodásnak, sőt a kisebbségi helyzetből akár előnyök is származhatnak.⁴ A 20. század első felének Nagybecskerekje az impériumváltások közepette nemcsak az emberi gyarlóság és a pusztító ösztönök csatátarté volt, ahol nemzetek presztízse és helyzete változott meg rövid időn belül a világtörténelem nagy hullámveréseinek peremén és annak sodrásában, hanem olyan élettér is, amelyben szerbek, magyarok, németek, románok és zsidók hoztak létre értékeket, versengtek egymással és gazdagították egymást a póttörténelem sokszor olvasatlan lapjain. Ha a világtörténelem sokszor pusztító erői nem csapják egymáshoz, nem törik össze a különböző nemzetiségeket, azok egymáshoz súrlódó kövekként egymást alakítják, finomítják és nemesítik. Ilyen szerencsés időszakokban kölcsönösen gazdagodhat a gasztronómia, az építészet, a kisipar, a zene, a mezőgazdálkodás, de az irodalom is. Mindez pedig az életminőséget javító energia is lehet. A Várady család jogászregényekből, dokumentumprózákából kirajzolódó története is ezt igazolja.⁵ Lehetséges, hogy a 20. század első ötven évének Nagybecskerekje ma már csak emlék, amelynek öröksége csak nyomokban fellelhető, de ez az ötven év azt bizonyítja, hogy a nemzetiségek együttélése esély és lehetőség is, nem csupán kihívás és veszély.

⁴ VÁRADY 2024.

⁵ Hat dokumentumpróza-kötet született Várady tollából, ezeket magyar nyelven az újvidéki Forum Könyvkiadó adta ki. Az első a sorban a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon*, amely 2013-ban jelent meg, míg jelenleg az utolsó, a *Házasság utáni házasság* 2024-ben került nyomdába.

Várady alapvetései, amelyek hozzájárulhatnak a nemzetiségi kérdés fenntartható kezeléséhez

A fentiekben már utaltam arra, hogy Várady az etnikailag tiszta nemzetállamokat nem tartja megteremthetőnek, még kevésbé fenntarthatónak, és végképp nem igazságosnak. E gondolat mentén eljutottunk oda, hogy a nemzetállamokban fellelhető nemzeti etnikai sokszínűséget realitásként kellene elfogadni, és keresni azokat a megoldásokat, amelyekkel egy ilyen adottságot sikeresen kezelni lehet, a teljes lakosság és az ország épülésére.

Az első, hogy a különböző csoportok, kisebbek és nagyobbak, sajátos nemzeti identitással rendelkeznek, amelynek fontos elemei a közös anyanyelv, vallási felekezet, közös történelem és hagyományok, a vérségi rokonságba vetett hit, a mítoszok és az önkéntes identitásvállalás és -választás. A nemzeti önazonosság, a bennünket is meghatározó nyelvi-kulturális közeg, amelyben szocializálódtunk, fontos dolog, nem cserélhető le, mint télen a cipő az időjárás változásával. A különböző nemzeti identitással rendelkező állampolgárok és az általuk alkotott csoportok helyzetét a legszélesebb értelemben felfogott egyenlőség elve alapján kellene rendezni. Az államnak alapállásként egyenlően kellene értékelnie a különböző nemzeti identitással rendelkező egyéneket, azok közös identitását. Az egyéneket egyforma elbánásban kell részesíteni, azzal, hogy az egyenlőség elve bizonyos kérdésekben és helyzetekben megköveteli az egyének eltérő bánásmódban történő részesítését, az akkomodációt. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nemzeti többség és a nemzeti kisebbségek tagjait a saját identitáshoz kötődő állami szolgáltatások és a támogatásokhoz való hozzáférés kérdéseiben megkülönböztetett elbánásban kell részesíteni, azaz ezeken a területeken az egyenlőség eltérő bánásmódot követel meg. Így az etnikai többség az oktatáshoz fűződő szolgáltatásokat a saját nyelvén, saját kulturális értékeinek a megőrzésén keresztül élvezzi, míg a nemzeti kisebbséghez tartozóknak a saját nyelvükön kell részesülniük az oktatásban, annak az ő saját kultúrájuknak a megőrzését kell szolgálnia. Továbbá az állam az egyenlőség elvének tiszteletben tartása esetén a kisebbségi személyekkel a kisebbség anyanyelvén kommunikál, éppen úgy, ahogy a nemzeti többséggel is a többség nyelvén.⁶ Várady azonban tisztában van azzal is, hogy az így felfogott, a különbözőség elismerésén alapuló egyenlőség nem minden élethelyzetben reális, sőt nem is feltétlenül méltányos és szükséges.⁷ Ezzel el is jutottunk oda, hogy az egyenlőség elvének alkalmazásakor figyelemmel kell lenni az arányosság és a méltányosság elvének alkalmazására is. A volt Jugoszlávia területén létrejött új nemzetállamok nemzetiségi politikáját elemezve ismert tanulmányában Várady pontosan az arányosság szükségére mutat rá, szemléletes példákon keresztül. Ugyanabban az államban egy kisebbség esetében indokolt lehet az a követelés, hogy az adott kisebbségi nyelven az állam biztosítsa az anyanyelvi felsőoktatás megszervezését, más

6 VÁRADY 1996: 46–47.

7 VÁRADY 1997: 41–42.

kisebbség esetében ez aránytalan követelés lenne. Sőt, Várady továbbmegy és arra is rámutat, hogy az egyazon országban élő ugyanazon kisebbség tagjai számára sem szükséges az ország teljes területén azonos kisebbségi jogokat biztosítani. Az arányosság elvének alkalmazásával teljesen elfogadható, hogy a hivatalos nyelvhasználat-hoz való jogok szélesebb körét alkalmazzák azokban a járásokban, városokban és falvakban, ahol a kisebbség helyi többséget alkot, mint ott, ahol a kisebbség helyi szinten is a lakosság elenyésző százalékát teszi ki.⁸ Az ilyen megoldások nemcsak arányosak, hanem egyúttal méltányosak is lennének. Például amennyiben a nyelvhasználati törvény megkövetelné, hogy a települési önkormányzat képviselő-testülete, amelynek összes képviselője kisebbségi nyelven beszél, a többség nyelvén ülésezzen, azzal nem csak az egyenlőség és az arányosság elve sérülne, az ilyen döntés méltánytalan lenne a testület tagjai szempontjából is, hiszen olyan aránytalan és szükségtelen terhet róna rájuk, amely érdemben is megnehezítené a testület munkáját, és semmilyen elfogadható indoka sem lenne, hacsak a nyelvi dominancia és a nyelvi alárendeltség megteremtését nem tekintjük elfogadható érveknek. Más szóval, Várady szerint egyensúlyt kell teremteni a kisebbség jogos igénye és az állam lehetőségei és kapacitásai között, a kisebbség jogos igényei és a többség potenciális ellenállása és aggodalmai között. Ezen elvek mentén a jogalkotónak és a nemzetiségi politika formálóinak nem kellene mechanikusan azonos jogokat biztosítaniuk a székelőföldi magyaroknak és a bánáti szerbeknek vagy akár magyaroknak a hivatalos nyelvhasználat terén.

Bizalmi minimum a kisebbség és a többség között, szövetségesekre szükségünk van a többség soraiban is

Várady több munkájában és felszólalásában is feltérképezte a nemzetiségi kérdés fenntartható kezelésének egyik alapvető feltételét, kiindulási pontját. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a fenntartható konstrukcióhoz, a kisebbségnek és a többségnek is késznek kell lennie lemondani hagyományosan dédelgetett céljáról. A kisebbségnek el kell fogadnia tartós állapotként, hogy nincs és nem is lesz többségben abban az államban, amelynek határain belül él, hogy nem lesz domináns, többségi helyzetben. El kell fogadnia, hogy ez nem a következő szerencsés történelmi fordulatig marad így, ez tartós helyzet. Másfelől a többségnek azt kell elfogadnia, hogy a kisebbség tartósan él abban az országban, amelyet a többségről neveztek el, és hogy a különbözőség jelenléte és kötelező tisztelete nem átmeneti állapot.⁹ A Várady által kiindulópontként megfogalmazott kompromisszum csak első olvasatra tűnik könnyen megteremthetőnek. A multietnikus államok többségében a nyilvános kinyilatkoztatások szintjén ez a kompromisszum többé-kevésbé felismerhető, sőt, sok esetben az alkotmányozó is hitet tesz ezen kompromisszum mellett. Az ünnepélyes hivatalos felszín alatt azon-

8 VÁRADY 1997: 41.

9 VÁRADY 1997: 45–46.

ban gyakran egy párhuzamos elköteleződés körvonalai rajzolódnak ki. A többségi nemzetépítők kaján meglepéssel nyugtázzák a kisebbségek demográfiai hanyatlását, szellemi és gazdasági peremre szorulását, érdekérvényesítő politikai erejük csökkenését, amelyek mögött gyakran tudatos állami döntések bújnak meg. Másfelől a kisebbségek körében gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy virtuálisan az adott államon kívül élnek, azok intézményei helyett az anyaország kulturális és politikai terében érzik magukat otthon. Ezt a helyzetet az anyaországi állampolgárság megszerzése csak tovább erősítheti. Ilyen esetben nem is csoda, ha a kisebbségek vagy a szülőföld feladását választják, vagy a virtuális valóság materializálódására várnak, akár így, akár úgy, de ezzel a szükséges kompromisszum ellen tesznek. A kompromisszumkész felszín alatt, az ünnepélyes kinyilatkoztatások mögött tehát szívósan él tovább a „vagy-vagy” elve, a Várady által sugallt „is-is” helyett.

Várady sokszor említi annak fontosságát, hogy a kisebbségi jogok érvényesítése érdekében partnereket és szövetségeket kell keresni a többség oldalán. Az legtöbbször kevés, ha elképzeléseink létjogosultságáról, céljaink helyességéről csak magunkat, saját nemzettársainkat győzzük meg.¹⁰ Tibor meglátása mögött több generáció élettapasztalata, konkrét, gyakorlati sikerek tapasztalatai húzódnak meg. Az Újvidéki Egyetem Jogi Karán megvalósuló részleges párhuzamos magyar nyelvű oktatás, azt megelőzően pedig a kisebbségi nyelvi lektorátusok létrehozása ennek a tapasztalatnak a mentén jöhetett létre. Amennyiben Várady Tibor annak idején csak a karon oktató néhány magyart győzte volna meg a párhuzamos magyar oktatás helyességéről, azok kudarca borítékolható lett volna.¹¹ A másik példa a kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló törvény elfogadásának a folyamata. Amikor egy ponton a törvény elfogadásával szembeni ellenállás a kormányzati oldalon is felerősödött, Tibor hőzöngés, kesergés és a sebek nyalogatása helyett a szövetségesek keresése fele fordult, tekintélyét, tudományos és politikai súlyát latba vetve csendes diplomáciai körútra indult, amelynek során felkereste a politikai élet néhány vezetőjét, hogy elhitesse velük, a nemzeti tanácsi törvény nem csupán a magyarok érdeke, hanem olyan magyar érdek, amely más kisebbségek érdekeit is szolgálja, és Szerbiának és a szerbységnek az érdekeivel is összeegyeztethető. Néha csak ennyi kell egy fontos lépéshez, de ennyi nagyon kell.

A kollektív kisebbségi jogok és az autonómia

Várady Tibor számos tanulmányában foglalkozott a kisebbségi jogok természetével. Rámutatott arra, hogy ezek alapvetően kollektív jogok, de korántsem veszélyeztetik az egyenlőség elvét, sőt, az egyenlőség a többség és a kisebbség között megköveteli a kollektív jogok elismerését, hiszen a domináns etnikai többség is rendelkezik kollek-

¹⁰ VATAŠČIN 2020.

¹¹ VÁRADY 2020: 45; KORHECZ 2023: 146.

tív, identitáshoz köthető jogokkal, de ezek gyakran csak hallgatólagosan jelennek meg a jogrendszerben, néha a polgári egyenlőség hamis ruhájába bújtatva.¹²

Ami a nemzetiségi autonómia kérdését illeti, Várady Tibor azt következetesen népszerűsítette, érvelt annak létjogosultsága és potenciális előnyei mellett.¹³ Amikor az autonómia Szerbiában magyar politikai álmodozásból reális lehetőséggé vált, Tibor aktívan részt vett a szerbiai magyarság nem területi autonómiájának a törvényesítésében, építésében és működtetésében. Várady autonómiapártisága azonban nem jelentette a nemzetiségi autonómia kritikátlan felmagasztalását. Míg Ágoston András nyilatkozataiban a vajdasági magyar autonómiát a magyar politizálás *ultima ratió*jának és végcéljának kiáltotta ki, addig Várady a később törvényesített autonómiára mint lehetőségre, esélyre tekintett, amellyel jó esetben javíthatunk közösségünk megmaradási esélyein, lépéseket tehetünk az egyenlőségünk irányába. Mindazonáltal ahhoz, hogy a törvényesített autonómia valóban eredményes legyen, és hozzájáruljon a kisebbségi közösség megmaradásához és egyenlőségéhez, felelős politikai cselekvésre van szükség, párbeszédre, megértésre és összefogásra a kisebbség térfelén.¹⁴

A kollektív jogok, az anyanyelvi oktatás, a hivatalos nyelvhasználat, az anyanyelvi média nélkül nincs valós egyenlőség, sőt, az etnikai törésvonalak mentén polarizált társadalmakban a kisebbségi önkormányzás, az autonómia megteremtése is szükségszerű.¹⁵

Egység és sokszínűség, szabadság a kisebbségi közösségen belül

Véleményformáló értelmiségiként, valamint a politikai és a közélet aktív résztvevőjeként és alakítójaként Várady folyamatosan és következetesen kiállt a vajdasági magyar közösségen belüli pluralitás elfogadása mellett. A maga diplomatikus és egyúttal félreérthetetlen módján mutat rá folyamatosan annak károságára, hogyha a kisebbségi közösségen belül megbélyegezzük és kirekesztjük a másként gondolkodókat. A pluralitás és az eltérő gondolkodás a normalitás része, nem szabad megengedni, hogy a véleménykülönbségek a gyűlölködés alapjai legyenek. A nemzetiségi közösségen belül a kirekesztés, az elnyomás, a gyűlölködő szembenállás, a másság megbélyegzése nemcsak kártékony, hanem önpusztító is. Az egyszólamúságon és a megfélemlítésen alapuló egység nem más, mint látszategység. Maga Várady ezzel kapcsolatban így érvel:

„Ha politikai programot fogalmaznék, természetesen győzelmet tűznék ki célpontként. A fennmaradáshoz újra meg újra győzni kell. De nem a VMSZ-t vagy a Magyar Mozgalmat vagy a VMDK-t, hanem a veszekedést, az utálkozást és a kirekesztést kellene legyőzni.”¹⁶

12 VÁRADY 1996: 45–47.

13 VÁRADY 1997: 47–48.

14 VÁRADY 2003: 108–110.

15 VÁRADY 1993: 379.

16 KORHECZ 2022: 77.

Várady Tibor alapvetései és érvei a gyakorlat lencsájén keresztül

Európa azon térségeiben, ahol Várady Tibor alapvetései mentén kezelték-kezelik a nemzetiségi kérdést, a többnemzetiségű ország teremtette állandó kihívásokat, néha példaértékű, kölcsönösen elfogadható és fenntartható megoldások születtek, olyanok, amelyekben érvényesül az „is-is” elve, amelyben a kisebbség és a többség kapcsolata nem feltétlenül az alá-fölé rendeltségről szól. A svájci olaszok és a ladínek helyzete, Trentino–Dél-Tirol és Aosta-völgy autonóm régiók sikeres működése Olaszországban, a belgiumi német nyelvű közösség státusa és jogai, a finnországi svéd nyelvi közösség egyenrangúsága mind-mind azt igazolják, hogy léteznek pozitív és tanulságos példák, hogy van alternatívája a konfliktusokon és a dominancián alapuló „rendezésnek”. Sajnos a Kárpát-medencében, a volt jugoszláv térségben és Közép-Kelet-Európában általában a multietnikus államokban a kisebbségi kérdést a nemzeti kizárólagosság, a konfrontáció, a nemzetállam-építés jellemzi mind a mai napig. A szocialista rendszerek összeomlása után a legyengült állami intézményrendszer legitimációs űrt eredményezett, erre a nemzeti elitnek nemzeti-etnikai mobilizációval válaszoltak, a veszélyeket pedig gyakran a nemzeti kisebbségek körében azonosították. A demokratikus rendszerváltások után több mint harminc évvel sok minden megváltozott, de a térség országaiban a nemzeti kérdés kezelésében alig közeledtünk valamit a példaértékű nyugat-európai mintákhoz. A kizárólagosságból épített politikai akadályok szívóssága és tartóssága felülmúlta még a tamáskodók borúlátását is. Kétségtelen, hogy ahhoz, hogy a Várady által következetesen képviselt elvek nem váltak a nemzetiségi kérdés kezelésének elfogadott eszközévé Közép-Kelet-Európában, a kisebbségvédelem nemzetközi jogi és intézményrendszerének megroggyanása és megtorpanása is sokban hozzájárult. A kilencvenes évek során formálódó nemzetközi, elsősorban európai kisebbségvédelmi rendszertől sokan remélték azt, hogy a kisebbségvédelem terén új korszak köszönt ránk, amelyben az erőteljes nemzetközi standardok és végrehajtó mechanizmusok a nemzetállamokat sikeresen sarkallják majd arra, hogy maguk is kialakítsák a fenntartható, kölcsönösen elfogadható kisebbségi politika kereteit. Ezzel szemben a 21. században az őshonos kisebbségek védelme fokozatosan marginalizálódott, és a nemzetközi politikai színtéren szinte súlytalanná vált. Az egyetemes emberi jogoktól eltérően a kisebbségek helyzete újra a nemzetállamok belügyévé alacsonyodott. A kisebbségvédelmi egyezményeket felügyelő testületek erőteljes önmérsékletet tanúsítanak kritikáik és javaslaik megfogalmazásánál, mert számtalanszor beigazolódtott, hogy a tagállami kötelezettségek megszegésének megállapítása semmilyen következménnyel sem jár a jogsértő államra nézve. Ha ehhez hozzáadjuk azt a merev és következetes elutasítást, amellyel az Európai Bizottság viszonyul azokhoz a legitim, ám óvatos polgári kezdeményezésekhez, amelyek az EU szerveinek a hatáskörébe utalnak az őshonos kisebbségek támogatásának és védelmének bizonyos kérdéseit, akkor joggal kell beszélnünk visszalépésről és meghátrálásról a nemzetközi kisebbségvédelem terén.

Ha vizsgálódásunkat a Kárpát-medencére összpontosítjuk, ha a határon túli magyarok helyzetére fókuszálunk, az élénk táruló kép semmivel sem vidámabb. A volt szocialista államok szinte kivétel nélkül az etnikai nemzetfelfogáson alapuló, központosított nemzetállam eszményét törvényesítették, amelyben a domináns, az állam nevében megjelenő nemzet az állameszme központi tengelyét képezi. A szocializmus megszűnése után kiépített nemzetállamok alkotmányos rendje ugyan elismeri a nemzeti kisebbségek tagjainak a jogát az önazonosságuk megőrzésére, tiltja a hátrányos megkülönböztetést, de a kollektív jogok és a nemzeti önkormányzás, az autonómia törvényesítésére csak elvétve került sor. Ott is, ahol ez megtörtént, mint Szerbiában, a paradigmaváltás elmaradt. A nem területi alapú kisebbségi autonómia ugyan törvényesítve lett, létrejött a közvetlenül megválasztott Magyar Nemzeti Tanács is, de az etnikai többség és a kisebbség, az állam és a kisebbség viszonyrendszerében a dominancia elvét nem váltotta fel a hatalommegosztás elve, az etnikai alapú nemzetállam-építés az új törvényes keretek között is változatlanul folytatódott, a valós egyenlőség iránti törekvés és politikák elmaradtak, a Magyar Nemzeti Tanács pedig törvényes felhatalmazásainak, de főleg valós befolyásának folyamatos leépülését éli meg 2014 óta. Hiába hangoztatja még a budapesti kormányzat is, hogy a Szerbiában megvalósuló magyar nem területi autonómia példaértékű a többi magyarok lakta régió magyarsága számára, a Magyar Nemzeti Tanács az elmúlt tíz esztendőben folyamatos legitimációs válsággal küszködik, és azzal kell szembesülnie, hogy a szerb állam közigazgatása a nemzeti tanácsokat gyakran tanácsadói szereppel felruházott civil szervezetnek nézi. Minden nehézség és eseti visszalépés ellenére a kisebbségi kollektív jogok alkotmányos és törvényes elismerése Szerbiában a 21. század első évtizedében figyelemre méltó eredmény, amelyhez a vajdasági magyarok politikai szervezetei is jelentősen hozzájárultak. Ezt még akkor is ki kell mondani, ha a jogok gyakorlati érvényesítése és védelme, a társadalomra és a politikára kifejtett pozitív hatása sok esetben elmaradt. Vagy Váradyt parafrázálva, a jogok nyújtotta eséllyel nem igazán tudtunk élni, néha éppen belső konfliktusaink és a kirekesztés miatt.

Ahhoz, hogy a kedvező szerbiai jogi és intézményrendszer nem járult hozzá a szerbiai magyarság megerősödéséhez, népességünk szellemi és biológiai gyarapodásához, nagyban hozzájárultak olyan társadalmi folyamatok is, amelyekkel sem Várady, sem sokan mások nem számolhattak. Miközben a 21. század elején Szerbiában fokozatosan megszűnt a háborúskodás, az alapjogok tömeges megsértése, a nemzetközi elszigeteltség, a gazdaság hanyatlása, a magas munkanélküliség és a nincstelenség, a vajdasági magyarok demográfiai katasztrófa közepén találták magukat! A tömeges elvándorlás és az egyre alacsonyabb gyermekvállalási mutatók oly mértékben tizedelték meg a vajdasági magyarokat 2002 és 2011, de főleg 2011 és 2022 között, hogy az ma már létében is veszélyezteteti közösségünk fizikai fennmaradását a szülőföldjén. 2011-ben még 250 ezren, ma már alig 180 ezren élünk mi, magyarok Szerbiában, korfánk pedig egyre elszomorítóbb képet mutat. Első olvasatra talán érthetetlen, hogy a jobb életkörülmények, a javuló gazdaság és a létbiztonság hogyan vezethet közösségünk történelmi távlatokban szemlélve is egyedülálló leépüléséhez. A dologra azon-

ban van észszerű magyarázat, és ezt azokban az erőkben és globális folyamatokban kell keresnünk, amelyek Szerbiát ebben az időszakban érték el, és amelyek igen negatívan befolyásolták a magyarok demográfiai helyzetét is. Szerbiában a 21. század elején páros lábbal rúgta be az ajtót a globalizáció és a digitalizáció. A vajdasági magyarok csaknem észrevétlenül váltak részeseivé a globalizált, állandóan növekvő világgazdaságnak és az egységesülő virtuális értékrendnek. A globalizáció, a növekedés-központú gazdaság és a digitális világ hatására folyamatosan változott meg az addig kialakult értékrendünk, megváltoznak a legfontosabb céljaink, megváltozik a jó (jobb) és értelmes életről alkotott képünk. Az élet minőségét a többség egyetlen dologban méri, a bevétel nagyságában, esetleg a vásárlóerőben. A nagyobb vásárlóerő lehetősége mint uralkodó cél olyan, mint az aduász a preferánszban: mindent visz és mindent felülír! Ha a nagyobb jövedelem akadálya a gyermek, a házasság, az érzelmes emberi kapcsolatok, a szülőföldhöz ragaszkodás, a szellemi táplálék, a nemzeti kultúra, a keresztény tanítások, az erkölcs, azokat sorra ki kell hajítani, mint a fölösleges terhet a süllyedő hajóból vagy a zuhanó repülőből. A vajdasági magyar leányok, nők a fenti uralkodó értékrend miatt vállalnak egyre kevesebb gyermeket, ugyanis a gyermekvállalással romlik a munkaerőpiaci helyzetük, csökken a mobilitásuk, kevesebb időt dolgozhatnak, és nem rendelkeznek alá az életüket a jövedelemszerzés parancsának. Nemcsak a gyermekvállalás elmaradásának, hanem a szülőföld elhagyásának is ezek az erők a fő mozgatói. A nyugati országokban, de akár Magyarországon is több pénzt lehet keresni ugyanazzal a munkával. Az új értékrendben pedig az is mellékes, hogy a szülőföldjén valaki abszolút értelemben keveset vagy többet keres, hiszen azt a szót, hogy elég, a fejlődés- és gyarapodás-központú gazdaság és gondolkodás nem ismeri. Felborult az egyensúly a szellemi és az anyagi javak között, az egyetemes emberi értékek és a hús-vér szükségleteink között. A globalizáció és az online világ hatására a vajdasági magyar ember hihetetlenül gyorsan azonosult az állandó gazdasági növekedés által diktált értékrenddel. Ugyanazokra a csillogó fogyasztási cikkekre vágyik a vajdasági magyar, mint a vajdasági szerb, a lengyel, a szlovák vagy a német honpolgár. Csakhogy ezek az azonos fogyasztási cikkek nem mindenhol egyformán elérhetők a munkavállaló ember számára. A vágyak hasonlóak lettek, a helyi realitások viszont továbbra is eltérnek, ezért van mozgásban az egész világ, délről északra, keletről nyugatra vándorolnak az emberek. A vajdasági magyar a nagyobb vásárlóerő reményében külföldre távozik, de legalábbis oda vágyik. A vélt vagy valós szükségletek és a lehetőségek között nyíló olló tömegesen arra ösztönzi a magyarokat, hogy háztartását változtassanak. Ebben az új értékrendben a magyar állampolgárság kedvezményes megszerzése csak felgyorsította és megkönnyítette a globális erők egyébként is hatékony érvényesülését. Várady Tiborral sokan úgy gondoltuk, és talán kételyekkel a szívünkben ma is azt reméljük, hogy a nemzeti önazonosság, a bennünket is meghatározó nyelvi-kulturális közeg, amelyben szocializálódunk, fontos dolog, nem cserélhető le, mint télen a cipő, az időjárás változásával. Szülőföldünk olyan örökség, amely egy életen át meghatároz bennünket, érte küzdeni és harcolni nemes dolog, jogunk és kötelességünk is. Most, amikor mérleget készítünk, amikor összegezzük az erő-

feszítéseink eredményeit, fájdalmasan belénk nyilall a felismerés, hogy az eszmék, amelyekért emberek az életüket is gyakran kockára tették, sőt néha fel is áldozták, ma adásvétel tárgyát képezik, kevés pénzért gazdát cserélnek. De mindaddig, amíg akadnak olyanok, akiknek az értékrend legfelső polcaira nem a pénz került, Várady eszméinek lesznek új olvasói és követői.

Felhasznált irodalom

- KORHECZ Tamás (2022): Interjú Várady Tiborral. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*, 10(3), 59–77. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/6661/5232>
- KORHECZ Tamás (2023): A magyar jogi szaknyelv helyzete Szerbiában: büszke múlt, küzdelmes jelen, bizonytalan jövő. *Glossa Iuridica*, 10(3), 133–150. Online: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.7>
- VÁRADY, Tibor (1993): Collective Minority Rights and Their Problems in Their Legal Protection. The Example of Yugoslavia. *European Review*, 1(4), 371–383. Online: <https://doi.org/10.1017/S1062798700000788>
- VÁRADY Tibor (1996): A kollektív jogok kérdéséről. *Magyar Kisebbség*, 2(3), 39–51. Online: <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00004/m960304.html>
- VÁRADY Tibor (1997): Minorities, Majorities, Law, and Ethnicity. Reflections of the Yugoslav Case. *Human Rights Quarterly*, 19(1), 9–54. Online: <https://doi.org/10.1353/hrq.1997.0009>
- VÁRADY Tibor (2003): Komolyan venni az autonómiakoncepciókat. In SEBESTYÉN Imre (szerk.): *Sorskérdéseink*. Újvidék: Magyar Szó, 107–113.
- VÁRADY Tibor (2020): Magyar nyelvű egyetemi oktatás az újvidéki jogi karon. Egy kísérlet 50 év távlatából. *Korunk*, 31(3), 41–48. Online: https://epa.oszk.hu/00400/00458/00664/pdf/EPA00458_korunk-2020-03_041-048.pdf
- VÁRADY Tibor (2024): *Házasság utáni házasság*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- VATAŠČIN Péter (2020): Nem elég csak önmagunk felé köszörülni az érveket. *Új Szó*, 2020. június 7. Online: <https://ujsoz.com/panorama/nem-eleg-csak-onmagunk-fele-koszorulni-az-erveket>

Törekvések a jogi nyelv közérthetőségére

BALÁZS GÉZA¹

Ez az írás a jog fogalmának és magának a jog szónak a magyar nyelvben való megjelenését, jelentéskéjlődését; a magyar jogi nyelv születését és magyarítást (a folyamatos nyelvújító törekvéseket); a jogi nyelvhez való nyelvi-nyelv-művelői kritikai hozzáállást; a jogi nyelv és kommunikáció újabb nyelvészeti megközelítéseit, illetve különösen napjaink közérthetőségi (például normavilágosság) programjait mutatja be, és javaslatot tesz az e téren folytatandó nyelvstratégiai feladatokra.

Kulcsszavak: jog, jogi nyelv, jogi kommunikáció, absztrakciós létra, normavilágosság, nyelvstratégia

Efforts to Make Legal Language Understandable

This paper presents the appearance and meaning development of the concept of law and the word law itself in the Hungarian language; the birth and Hungarianization of the Hungarian legal language (the continuous innovation efforts of the language); the critical approach of linguists to legal language; new linguistic approaches to legal language and communication, and especially today's programs for understandable language (e.g. normative clarity), and makes suggestions for language strategy tasks to be carried out in this field.

Keywords: law, legal language, legal communication, ladder of abstraction, normative clarity, language strategy

A jog fogalmának jelentéstani eredete és a jog szó útja a magyar nyelvben

A jogi nyelv kapcsán fontos művelődéstörténeti és nyelvtörténeti adalék magának a jog szónak a története, amely élesen megvilágítja ennek a hatalmi, társadalmi és szakmai tevékenységnek a hátterét. P. Balázs János írja, hogy

1 Nyelvész, egyetemi tanár, Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, Magyarország; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, Románia, e-mail: balazs.geza@szfe.hu

a jogtudomány alapszava, a jog régi eleme szókinszünknek.² Első ismert adata egy helynév 1326-ból, és ez arra utal, hogy köznévként még régebbi. Köznévként leírva először a P. Balázs János által kutatott Jókai-kódexben (1372 után keletkezett szöveg 1448 körüli másolatban) fordul elő. Akkor még két jelentése volt: (1) jobb oldal, jobb kéz, (2) a jó, az igaz(ság). A *jog* szó tehát a *jó* melléknév származéka; s ezt az eredendő, ómagyar kori jelentést a mai napig tudat alatt őrizzük, hiszen a jog arra való, hogy valami jó ügyet szolgáljon, jobbra tegye az emberek életét. Más nyelvekben is van összefüggés a kettő között. Például: a német *Rechte* (jobb kéz) ~ *Recht* (jog, igazság), az angol *right* (jobb kéz, jobb oldal ~ jog), a francia *la droite* (jobb kéz) ~ *le droit* (jog). A latin *ius* (jog) is messzire megy vissza, az óind *yoh* (boldogulás, szerencse) szó erre utal. Az ómagyar kori *jog* szó a kódex korát követően elavult, és egészen a 19. századig nem használták. A jobb kéz, jobb oldal jelentéseket a jó melléknév középfokú *jobb* (kéz, oldal) alakja veszi át. A latin *ius* fogalmát pedig vagy latinul használták (*jus*, ebből származik a magyarosodott *juss*, azaz: törvény adta jog), vagy a törvény, igazság szóval jelölték.

A 19. század eleji nyelvújítók a latin *ius*-ra kívántak magyar megfelelőt találni, és ekkor leltek rá az ómagyar *jog* szóra. A *Nagyszótár* gyűjtésében 1799-es adat szerepel: „az ingatlan Javak tudnivaló hogy jog szerint (radicaliter) nem szállanak”.³ A magyar nyelvújítás szótára szerint⁴ először 1822-ben Döbrentei Gábor használja: „az ahhoz való igaz jog (*jus*) nem tesz köztük különbséget”. És Fogarasi János (1833) szótározza elsőként: *Jus*, jog v. ig. Abban a korban az *igaz* szó gyökét is látni vélték a *jog* szóban, és használták is az *ig* szót. Ám ennek iga vagy ige változata (valakinek a joga értelemben) könnyen zavart okozott. A magyar *ig* tehát nem gyökeresedett meg, a reformkorban a latin *jus* és *jog* egyaránt használatos. A jog térnyerését mutatják a reformkori továbbképzett alakok: jogja (joga), jogos (Berzsenyi Dánielnél, 1832), jogosít, feljogozás, jogozat, jogsérelem, jogviszony (1838), jogtalan, jogszerű (1838), jogilag (1843), jogalap, jogérvényes, jogügylet (1851), jogerő, jogosítvány (1853) stb.⁵

A jog szó a jobb oldal, a jó és az igaz fogalmi köreiből ered. A 19. században a jog szóval alkotott kifejezések, fogalmi bővítések azt mutatják, hogy szerepe, jelentősége bővült, s ez a folyamat azóta is tart. A jog szó etimológiáját a legújabb *Etimológiai szótár* is ekképp tárgyalja.⁶

A magyar jogi nyelv születése, a jogi nyelv magyarítása

B. Kovács Mária (1995) összefoglalta a magyar jogi szaknyelv születését, ezért az előzmények tömör bemutatásában az ő munkájára támaszkodom. Az 1700-as évek végé-

2 P. BALÁZS 1973: 484.

3 BENKŐ 1970: 277–278.

4 SZILY 1902: 155.

5 SZILY 1902: 155.

6 ZAICZ 2021: 384.

nek peres iratai még nagy számban tartalmaznak latin szakkifejezéseket, de a változásra, a magyarításra vonatkozó törekvések is megjelennek. Az 1800-as évek elejétől megszorodtak ugyan a magyar szókincs létrehozására szolgáló kézikönyvek, szótárak (például tisztiszótárak), de az alakulóban lévő jogi szaknyelv még területileg eltérő sajátosságokat mutatott, az egységesülés felé tehát a 19. század második fele és a 20. század tette meg a következő lépést.

A magyar jogi szaknyelv megszületésében és megalapozásában a következő szótárak (és szerzők) jártak az élen: Ottlik Dániel: *A' tisztbeli írásmód saját szavai* (Pest, 1806), *Pesti gyűjteménye a' tisztbeli írásmód' saját szavainak* (Pest, 1807); Péchy Imre: *A' magyar nyelvről a' polgári és peres dolgok folytatásában* (Pest, 1806); Pápay Sámuel: *Észrevételek a' magyar nyelvnek a' polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével* (Veszprém, 1807); Pauly Károly: *A magyar tisztí írásmód a' polgári igazgatás' és törvénykezés' szótárával* (Buda, 1827); *A pesti királyi Curia szótára* (Pest, 1837); Császár Ferenc: *Váltójogi műszótár* (Pest, 1837); Fogarasi János: *Jogtani műszókönyv* (Pest, 1838); *Törvénytudományi műszótár* (Pest, 1843). A jogi szaknyelv magyarításának ügye a 20. század elején már inkább a német szakkifejezések magyarítása miatt vált fontossá. Vámbéry Ruztem kezdeményezése után Schwartz Izidor és Hojtás Ödön adott ki *Jogi műszótárt* (Budapest, 1908).

A jogi szaknyelv nyelvművelői kritikája

A nyelvművelő mozgalmak a kezdetektől idegenkednek a jogi nyelvtől. Ezért a kezdeti nyelvújító, magyarosító, vagyis a magyar jogi nyelvet megalapozó törekvéseket később újabbak követik. Voltaképpen folyamatos nyelvújítás zajlik.⁷ Először inkább nyelvféltő, nyelvvédő szándék nyilvánul meg, majd a 20. század második felétől szakszerűség, pontosság, valamint a demokratizmus szellemében emancipatorikus törekvések, így például a közérthetőség (normavilágosság) kerül a középpontba.

A már megmagyarosodott jogi szaknyelv újabb problémát vetett fel: a túlzott szakszerűsége való törekvés miatt elszakadt a köznyelvtől, egyre nagyobb tömegek számára vált érthetatlenné, sőt megjelentek benne nyelvi következetlenségek, hibák is. Habár szokás a nyelvművelői törekvéseket értetlenkedve szemlélni és elítélni, bemutatok egy olyan példát, amely egyértelműen bizonyítja, hogy szükség van a jogi szaknyelv nyelvművelői kritikájára. Seregy Lajos azzal indítja elemzését és kritikáját, hogy a jog olyan szakterület, amelynek „teljes egészében és minden megnyilvánulásában csak nyelvi létezés módja van. Akár jogtudományi értekezésről, akár jogszabályról, akár jogszolgáltatásról vagy más jogi tevékenységről van szó, e tevékenységek egy-egyszersmind nyelvi megnyilvánulások is.”⁸ Ezért nem lehet jogi szakmai szempontból

7 Vö. MINYA 2003; a jogi nyelvre is érvényesen: BALÁZS 2014.

8 SEREGY 1989: 30–31.

sem kifogástalan a szöveg, ha nyelvi szempontból nem az. Példája egy (meg nem nevezett) jogtudományi enciklopédiából származik:

„A *nyelvtani* értelmezés a norma-struktúra nyelvi formájának szintaktikai és szemantikai elemzésére; a *logikai* értelmezés a struktúra és nyelvi formája logikai összefüggéseinek az elemzésére; a *rendszertani* értelmezés a norma-struktúrának nagyobb egységeiben, végső soron a jogrendszer egészében mutatkozó összefüggései elemzésére; a *történeti* elemzés pedig a norma-struktúra jogalkotói kialakítása történelmi összefüggéseinek, vagyis a norma-struktúrában rögzített jogalkotói cél elemzésére irányul. A nyelvtani értelmezésben a jogi nyelv mint a természetes nyelvtől elvileg megkülönböztetett *mesterséges nyelv* elemzése; a logikai értelmezésben a történelmileg hagyományosult (és részben kölcsönösen ellentétes irányú és eredményekre vezető) logikai *argumentumok* vizsgálata; a rendszertani értelmezésben a jogrendszeren belüli *összhang* vagy ellentmondás esetleges tényeiből adódó következtetlenségek levonása; és végül a történeti értelmezésben a jogszabályok alkotását *előkészítő anyagok* vizsgálata lép előtérbe.”⁹

A szöveg első olvasásra is érthetetlen, második olvasásra talán valamelyest érthető, de még akkor is homályos, és feltűnőek a súlyos nyelvhelyességi hibák, amelyekre Seregy Lajos felhívja a figyelmet:

„Magyarázatul: a »norma-struktúra« a jogszabályok összessége. A »nyelvtani értelmezés« helyett nyelvi értelmezést kell értenünk. [...] a szöveg a jogi nyelvet »mesterséges nyelv«-nek minősíti, holott ez a szakkifejezés más fogalmat jelöl. Mesterséges nyelv az eszperantó, esetleg a különböző számítástechnikai szaknyelvek stb., de nem a jogi nyelv. Ebben az esetben az egyik szaktudomány, a jogtudomány művelői semmibe vették egy másiknak, a nyelvtudománynak az eredményeit. Más jelentést tulajdonítottak egy nyelvtudományi szakkifejezésnek... [...] Az idézett két mondat bonyolult szerkezete, lehetetlen birtokos láncai, helytelen szóhasználatuk következtében alig-alig értelmezhető. Az is meggondolkoztató, hogy a nyelvi és a logikai értelmezés bizonyos mértékig szembekerül egymással, holott a logika mint tudomány szintén nyelvi formákban létezik, vagyis valamely szövegnek a logikai elemzése mindig nyelvi értelmezésen alapul.”¹⁰

Elterjedt vélemény, hogy a nyelvészek vagy nyelvművelők üldözik a szakmai nyelvhasználatot. Pedig bőven hozható ellenpélda. Az évtizedekig használt egyetemi tankönyvben például ez szerepel: „A szakszókincsek a nemzeti nyelvnek fejlődő, hasznos kiágazásai.”¹¹

9 Seregy 1989: 31.

10 Seregy 1989: 31.

11 Fábrián 1985: 472.

A nyelv művelői kritikát átvette a korábbi jogi nyelvkritika is. Kiss László (később alkotmánybíró) a jogi nyelvvel kapcsolatos értelmezési és érthetőségi problémák kapcsán emel szót:

„A törvények nyelve olyan, hogy az ember még a saját anyanyelvén írt jogszabályt sem érti meg teljesen. Aligha lehet ma már olyan törvényt találni, amelynek szövegezése hozzájárulást jelenthetne a kifejezések pallérozásához. (Mondják, hogy Stendhal, mielőtt a napi írói munkájához fogott – egy oldalt mindig elolvasott a Code Napóleonból, hogy kifejezései pontosak legyenek.)”¹²

Konkrét nyelvi jelenségeket is felmutat: túl sok szó, mindent ellepő terjengősség. Végül pedig idézi Klaus-Michael Grolltól: „A törvényfolyam a törvényességet is veszélyezteti”¹³ Hát még az, ha a törvények (jogszabályok) nyelve nem érthető.

A jogi és a nyelvi norma összefüggései (a normavilágosság) kapcsán elméleti megközelítéssel foglalkozik a kérdéssel Arató Balázs és Balázs Géza tanulmánya:

„As a starting point, it should be noted that an essential component of the rule of law is the accountability of public authorities to the laws and the requirement of legal certainty. The latter requirement is also made up of several components. For example, the requirement of the clarity of norm, or access to and comprehensibility of the text of laws, the predictability of the law as a whole and of its individual rules.”¹⁴

A jogi nyelv és főleg a fordítások nyelvi kérdéseivel foglalkozik jogi szempontból, a nemzetközi kereskedelmi választottbíróságok kapcsán Várady Tibor, ami jelzi a kérdésnek nem pusztán nemzeti-nyelvi, hanem interkulturális nehézségeit.¹⁵

A jogi nyelv közérthetővé tétele

A jogi nyelv újabb szempontú jogászai megközelítésének számít Karcsay Sándor írása.¹⁶ Álláspontja szerint nem várható a jogszabályok nyelvének egyszerűsödése, hiszen a szabályozandó életviszonyok is egyre bonyolultabbak, ami értelemszerűen túl szabályozottsághoz vezet, de a jogalkalmazás sokat tehetne a bonyolult jogszabályok

¹² Kiss 1998: 94.

¹³ GROLL 1985.

¹⁴ ARATÓ–BALÁZS 2022: 98–99. Az idézet magyar fordítása: Kiindulásképpen rögzítendő, hogy a jogállamiság elvének lényeges összetevője a joguralom, vagy másképpen a közhatalom joghoz kötöttsége és a jogbiztonság követelménye. Ez utóbbi maga is több összetevőből áll. Ilyen például a normavilágosság követelménye, vagy a jogszabályok szövegének megismerhetősége, a jog egészének és egyes szabályainak kiszámíthatósága.

¹⁵ VÁRADY 2006.

¹⁶ KARCSAY 1981.

érthetővé tétele érdekében. A túlszabályozottság valóban jellemző a magyar jogrendszerre, a nyolcvanas évek óta azonban mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területén vannak komoly törekvések a közérthetőség javítására.¹⁷

Az egyre komplexebbé váló világot a nyelvhasználat is követni akarja, ezért bizonyos szakterületek nyelvhasználata elszakad a köznyelvtől. Az egyre bonyolultabb (másként: szakszerűbb, összetettebb) szaknyelvek létrejötte tehát természetes folyamat. El kell fogadni, hogy a szaknyelv egy adott szakterületen az adott szakterület szakemberei számára a pontos megértést kívánja biztosítani. Ez az adott szakterület belső kommunikációjának jellemzője, ezt nevezzük szakmai nyelvhasználatnak, műnyelvnek vagy kevésbé elegánsan zsargonnak (sőt „tolvajnyelvnek”), és ennek központi része a terminológia, azaz szakszókincs. Karcsey Sándor tömören így foglalja össze: a „szaknyelv célja, hogy egy behatárolható szakmai területen a kommunikációt, azaz a megértést pontosan és félreérthetetlenül biztosítsa”.¹⁸ Azért, hogy elkerülhető legyen a félreértés. A félreértés kommunikációs helyzete mutat némi rokonságot a bírói jogalkotással.¹⁹

Érthető módon egyes szaknyelvek, s köztük a jogi nyelv fölveti a szakmán túli kommunikáció igényét és szükségességét is. Hiszen a jog kérdései nem maradnak a szakmán belül, hanem gyakorlatilag mindenre, mindenre kiterjednek, s ez fölveti, hogy több szinten, tehát a belső szakmai nyelvhasználat mellett külső, másokat is érintő nyelvhasználati szinten is alkalmazni kell tudni. És ebből következnek a nyelv-művelői (nyelvalkalmazói) törekvések és megfontolások. Vinnai Edina kettős feladatot és igényt fogalmaz meg a jogi nyelvvel kapcsolatban.²⁰ A jogi nyelv definíciójából adódik a jogi nyelvet érő kritika: hogy miért nem kellőképpen világos a laikusok számára. Azért, mert a jogi nyelvnek az a feladata, hogy „valamennyi szakember mindig, minden körülmények között ugyanazt az értelmet tulajdonítsa az egyes jogi szavaknak, kifejezéseknek, ami a jogbiztonság szempontjából is elsőrangú követelmény.” Ezt neveztem korábban belső (szakmai) kommunikációnak.

„Ugyanakkor más szaknyelvekhez képest valóban jogos a laikusok nagyobb elvárása a jogi nyelv közérthetősége iránt, hiszen a jog mint a társadalmi rend fenntartásában kiemelkedő szerepet betöltő normarendszer valamennyi állampolgár életét, annak egyre nagyobb területét szabályozza, s állampolgári kötelességünk is a jogszabályok ismerete, követése és alkalmazása.”

Van egy másik szempont is a jogi nyelv bonyolultsága kapcsán: „a jog egyre több szakterületet (például műszaki, orvosi, gazdasági, pénzügyi, informatikai területet) von a szabályozása alá, így sok esetben ezen szakterületek bonyolult nyelvezete teszi

17 BALÁZS 2007: 100–114.

18 KARCSEY 1981: 329.

19 TAHIN 2017: 8; a félreértés pragmatikájának elméleti megközelítése: VESSZŐS 2022.

20 VINNAI 2017b.

nehézkessé a jogi nyelvet is.” Ezekből adódik a kettős arculata: „A jogi szaknyelv tehát a nemzeti nyelven belül a köznapi nyelvtől elkülöníthető szaknyelvek csoportjába tartozik, de a társadalom életében betöltött funkciója okán speciális helyzetben van más szaknyelvekhez képest.”²¹

A jogi nyelv tehát többretegű. Ahogy a közérthetőségnek is több szintje lehetséges, mert nincs általában vett közérthetőség. Tahin Szabolcs dolgozatában²² a közérthetőségnek a következő rétegeit említi: retorikai, nyelvhelyességi, stílári, szemantikai, grammatikai; én inkább a konkrét–absztrakt nyelvhasználatot emelném ki²³ (a média nyelvhasználata kapcsán szokás beszélni az úgynevezett absztrakciós létráról, amelyen a konkrét nyelvhasználat széles talaján áll az egyre elvontabb, absztraktabb nyelv). A közérthetőséget a konkrétabb nyelvhasználati formák valósítják meg (és ezek valóban leírhatók nyelvtani, stilisztikai, retorikai jellemzőkkel). A bírói munkában a társadalmi elfogadottság miatt különösen törekedni kell a közérthetőségre:

„A bírósági ítéletek akkor lehetnek közérthető, ha megfelelnek az Alaptörvény 28. cikkében rögzített »józanész«, »gazdaságosság«, »erkölcs« és a »közjó« kategóriáinak. Úgy vélem, hogy e kategóriák olyan végső igazoló elvek, melyeket a bírónak folyamatosan szem előtt kell tartania. Vagyis, azok a bírói ítéletek, amelyek jóllehet jogszerűek, azaz a pozitív jog tételei alapján születtek meg, de az Alaptörvény 28. cikkének értelmezési tesztjén elbuknak, érthetetlennek hatnak a jogkereső állampolgárok számára, hiszen ellentételek a valamennyiünkben, azaz a politikai közösségben munkáló meggyőződésekkel.”²⁴

A jogi nyelvvel kapcsolatban tehát hármas nyelvi és funkcionális jellemzőt fogalmazhatunk meg.

1. táblázat: A jogi nyelv nyelvi és funkcionális jellemzői

Nyelvi jellemző	Funkció
1. belső jogi szaknyelv, szakterminológia	szakmán belüli érthetőség, jogbiztonság
2. több szakterületre kiterjedő szakterminológia	szakterületek közötti megfelelés
3. köznyelvi használhatóság (normavilágosság)	közérthetőség, demokratikus részvétel

Forrás: a szerző szerkesztése

A nyelvi jellemzők és a funkciók határozzák meg a cselekvési tereket és lehetőségeket.

21 VINNAI 2017b: 137–139.

22 TAHIN 2017.

23 PL. BALÁZS 1997; BALÁZS 2000.

24 TAHIN 2017: 8.

2. táblázat: Cselekvési terek és lehetőségek

Cselekvési terek	Cselekvési lehetőségek	
szakterminológia	terminológiai, szaknyelvi fejlesztés	NYELVSTRATÉGIA
több terület szakterminológiája	szakterületek közötti együttműködés	
köznyelvi használhatóság	normavilágosság-program	

Forrás: a szerző szerkesztése

A végrehajtás sem lehet szervezetlen, ezért stratégiára, irányító szervre és közös programokra van szükség. A továbbiakban ezekből mutatok be néhányat.

Közérthetőségi programok

A 2000-es években Kiss László alkotmánybíró a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folyó továbbképzéseken rendszeresen szervezett jogi nyelvi továbbképzéseket. Az alkotmánybíró egy rövid írásban kifigurázta az önkormányzati rendeletek nyelvezetét.²⁵ Az egyik ügyvédeknek szóló lapban tanulságképpen *Pocsék irat* címmel adtak közre okulásul (elrettentő példaként) rosszul megfogalmazott jogi dokumentumokat.

2012–2014. A Közigazgatási és Jogi Minisztérium programja a jogszabályok nyelvi egyszerűsítése érdekében („egyszerűsítési program”). Kiindulópontja volt Navracsics Tibor igazságügyi miniszter egyik beszéde: „Súlyos probléma, hogy egy átlagos műveltségű állampolgárnak is kevés az esélye, hogy megértse a jogszabályokból a jogait és kötelezettségeit, ezért egyszerűbb szerkezetű, nyelvezetű és rövidebb jogszabályokra van szükség.”²⁶ Szócs Géza kulturális államtitkár nyelvöröket alkalmazott volna, akik ellenőrizték volna az előkészítés alatt álló jogszabályok nyelvi megfelelőségét, de az elképzelés megvalósítására nem tudtak anyagi forrást biztosítani. Kiderült, hogy mind a kizárólag jogászok, mind pedig a kizárólag nem jogászok (például nyelvészek) általi egyszerűsítésnek megvannak a maga korlátai. A program utolsó fázisában a minisztérium külső nyelvészeti segítséget is bevont. Ekkor kapcsolódott be a munkába a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, amely

„készített egy kifejezetten nyelvhelyességi útmutatót az egyszerűsítést végzők számára, Balázs Géza professzor úr pedig részt vett a képzések megtartásában is. A képzés során megvitatásra kerültek az egyszerűsítést végző munkatársak és a vezetői kérdései és problémái is, amelyek közül a legfontosabb az volt, hogy vajon minden feltárt egyszerűsítési lehetőséget feltétlenül át kell-e ültetni a jogrendszerbe. A kérdéskör megvitatása után a konszenzusos válasz az volt, hogy nem.”²⁷

²⁵ Kiss 2007.

²⁶ NAGY 2014: 103.

²⁷ NAGY 2014: 111.

(Ahogy korábban írtuk: el kell fogadni, hogy a szaknyelv egy adott szakterületen az adott szakterület szakemberei számára a pontos megértést kívánja biztosítani.) A program végén nem született állásfoglalás vagy jól kommunikálható nyilatkozat, de azért volt némi eredménye:

„Néhány tárca a tartalmi szempontból amúgy is módosítandó rendeletük soron következő módosításakor átültetett egyes nyelvi egyszerűsítési elemeket”, valamint: a program tapasztalatai „segíthetnek a probléma megoldására irányuló további kísérletek megtervezésében, és a munkában résztvevő kormánytisztviselők szemléletére és szaktudására is kedvező hatással lehetett”.

A tapasztalatokhoz azt is szükséges hozzátenni, hogy a többéves program legutolsó fázisában vonták be a témával foglalkozó nyelvészeket. Ha ez a program kezdetén megtörténik, akkor számos elméleti kérdést sikerült volna tisztázni, és a gyakorlati eredmény is látványosabb lehetett volna, hiszen a nyelvészeknek van tapasztalatuk szövegek átalakításában (jelen esetben egyszerűsítésében).²⁸

A közérthetőségi program a Kúrián folytatódott. A Kúria elnöke 2013. január 17-én *Határozatszerkesztés* címmel joggyakorlat-elemző csoportot hozott létre. Vezetésével Orosz Árpád kúriai tanácselnököt bízta meg.²⁹ A csoport munkájába a jogászok mellett egy dramaturgot (Kovács Krisztina) és egy nyelvészt (Balázs Géza) is bevontak. A csoport munkájának nyelvi eredményeként a Kúria kiadásában megjelent a *Stíluskönyv. Útmutató a kúriai határozatok szerkesztéséhez*, amelyben helyet kapott a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda által kidolgozott szabályrendszer: A nyelvi egyszerűsítés, egyszerűsítés lehetőségei.

A Magyar Bíróképző Akadémia továbbképzésében ugyancsak a 2000-es évektől rendszeresen folyt jogi nyelvi képzés. A 2017-es évet az Országos Bírószági Hivatal a *közérthető bíróság évének* szentelte azzal a céllal, hogy a bíróságok által használt írásbeli és szóbeli nyelvezet könnyen érthető legyen. A Nemzeti Közszerződési Egyetemmel közösen megvalósított programban három területre összpontosítottak: bírósági igazgatás, ítélezés és sajtókommunikációs közérthetőség.³⁰

A *Magyar Nyelvőr* szerkesztősége 2022-ben *Norm clarity* (Normavilágosság) címmel angol nyelvű különszámot szentelt a közérthető jogi nyelvnek. A szám szerkesztője, Arató Balázs így fogalmazta meg a célkitűzést:

„In the domestic legal system, norm clarity is not only a linguistic and drafting requirement for legislation, but also a much more complex requirement affecting the application of the laws. In this context, the role of the courts in interpreting

28 MINYA–VINNAI 2018.

29 OROSZ 2014: 165–180.

30 *Közérthetőség a bíróságokon – a bíróságokba vetett bizalom erősítése* 2017; ANTAL 2018.

the meaning of laws and the obligation to draft court documents and decisions in plain, simple and clear language should be emphasised.”³¹

Maga a fogalom az Alkotmányból is levezethető:

„The Constitutional Court has dealt with the issue of norm clarity in detail, and as early as 1992 it stated, as a matter of principle that »the clarity, intelligibility and proper interpretation of legislative content is a constitutional requirement for the legislative texts. Legal certainty – which is an important element of the rule of law declared in Article 2(1) of the Constitution – requires that the text of laws must contain a meaningful and clear legislative content that can be recognised in the course of the application of the law.« Thus, the requirement of norm clarity is inextricably linked to the principles of the rule of law and legal certainty, and can be derived from them in the practice of the Constitutional Court.”³²

A *Magyar Nyelvőr*-ben 2022-től több írás is megjelent a jogi nyelvről. Czine Ágnes az „áldozat” fogalmának jelentésváltozásait vizsgálja,³³ Tahin Szabolcs a jogszövegek kimondott és ki nem mondott nyelvi tartalmairól értekezik (a nyelvészeti pragmatikához hasonló érveléssel),³⁴ Fazakas Zoltán József a jogászképzésben a kisebbségi nyelvi jogok megjelenését mutatja be,³⁵ de megemlíthető még Gyebrovszki Zsolt Dániel tanulmánya is a versenyjogi kártérítési perek kapcsán megjelenő nyelvi bizonytalanságokról.³⁶ Kimondottan nyelvi alapon vizsgálja a bírósági ítéletek szövegeit Gombos Péter és Nagyházi Bernadette (2023).³⁷ Vizsgálatuk korpuszát anonimizált bírósági ítéletek szövegei adják, ezeket két szempont szerint elemzik. Először kifejezetten formai, tipográfiai elemekre fókuszálva megállapítják, hogy az értelmezést segítő lehetséges kiemelések, tagolások ugyan megjelentek már a szövegekben, de csak az elmúlt néhány évben, s korántsem általános érvényűen. Másodikként az ítéletek szórendi

31 ARATÓ 2022: 82–83. Az idézet magyar fordítása: A normavilágosság a hazai jogrendben sem csupán a jogszabályokkal szemben támasztott nyelvi, megfogalmazásbeli követelmény, hanem annál jóval komplexebb, a jogalkalmazást is érintő elvárás. Kiemelendő ebben a körben a bíróságok szerepe a jogszabályok jelentésének meghatározásában, valamint az a kötelezettség, hogy magukat a bírósági iratokat és határozatokat is érthető, egyszerű és világos nyelvezettel kell megfogalmazni.

32 ARATÓ 2022: 83. Az idézet magyar fordítása: Az Alkotmánybíróság részletesen foglalkozott a normavilágosság kérdésével, és már 1992-ben elvi érveléssel kimondta, hogy „a világos, érthető és megfelelően értelmezhető normatartalom a normaszöveggel szemben alkotmányos követelmény. A jogbiztonság – amely az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság fontos eleme – megköveteli, hogy a jogszabály szövege értelmes és világos, a jogalkalmazás során felismerhető normatartalmat hordozzon”. A normavilágosság követelménye tehát a jogállamiság és a jogbiztonság elvével kapcsolódik össze szervesen, illetőleg ezekből vezethető le az Alkotmánybíróság gyakorlatában.

33 CZINE 2023.

34 TAHIN 2023.

35 FAZAKAS 2024.

36 GYEBROVSZKI 2024.

37 GOMBOS–NAGYHÁZI 2023.

sajátosságait elemezve bebizonyították: az ítéletmondatokban kizárólagosan, a narratív részekben előszeretettel vetik hátra, a mondat végére az ígét a fogalmazó bírák, ez pedig túlterhelt ige előtti szakaszt okoz a struktúrákban, ami miatt könnyen elvész, vagy nehezen azonosítható a mondat jelentése.

További feladatok

A nyelvi kérdések gyakran okoznak jogi problémát. Arató Balázs (2020) megvizsgálta, hogy az elmúlt évek, évtizedek bírósági gyakorlatában milyen típusú nyelvi szakértelmet igénylő problémák adódtak. Megállapította, hogy a bíróságok büntetőügyekben gyakrabban rendelnek ki igazságügyi nyelvész szakértőt, polgári és közigazdasági ügyekben azonban még idegenkednek a nyelvész szakértő bevonásától. „Kikristályosodni látszó fogalom az átlagos fogyasztó általi (meg)érthetőség, ennek tartalma azonban még viszonylag bizonytalan, hiányzik az egységes és szabatos definíció.” Másik fontos észrevétele, hogy a „bíróságok nem a nyelvtudomány irányából közelítik meg, hogy mi érthető, és mi nem érthető az átlagos fogyasztó számára, hanem ezt a személyi kört egyfajta jogi absztrakciónak tekintik. Az átlagos fogyasztó számára való érthetőség tehát a bíróságok gyakorlatában jogkérdés, és nem szakértői kompetenciába tartozó dilemma.” És javaslatot is megfogalmaz: „kedvező változást hozhatna a polgári bíróságok viszonyulásában, ha egységes, objektív módszertan és terminológia tenné egzakttá, ellenőrizhetővé az igazságügyi nyelvész szakértők eljárását és kompetenciakörét”.

Mindez egy jól átgondolt nyelvstratégia és ennek végrehajtását végző intézmény keretei között képzelhető el. A magyar nyelvstratégia keretét Balázs Géza már meghatározta,³⁸ és számos helyen és változatban közzétette. Ennek nyomán 2014-ben ugyan létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Intézet (Manysi), de vezetői hozzá nem értés miatt az intézet tevékenysége tévútra futott, és az intézményt 2018-ban megszüntették, néhány alkalmazottját az akkor létrejött Magyarságkutató Intézetbe sorolták át, ahol „nyelvtervezés” címen szintén nem végeznek szakmai nyelvstratégiai munkát.

A jogi nyelvi területen létező nyelvstratégiai feladatok tehát egyelőre szervezés és irányítás nélkül folynak tovább. Továbbra is szükség lenne valamilyen nyelvstratégiai intézményre vagy egy nyelvi ombudsmanra (jogőrre).

Időközben a jogi nyelv filozófiai, elméleti keretben történő leírása is megtörtént,³⁹ valamint a jogi szaknyelv nyelvészeti keretének leírása szintén.⁴⁰ Dobos Csilla alapos leíró tanulmányt,⁴¹ Vinnai Edina pedig könyvet⁴² jelentetett meg a jogi szaknyelvről és kommunikációról. A meghatározások mellett jó leírását adja a jogi szaknyelv

38 BALÁZS 2001; BALÁZS 2004.

39 Például VARGA 2015; Cs. KISS 2015; SZABÓ 2015.

40 Például KURTÁN 2015.

41 DOBOS 2010.

42 VINNAI 2017a.

morfológiai, szintaktikai, stilisztikai jellemzőinek, bemutatja a jogágak, alkalmazási területek szerinti tagolódását, a jogi nyelvészet területeit (jogi kommunikáció, jogi szemantika, jogi argumentáció és retorika, jogi szaknyelv, nyelvkritika, jogtörténet és nyelvtörténet, jogelmélet és nyelvelmélet, nyelvi jogok, törvényszéki nyelvészet – bírósági nyelvészet, jogi nyelv oktatása) stb.⁴³

A további jogi nyelvi szakmai munka elmélyítéséhez tehát már vannak gyakorlati tapasztalatok (eredmények), és van jó elméleti megalapozás is.

Felhasznált irodalom

- ANTAL Zsolt szerk. (2018): *A bírósági szervezet sajtóközleményei a médiaképesség tükrében*. Budapest, Országos Bírósági Hivatal.
- ANTAL Zsolt – BÓDI Zoltán – TOÓT-Holló Tamás (2018): *A bírósági szervezet sajtóközleményei a médiaképesség tükrében*. Budapest: Országos Bírósági Hivatal.
- ARATÓ Balázs (2020): Quo vadis, igazságügyi nyelvészet? *Magyar Jogi Nyelv*, 2, 8–15. Online: <https://joginyelv.hu/quo-vadis-igazsagugyi-nyelveszet/>
- ARATÓ Balázs (2022): Norm Clarity in the Light of Hungarian Case Law. *Magyar Nyelvőr*, 146(különszám), 81–90. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.81>
- ARATÓ, Balázs – BALÁZS, Géza (2022): The Linguistic Norm and Norm of Legal Language. *Magyar Nyelvőr*, 146(különszám), 91–103. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.91>
- BALÁZS Géza (1997): A sajtónyelv szociokultúrája. *Valóság*, 40(7), 51–57.
- BALÁZS Géza (2000): *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. Budapest: Magyar Rádió.
- BALÁZS Géza (2001): *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BALÁZS Géza (2004): Euroterminológia és magyar nyelv. (Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka). In BALÁZS Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 279–287.
- BALÁZS Géza (2007): A jogszabályok közérthetősége. Nyelvi követelmények a jogi szaknyelvben. In GYERGYÁK Ferenc – KISS László (szerk.): *Általános jogalkotási ismeretek. Tankönyv a köztisztviselők továbbképzéséhez*. Budapest: Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ, 100–114.
- BALÁZS Géza (2014): Folyamatos nyelvújítás. A magyar nyelvújítások és értékelésük. *Glossa Iuridica*, 1(1), 21–28.
- BENKŐ Loránd szerk. (1970): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- B. KOVÁCS MÁRIA (1995): *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc: Miskolci Bölcsész Egyesület.
- CZINE Ágnes (2023): Az áldozat fogalmának változása és jelentéstartalmának sokszínűsége. *Magyar Nyelvőr*, 147(2), 154–163. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.154>

43 A klasszikus retorika nyelvhelyességi, így jogi nyelvi hatásaihoz lásd PÖLCZ 2021, a törvényszéki nyelvészet kifejtéséhez pedig lásd TOLNAINÉ KABÓK 2015.

- Cs. Kiss Lajos (2015): Megjegyzések a jog és a nyelv viszonyához. In SZABÓ Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 53–92.
- DOBOS Csilla (2010): Jogi szaknyelv és szakmai kommunikáció. In DOBOS Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 257–284.
- FÁBIÁN Pál (1968): A szókészlet. In RÁCZ Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 459–500.
- FAZAKAS Zoltán József (2024): A jogászképzés mint a kisebbségi nyelvi jogok egyik aspektusa. *Magyar Nyelvőr*, 148(2), 236–251. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.2.236>
- GOMBOS Péter – NAGYHÁZI Bernadette (2023): Bíróági ítéletek szövegeinek nyelvi sajátosságai. *Magyar Nyelvőr*, 147(4), 493–513. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.4.493>
- GROLL, Klaus-Michael (1985): *In der Flut der Gesetze*. Düsseldorf, Droste Verlag GmbH.
- GYEBROVSZKI Zsolt Dániel (2024): Nyelvi bizonytalanságok hatása a versenyjogi kártérítési perek szabályainak következetes alkalmazására. *Acta Universitatis Christianae Partiensis – Studia culturale*, (2), 39–59.
- KARCSAY Sándor (1981). Jog és nyelv. *Jogtudományi Közöny*, 36(4), 325–338.
- KISS László (1998): *Jogállam – jogalkotás – önkormányzatok. (Örökségünkről – mai szemmel)*. Pécs: Közigazgatás-módszertani Bt.
- KISS László (2007): Jogelkövetés. *Népszabadság*, 2007. március 22.
- KURTÁN Zsuzsa (2015): A magyar jogi szaknyelv leírásának kutatási programja. In SZABÓ Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 189–202.
- MINYA Károly (2003): *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- MINYA Károly – VINNAI Edina (2018): Hogyan írunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából. *Magyar Jogi Nyelv*, 2(1), 13–18.
- NAGY Balázs Ágoston (2014): Miért olyan nehéz a jogszabályok egyszerűsítése? *Glossa Iuridica*, 1(2), 101–113.
- OROSZ Árpád (2014): A „határozatszerkesztés” vizsgálatának tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye. *Glossa Iuridica*, 1(2), 165–180.
- P. BALÁZS János (1973): Jogi szókincsünk történetéből. *Magyar Nyelvőr*, 97(4), 484–490.
- PÖLCZ Ádám (2021): *A nyelvművelés retorikai gyökerei. A nyelvhelyesség retorikai alapjainak hagyományáról*. Budapest: MNYKNT–IKU.
- SEREGY Lajos (1989): Nem szakszerű, ha érthetetlen. Nyelvi normák a szakszövegekben. In BÍRÓ Ágnes (szerk.): *Szaknyelvi divatok*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 28–36.
- SZABÓ Miklós (2015): A jog nyelvi erőtere. In SZABÓ Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 179–188.
- SZILY Kálmán (1902): *A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása.
- TAHIN Szabolcs (2017): A közérthetőség érvényesülése a bíróági határozatokban és a bíróági tárgyaláson. In Mailáth György *tudományos pályázat 2017. Díjazott dolgozatok*. Budapest: Országos Bíróági Hivatal, 8–43. Online: <https://bit.ly/43o0CqD>

- TAHIN Szabolcs (2023): A jogalkotó nyelvi cselekvéséről: kimondott és ki nem mondott nyelvi tartalmak a jogszövegekben. *Magyar Nyelvőr*, 147(4), 479–492. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.4.479>
- TOLNAINÉ KABÓK Zsuzsanna (2015): Interdiszciplináris kapcsolatok a rendészettudományok és az alkalmazott nyelvészet között – különös tekintettel a törvényszéki nyelvészetre. *Magyar Rendészet*, 15(5), 131–145. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/view/3632/2916>
- VÁRADY, Tibor (2006): *Language and Translation in International Commercial Arbitration. From the Constitution of the Arbitral Tribunal through Recognition and Enforcement Proceedings*. The Hague: T.M.C. Asser Press.
- VARGA Csaba (2015): A jog nyelvi dimenziója: jog és nyelv? jog mint nyelv? Ontológia és episztemológia különmeműségéről és végső egységéről. In SZABÓ Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 11–28.
- VESSZŐS Balázs (2022): A félreértés pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*, 146(4), 458–475. Online: <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.458>
- VINNAI Edina (2017a): *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- VINNAI Edina (2017b): Harc a szavakért – közérthetőség a jogban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 12(1), 42–53.
- ZAICZ Gábor (2021): *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Jogi források

- A „Határozatszerkesztés” vizsgálatának tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye. 2013.E1.II.JGY.11-2. Online: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemenypdf
- Közérthetőség a bíróságokon – a bíróságokba vetett bizalom erősítése. Online: <https://birosag.hu/sites/default/files/users/Közérthetőség%20közlemény.pdf>
- Stíluskönyv. Útmutató a kúriai határozatok szerkesztéséhez (2013). Budapest: Kúria.

Az igazságszolgáltatás és a kisebbségi nyelvek használata

A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának 9. cikke

KARDOS GÁBOR¹

A tanulmány a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának 9. cikkével foglalkozik, amely a bíróságok előtti kisebbségi nyelvhasználat terén nyújt különböző fokozatú kötelezettségek közül választást a részes államok számára. Amellett, hogy a cikk tartalmát, a részes államok ratifikációját, illetve az egyezmény végrehajtása felett őrködő Szakértői Bizottság hozzáállását vizsgálja, főként arra keres választ, hogy milyen tényezők akadályozzák a választott kötelezettségek gyakorlati végrehajtását, és melyek bátortalanítják el a kisebbségi nyelvek beszélőit attól, hogy a bíróságok előtt éljenek jogaikkal.

Kulcsszavak: kisebbségi nyelvi jogok a bíróságok előtt, Európa Tanács, regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, 9. cikk

Justice and the Use of Minority Languages: Article 9 of the European Charter for Regional or Minority Languages

The study deals with Article 9 of the European Charter on Regional or Minority Rights, which offers States Parties a choice of obligations of varying degrees of difficulty with regard to the provision of minority language use before the courts. In addition to examining the content of the article, the ratification of States Parties and the attitude of the Committee of Experts, which oversees the implementation of the Convention, it focuses on the factors that hinder the practical implementation of the chosen obligations and discourage minority language speakers from exercising their rights before the courts.

Keywords: minority language rights before courts, Council of Europe, European Charter for Regional or Minority Languages, Article 9

1 Egyetemi tanár, ELTE ÁJK; a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája Szakértői Bizottságának volt tagja, e-mail: kardos@ajk.elte.hu

Szubjektív előszó

Ma is emlékszem, mikor találkoztam először Várady Tiborral. Budapesten, egy nemzetközi konferencián történt, ahol az egyéni és a kollektív kisebbségi jogokról volt szó. Egy szomszédos államból érkezett résztvevők úgy próbálták elkerülni az érdemi választ, hogy úgy tettek – vagy úgy is volt valóban –, nem tudnak elég jól angolul, és nem értették meg a felszólalások lényegét. Ekkor felállt egy elegáns úr, és azt mondta, engedjék meg, hogy az önök számára franciául összefoglaljam a legfontosabb felvetéseket, és felajánlom, hogy a válaszaikat is lefordítom. Szájtátva hallgattam: milyen jól tud franciául, és abból, amit korlátozott tudásommal megértettem, egyértelmű volt, hogy az összefoglalása sokkal jobb, mint az eredeti felszólalások voltak. Ő volt Várady Tibor.

Amint már ez az előbbiekből is kiderült, a Várady Tibort foglalkoztató számos jogterület egyike a kisebbségi jogok és ezzel szoros összefüggésben a nyelvi emberi jogok² védelme. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az alábbi írás.

Isten éltesse az ünnepeltet!

A világ megnevezése

A nyelv az objektív világ megnevezésének eszköze – írja Pierre Bourdieu.³ A kérdés az, hogy ha bizonyos dolgokat nem vagyok képes megnevezni, akkor azok valóban léteznek-e a számomra. A választ már Ludwig Wittgenstein megadta, amikor megállapította, hogy az általam értett nyelv határai a világom határait jelentik.⁴ A nyelvnek képesnek kell lennie, hogy leírhatóvá tegye nem csupán a magán-, de a közélet, így az igazságszolgáltatás fogalmait és intézményeit is.

Személyes emlékem, amikor egyszer vidéken, autóbuszon utaztam, a közelben ülő két nő szlovákul társalgott egymással, de úgy, hogy magyar szavakat keverték a beszédükbe. Olyanokat például, hogy fellebbezés vagy illeték. Ezeket a fogalmakat nem voltak képesek kisebbségi anyanyelvükön megnevezni, nyelvi világuk erre már nem terjedt ki.

A jogi terminológia hiánya a kisebbségi nyelvek egyik súlyos gondjára utal. A szűkebb és agresszív nemzetállami nyelvi homogenizálás eredményeként a kisebbségi nyelvek elveszítik közéleti jellegüket. Ez odavezet, hogy az együtt élő nyelvek közül a többségi a modernitást fogja képviselni, a kisebbségiek pedig a lemaradást jelentik meg, és ebben a helyzetben az utóbbiaknak hosszú távon nincs sok esélyük a fenn-

2 KONTRA et al. 1999.

3 Bourdieu hozzászól, a nyelv természetesen a kommunikációnak, de az uralomnak is az eszköze. Lásd BOURDIEU 1991: 165.

4 WITTGENSTEIN 1922: 74.

maradásra.⁵ Azaz a modernizáció és a társadalmi felemelkedés csupán a többségi nyelven lehetséges, és szükségképpen összekapcsolódik az asszimilációval. Emellett a kisebbségi nyelvek láthatatlanná válnak, mivel csupán a magánéletben használják őket. Csonka lesz a kisebbségi nyelv, amely nem öleli fel a közigazgatás, az igazságszolgáltatás vagy a tudomány nyelvét, illetve az egyéb szaknyelveket. A kisebbségi nyelvhasználatához a közigazgatás és az igazságszolgáltatás területén a megfelelő jogi szabályozás nem elegendő, ehhez szükséges a gyakorlati feltételek biztosítása – hogy csupán a legkézenfekvőbbet említsem: a tolmács rendelkezésre állása.

Az igazságszolgáltatásnak, de a közigazgatási eljárásnak is egyik kulskérdése a bizonyítás. Amint erre Fernand de Varennes rámutat, az egyén számára „államilag jóváhagyott hátrányt” jelent, ha arra kényszerítik, hogy azt a nyelvet használja, amelyet számára kényelmetlen, amelyben nem olyan mértékben van otthon, mint a hivatalos nyelv anyanyelvi beszélője, és ez súlyos esetben diszkriminációt eredményezhet.⁶ A megoldást már Platón is megfogalmazta a *Szókratész védőbeszédében*.

„Így hát, mint ahogy, ha történetesen valóban idegen volnék, megengednétek, hogy azon a nyelven és azon a módon szóljak, amelyen nevelkedtem, éppen úgy most is azzal a jogos, legalábbis nekem jogosnak tetsző kéréssel fordulok hozzátok, hogy adjatok engedélyt saját beszédmodoromra – lehet, hogy ez így rosszabb lesz, de lehet, hogy jobb; ám csak azt kell vizsgálnotok, arra kell fordítanotok figyelmeteket, vajon igazat mondok-e vagy nem: a bírónak ugyanis ez az erénye, a szónoké pedig az igazmondás.”⁷

Az emberi jogok nemzetközi védelme, a méltányos bírósági eljáráshoz való jog részeként, csupán a büntetőeljárásban gondoskodik a helyzet orvoslásáról, és csak abban az esetben, ha a vádlott nem megfelelő mértékben képes használni a többségi nyelvet, amelyen a procedúra folyik. Ilyenkor a vádlott joga kimerül abban, hogy ingyenesen igénybe vehető tolmácsnak, illetve fordítónak kell segítenie: Elsősorban az Emberi Jogok Európai Bíróságának eseti döntéseibe foglalt iránymutatás alapján ennek a garanciának ki kell terjednie az eljárás korábbi szakaszaira is, továbbá az összes, a védekezés szempontjából fontos dokumentumra.⁸

Következésképpen tehát szükség van kifejezett nemzetközi jogi védelemre annak érdekében, hogy biztosított legyen a kisebbségi nyelvek használhatósága az igazságszolgáltatás területén. Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-egyezménye a 10. cikk 3. bekezdésében csupán annyit mond, hogy

5 DÍAZ LÓPEZ 1982: 393.

6 VARENNES 1999: 125.

7 Platón 1984: 402. A Platón-idézet nem az én leleményem, hanem az őt idéző Böszörményi Jenőé. Lásd BÖSZÖRMÉNYI 2006: 5.

8 DIJK 1990: 123–124.

„a Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy biztosítják minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek azt a jogot, hogy olyan nyelven, amelyet megért, a legrövidebb időn belül tájékoztassák letartóztatásának okairól és minden ellene felhozott vád természetéről és indokairól, valamint hogy ezen a nyelven védekezhessen – ha szükséges – ingyenes tolmács segítségével.”

Azaz csupán megismétli a méltányos bírósági eljárási garanciát, így igencsak szükség van a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának (Charta) 9. cikkére.

A Charta és annak 9. cikke

Mielőtt áttekintem a Charta 9. cikkének legfontosabb jellemzőit, két kérdést érintenék röviden. Az első az optimális szabályozás, a második a Charta értékválasztása.

Miután a nemzetközi jogalkotás – időnként kínos eredményt hozó – kompromisszumok eredménye, a homályos végeredmény elkerülésének egyik útja, ha a szerződés eltérő nehézségű kötelezettségek között enged választást a részes államoknak. Ezt a megoldást biztosítja a Charta. A másik lehetőség az, ha csupán ajánlás, tehát *soft law* születik. Ez utóbbi esetben sikerülhet egy rossz kompromisszum elfogadásának az elkerülése és közel optimális szöveg elfogadása. Míg az első esetben ennek ára a választás lehetőségének biztosítása, azaz a közel optimális szabályozás csupán egyike a felkínált opcióknak. A második esetben az ár a nemzetközi jogi kötelezés elvesztése. Persze a remény hal meg utoljára, így egy ajánlás ösztönözhet egy nemzetközi szerződést vagy esetleg a belső jogalkotást. Szerencsésnek tartom az EBESZ oslói ajánlásainak megoldását, mert a büntetőeljárás mellett azokban a régiókban és településeken, ahol jelentős számban élnek a kisebbségi nyelvet használók, a polgári, illetve a közigazgatási bírósági eljárás tekintetében is jogot teremt a kisebbségi nyelvhasználatra. Igaz, ez utóbbi esetekben a „biztosítani kell azt a jogot” helyett a „joguk van” megfogalmazás lenne teljesen egyértelmű. A büntetőeljárás esetében a fordítás és a tolmácsolás ingyenes, és a másik két procedura esetén is díjmentes, ha erre szükség van. Továbbá a régiókban és településeken, ahol jelentős számban élnek a nyelvi kisebbséghez tartozók, és ahol erre igényt támasztanak, az államoknak meg kell fontolniuk, hogy az ilyen személyeket érintő valamennyi bírósági eljárást a kisebbség nyelvén folytassák (17–19. pont).

Ha a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája értékválasztását keressük, akkor egyértelmű, hogy a kulturális örökség védelme a legfőbb érték. A Charta az európai kulturális örökségbe tartozó regionális vagy kisebbségi nyelveket védi. Igyekszik eltávolítani a kulturálisörökség-védelem körébe vont kisebbségi nyelvvédelmet a kisebbségi jogok politikai világtól, hogy ilyen módon egyes európai államok számára elfogadhatóbbá váljon. Ez a jóindulatú erőfeszítés azonban fából vas-

karika. „Nagyon nemes fából készült igen művészi vaskarika.”⁹ A nyelv politikai ügy, és a kulturálisörökség-védelem légies köntösébe öltözve is az marad. Már csupán azért is, mert a Charta a kulturálisörökség-védelem segítségével közvetett módon a kisebbségi nyelvi jogokat is védi. Ugyancsak megerősíti a politikától való távartást lehetetlenségét, hogy a Chartának politikai-filozófiai értékválasztása is van, és ez, amint erre R. Gwynedd Parry rámutat, a többnyelvű állampolgárság, amely az egyenlőséget nyelvi alapon is komolyan veszi.¹⁰ Ennek a többnyelvű állampolgárságnak egyik alapvető területe az igazságszolgáltatás.

A Charta 9. cikke meglehetősen hosszú és bonyolult, hasonlóan a szerződés legtöbb érdemi cikkéhez, főként az egyes, választható opciók részletes szabályozása miatt. A Charta 2. cikkének 2. bekezdése szerint a részes államoknak minden, a III. rész szerinti védelemben részesített kisebbségi nyelv esetében a 9. cikket illetően elegendő egy bekezdést vagy pontot választani. A magyarázó jelentés 44. pontja szerint ez belefér a kötelezettségek észszerű szétosztásába az egyes, védett nyelvhasználati területek között. Ez elgondolkodtató. Ha a szerződést létrehozók kiemelkedően fontosnak tartották volna a kisebbségi nyelvhasználatot, akkor hasonlóan a 8. és a 12. cikkhez – amelyek az oktatással és a kultúrával foglalkoznak – legalább hármat kellene elvállalni. A kérdés tehát az, hogy vajon miért nem tekintették az igazságszolgáltatás területén történő kisebbségi nyelvhasználatot olyannak, amely nagyobb mérvű kötelezettségvállalást érdemel, különösen mivel a többségi állammal való találkozásnak, ahol megnyilvánulhat a többnyelvű állampolgárság, alapvető területe. Gyanítható, hogy a magyarázat azzal függ össze, hogy az európai nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek túlnyomó többsége kielégítő mértékben bírja a többségi nyelvet, és ebből következően képes az állami szervekkel, így az igazságszolgáltatással is ennek segítségével kommunikálni. Emellett a korábbi kedvezőtlen tapasztalataik miatt nem is látják célszerűnek, hogy törekedjenek anyanyelvük használatára. Mindezek eredményeként az igazságszolgáltatási és általában a hivatali nyelvhasználat a kisebbségi nyelvek védelme és előmozdítása, azaz a Charta céljai szempontjából csupán korlátozott mérvű hozzáadott értékkel bírt a szerződést létrehozó államok számára.¹¹

Ennek azonban ellene mond, hogy a bírósági anyanyelvhasználat amellett, hogy jelképes jelentőséggel bír, hiszen megjeleníti az egész közösséget, kifejezi az állampolgári egyenlőséget, a nyelvválasztás szabadságát, amely része a szabad véleménynyilvánításnak, nem csupán instrumentális jellegű, hanem az identitás feltárásának eszköze – hangsúlyozza Jacqueline Mowbray.¹²

9 Szerb Antal Charles Maurras antiromantikus nemzetelvű radikális politikai eszményeiről tett megállapítása. Lásd SZERB 1973: 770.

10 PARRY 2010: 329.

11 A Charta *à la carte* megoldását meggyőzően bírálja Simo K. Määttä az egyébként a francia ratifikáció elmaradásának okaival és a francia kisebbségi nyelvi helyzettel foglalkozó tanulmányában. Lásd MÄÄTTÄ 2005: 172.

12 MOWBRAY 2012: 143.

Különösen érdekes az 1. bekezdés, amely több tisztázást kívánó utalást is tartalmaz, amelyek az egész cikk alkalmazását meghatározzák:

„Az olyan igazságszolgáltatási kerületekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedések megtételét indokolja, a Felek e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és azzal a feltétellel, hogy a jelen bekezdés által nyújtott lehetőségek kihasználását nem minősíti a bíróság az igazságszolgáltatás rendes ügymenetét akadályozónak, vállalják, hogy [...]”

Az első ilyen fogalom az igazságszolgáltatási kerület, amely az adott bíróság tevékenységének földrajzi területét jelenti, és a legtöbb esetben nem azonos egy vagy több közigazgatási beosztási egységgel. A magyarázó jelentés 90. pontja szerint az 1. bekezdés azokra a bírósági kerületekre vonatkozik, amelyekben a regionális vagy kisebbségi nyelveket használó lakosok száma indokolja az intézkedéseket. Továbbá hozzáteszi, hogy azon a területen kívül található felsőbb bíróságok esetében, ahol regionális vagy kisebbségi nyelvet használnak, az érintett állam ügye, hogy figyelembe vegye az igazságszolgáltatási rendszer sajátos jellegét és a bírósági hierarchiát. Egyes európai országokban, így Olaszországban és Portugáliában – mutat rá Catrin Fflur Huws – azt tekintik bírósági kerületnek, ahol az ügy teljes egészében végigvihető.¹³ Ez azt jelenti, hogy ezekben az államokban az igazságszolgáltatás sajátos jellege és a bírósági hierarchia felépítése lehetővé tenné, hogy a kisebbségi nyelveket a felsőbb bíróságok előtt is lehessen használni, ha az azokat beszélők száma ezt indokolná.¹⁴ A megfelelő számú beszélő nagyságának a meghatározása azonban általános probléma, már csupán abból az említett okból eredően is, hogy a bírósági kerületek nem feltétlenül követik az állam közigazgatási beosztását. Ha pedig ez így van, akkor méltánytalan ugyanolyan kisebbségi részarányt megkövetelni a kisebbségi nyelvhasználathoz, mint a közigazgatási egységekben. Fontos tényezőre mutatott rá a Szakértői Bizottság – hívja fel a figyelmet Anna M. Pla Boix – Magyarország esetében. A kisebbségi nyelvhasználat kapcsán a bírósági kerületek kijelölését segíthetik a népszámlálási adatok mellett az önazonosság megőrzésére törekvő egyéb jelei. Így Magyarországon az, hogy mely körzetekben és településeken léteznek, illetve működnek aktívan a kisebbségi önkormányzatok.¹⁵

Ráadásul a 7. cikk 1. bekezdésének *b)* pontja, amely megtiltja a közigazgatási beosztás megváltoztatását a kisebbségek arányának lezorítása érdekében, úgy tűnik, nem vonatkozik a bírósági kerületekre.¹⁶ Arról sem szabad elfelejtkezni, hogy a 9. cikk 1. bekezdésének szövege azokra bírósági kerületekre utal, ahol a kisebbségi nyelvet

13 Huws 2008: 246.

14 Továbbá ha ez a két állam ratifikálná a Chartát.

15 Idézi PLA BOIX 2012.

16 Ugyanakkor például Ausztria Szövetségi Kormányának programja (2020–2024) súlyt helyez arra, hogy összevonás esetén megőrizze, hogy a kétnyelvű igazságszolgáltatási kerületekben a kisebbségi személyek használhassák az anyanyelvüket a bíróságok előtt. Council of Europe 2023: 30. bekezdés.

használók száma indokolja a védelmet az igazságszolgáltatás területén, nem pedig csupán azokra a térségekre, ahol a kisebbségi nyelvet hagyományosan használják, olyan körzetekkel szemben, de olyan körzetekre is, ahol egyszerűen a nyelvhasználók koncentrációja az indok. Többnyire persze a két terület egybeesik, de például a fővárosok vagy más nagyvárosok esetében, ahol a nyelvet nem hagyományosan használják, jelentős lehet a kisebbségi személyek beköltözése.

Az igazságszolgáltatás menetének akadályozása kapcsán a magyarázó jelentés 91. pontja a felek egyenlőségének biztosítására, illetve a szükségtelen késedelem elkerülésére utal, mint amelyeket a bírónak mérlegelnie kell és az egyes ügyekben döntenie a visszaélés fennálltáról, amely kizárja a kisebbségi nyelvhasználatot. Nos, a kisebbségi nyelvhasználat minden esetben szükségszerűen késedelmet okoz, a kérdés most már az, milyen alapon válhat ez a halasztás szükségtelenné. Félő, hogy ez a rendelkezés utat nyit az olyan nyelvi klímának¹⁷ a tárgyaláson, amely elbátortalanítja a kisebbségi nyelvet használni kívánókat. Ezért hívja fel a figyelmet Anna M. Pla Boix a rendelkezés korlátozó értelmezésére.¹⁸

A 9. cikk 1. bekezdésnek lényegi tartalmát alkotják azok a kötelezettségvállalások, amelyek a büntetőeljárások, a polgári eljárások és a közigazgatási bírósági eljárások tekintetében választhatók. A legerősebb kötelezettségvállalás az, hogy az eljárás lefolytatása kisebbségi nyelven történik. A második opció, ha a részes állam megengedi a kisebbségi nyelv használatát valamely bírói eljárásban. A harmadik esetben a bizonyítékokat elfogadják kisebbségi nyelven. A kisebbségi nyelvhasználatot tolmácsok és fordítók segíthetik a büntetőeljárásban úgy, hogy az ne jelentsen az érdekelteknek többletköltséget. A polgári és közigazgatási bírói eljárások esetében az állam, ha kívánja, kötelezettséget vállalhat arra is, hogy a tolmácsolás és a fordítás ezekben az esetekben is díjmentes legyen. Ha ezt az állam nem biztosítja, akkor a peres félnek kell állnia, ami fáradságot, időt, költséget és a félrefordítás kockázatát jelenti a számára.¹⁹

A 3. bekezdés alapján a részes államok vállalják, hogy kisebbségi nyelveken hozzáférhetővé teszik a legfontosabb állami törvények szövegét, valamint azokat, amelyek különösen érintik e nyelvek használóit, feltéve, hogy e szövegek másként nem váltak hozzáférhetővé. Nagy jelentőségű kötelezettségről van szó, mivel a törvények lefordítása alapvető infrastrukturális előfeltétele a bíróság előtti hatékony fellépésnek kisebbségi nyelven.²⁰ Azonban egy részes állam úgy választhat valamely rendelkezést a büntető, a polgári vagy a közigazgatási bírósági eljárás, tehát az 1. bekezdés területéről, vagy a jogi dokumentumok érvényességét illetően, tehát a 2. bekezdés által szabályozott kérdésekben, hogy nem kötelezi el magát a 3. cikk tekintetében.

17 A fogalomról: LINDELL et al. 2023: 2–7.

18 PLA BOIX 2012: 308.

19 VARENNES 1996: 176.

20 Amint a Szakértői Bizottság többször is megállapította, ennek a bekezdésnek a végrehajtása értékes a jogi terminológia fejlesztéséhez a kisebbségi nyelveken. Lásd például Council of Europe 2020: 34. bekezdés.

Ratifikáció és a Szakértői Bizottság attitűdje

A Charta ratifikációinak²¹ ellentmondásai eredhetnek abból, hogy az állam nem a nyelv objektív helyzetének megfelelően döntött arról, hogy az kapjon a III. rész szerinti magasabb szintű védelmet, illetve hogy nem annak megfelelően válogatta hozzá az egyes kötelezettségeket. A mögöttes kérdés az, hogy ebben a tekintetben mit engedhet meg magának a megerősítő állam. Nos, a válasz a kérdésre az, hogy mindent. Tudniillik az Európa Tanács gyakorlata szerint ez csupán utólag történik meg, amennyiben a végrehajtásról szóló kormányzati jelentéseket felülvizsgáló Szakértői Bizottság, úgy véli, ezt szükséges felvetnie a saját értékelő jelentésében. A ratifikáció lehet ambiciózus, amely esetben az állam a használók nyomására jövőbeli nyelvpolitikai eredményeihez igazítja a választott kötelezettségeket, és lehet olyan, amely alábecsüli a kisebbségi nyelv létező jogvédelmét és intézményrendszerét. Egy bizonyos cikk, így a 9. cikk esetében előfordulhat az is, hogy a megerősítő állam az általa lefedett területet nem tekinti igazán fontosnak az adott kisebbségi nyelv védelme szempontjából. A 9. cikkel kapcsolatban az is megtörténhet, hogy egyes ratifikáló államok, tekintettel az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkébe foglalt garanciákra, feleslegesnek ítélik, hogy megerősítsék az I. bekezdés a. ii. pontját, amely biztosítja, hogy a vádlott a saját kisebbségi nyelvét használja a büntetőeljárásban.

Az alábbiakban néhány példán keresztül szeretném bemutatni, hogy a gyakorlatban a ratifikációk nem mindig könnyítik meg a kisebbségi nyelvek védelmét az igazságszolgáltatás területén.

Amint erre már utaltam, sajátos helyzetet teremt, ha az állam a kisebbségi bírósági nyelvhasználati lehetőséget úgy vállalja el, hogy a jogszabályok lefordítására már nem kötelezi magát. Így járt el Bosznia-Hercegovina, a Cseh Köztársaság, továbbá az Egyesült Királyság a walesi nyelv tekintetében, Hollandia, Horvátország, Németország, Magyarország, Svájc és Szlovénia. A másik eset, ha az állam anélkül erősíti meg a jogszabályok fordításáról intézkedő 3. bekezdést, hogy jogot adna a kisebbségi nyelv használatára a bírósági eljárások során, csupán egyszer történt meg, méghozzá az Egyesült Királyság részéről az ír nyelv esetében. Ami valószínűleg annak volt köszönhető, hogy a megerősítés idején tekintettel voltak egy régi törvényre, amely kifejezetten tiltotta az ír nyelv használatát a bírósági eljárások során, amit egyébként már hosszabb ideje nem alkalmaznak.²² Érdekes az ukrán ratifikáció is, amely a gagauz, a zsidó és a moldovai nyelv tekintetében a bírósági nyelvhasználat mellett a jogszabályok ezekre a nyelvekre történő lefordítását is választja. Ez valójában dicséretes az előbbiek fényében, de a tényleges megvalósítás igen nehéznek, költségesnek és ezért valószínűtlennek tűnik, tekintettel az igen korlátozott számú felhasználóra.

²¹ A ratifikációkra lásd COE Treaty Office [é. n.].

²² Az ír nyelv bírósági eljárásokban és iratokban való használatának tilalmát az 1737. évi (írországi) igazságszolgáltatási (nyelvi) törvény vezette be, oly módon, hogy csupán az angol nyelv használatát engedélyezte az igazságszolgáltatásban. A Westminster által hozott (2022. évi) nyelvi és identitási törvény rendelkezik a tilalom hatályon kívül helyezéséről, de ez a mai napig nem lépett életbe.

Arról nem is szólva, hogy külön kötelezettségvállalás történik a román nyelvet illetően, amely alig különbözik a moldovaitól.²³

Csupán néhány állam fogadta el azokat a kötelezettségeket, amelyek szerint az egész bírósági eljárást kisebbségi nyelven kell lefolytatni. Így tett Finnország, Norvégia (de a számi nyelv tekintetében nem), továbbá Szlovénia és Svájc, még hozzá mind a három bírósági eljárást illetően.

Dánia és Lengyelország anélkül vállalta el a 2. bekezdést, amely a kisebbségi nyelven született dokumentumok használhatóságáról intézkedik, hogy a bírósági eljárások tekintetében elkötelezte volna magát. Ezt értelmezhetjük a többségi állam segítő szándékaként, de az is nyilvánvaló, hogy ez a hozzáállás erősen korlátozza a kisebbségi nyelvhasználatot a bíróságokon.

A Szakértői Bizottság a bírósági és a közigazgatási kisebbségi nyelvhasználatot illetően, de más téren is, így például a 12. cikk, a kisebbségi kultúra támogatása területén, kiemelt figyelmet fordít a jogszabályi kérdések mellett arra, hogy mi történik a gyakorlatban, a jogilag biztosított kisebbségi nyelvhasználat megtörténik-e a valóságban. Az attitűd kialakításában döntő szerepe volt Sigve Gramstadnak, a Szakértői Bizottság első, norvég elnökének, aki a Charta szövegének megalkotásában is részt vett.²⁴ Ennek eredményeként bevezették a „*formálisan teljesítve*” konklúziót, amely arra az esetre vonatkozik, amikor a jogi szabályozás megfelelő, de ténylegesen nincs kisebbségi nyelvhasználat. (Amennyiben a Szakértői Bizottság úgy találja, hogy csupán kevés számban van példa a gyakorlatra, a minősítés „részben teljesítve”.) A Szakértői Bizottságnak ez az attitűdje igazolja Robert Dunbar megállapítását, amely szerint a Charta „eredményalapú”, tényleges eredményeket vár el a részes államoktól.²⁵

A Szakértői Bizottság cselekvésre, lehetőleg eredményhez vezető aktivitásra ösztönző hozzáállása sok részes államot érintő értékelő jelentésben megjelent, és ez így van a legutolsó körben született értékelő jelentésekben is, például Ausztria,²⁶ Finnország,²⁷ Horvátország,²⁸ Magyarország,²⁹ Németország³⁰ vagy Svédország³¹ esetében. A Szakértői Bizottság tagjaként a helyszíni látogatások során szerzett tapasztalatom, hogy az igazságügyi kormányzat képviselői általában nem fogadták megértés-

23 A román és a moldovai nyelv kapcsán, ahogyan ez más államokban, további nyelvek esetében, az az elv érvényesül, hogy az önálló államiság szükségképpen saját nyelvet eredményez.

24 Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy az ő gondolkodását a skandináv jogi realizmus iskolája befolyásolhatta.

25 DUNBAR 2008: 61.

26 Valamennyi II. rész szerint védett kisebbségi nyelv tekintetében: Council of Europe 2023: 1. bekezdés, a burgenlandi horvátot illetően külön is 153. és 155. bekezdés (paras).

27 Council of Europe 2024a: 58. bekezdés.

28 Council of Europe 2024b: 67. bekezdés.

29 „Az igazságügyi és közigazgatási hatóságok alig használják a kisebbségi nyelveket. Intézkedéseket kell hozni a kisebbségi nyelvek beszélőinek ösztönzése érdekében, hogy azokat használják a hatóságokkal való kapcsolataik során.” Council of Europe 2018: 1. bekezdés.

30 Council of Europe 2022a: 24. bekezdés.

31 Az engedéllyel rendelkező tolmácsok, különösen a számi, a meänkieli, a roma és a jiddis nyelv tekintetében Council of Europe 2022b: 52. bekezdés.

sel ezt a bírálatot. Voltak olyanok, akik a bírói függetlenségre hivatkoztak, míg mások egyszerűen értetlenségüknek adtak hangot.

A végrehajtás szerkezeti nehézségei

A Charta 9. cikkének végrehajtását jogi és gyakorlati nehézségek akadályozhatják. Magában a 9. cikkben ilyen akadály, amit már említettem, hogy nem tartalmaz kötelezettségvállalást a kisebbségi nyelven folyó jogi felsőoktatásra. Ami a kisebbségi nyelvek bírósági használatának a belső jogi szabályozását illeti, több mint 26 esztendővel a Charta hatálybalépése után a részes államokban megtörtént annak hozzáigazítása a vállalt kötelezettségek támasztotta kívánalmakhoz.³² Következésképpen, ami a belső jogi szabályozást illeti, a problémát már főként nem az jelenti, hogy a kisebbségi bírósági nyelvhasználatot olyan szabályok rendezik, amelyek egyszerűen azt hangsúlyozzák, hogy senkit sem érhet hátrány, mert nem érti az eljárás nyelvét. Inkább abból, hogy a rendelkezések nem mentesek a kétértelműségtől. Így például ezért szólította fel a Szakértői Bizottság Örményországot, hogy a kétértelműségeket szüntesse meg annak érdekében, hogy az érintett bírósági körzetekben élő kisebbségi nyelvet beszélők akkor is használhassák nyelvüket a büntető és polgári ügyekben, valamint a közigazgatási ügyekkel kapcsolatos bírósági eljárásokban, ha ismerik a többségi nyelvet.³³

A gyakorlati végrehajtási nehézségeket két kérdés megválaszolása jelenti: mekkora erőfeszítés várható el a hatóságoktól a végrehajtás érdekében; illetve hogyan értékeli a saját nyelvüket a kisebbségi nyelvet beszélők.

Ami az első kérdést illeti, a helyzet ellentmondásos. Tudniillik a Charta rendelkezéseinek túlnyomó többsége objektív végrehajtást kíván, így ez a helyzet a 9. cikknél is, abban az értelemben, hogy a jogi szabályozásnak, illetve a szükséges infrastruktúrának akkor is meg kell lennie, ha senki sem kívánja a jogát gyakorolni. Ez azonban szembemegy a hatóságok felfogásával, hiszen miért kellene jogalkotási erőfeszítéseket tenniük, vagy még inkább: miért kellene az adófizetők pénzét arra költeni, időt és fáradságot arra áldozni, amire valójában nincs igény. Ráadásul az igény nem állandó, és miért azoknak a szerveknek kellene felkelteni ezt az igényt, amelyeknek ki is kell elégíteniük azt. Az igazságszolgáltatás adminisztrációja számára nem a vállalt nemzetközi kötelezettség objektív jellege, hanem ez az intézményi szemlélet az erősebb motiváció, ami odavezet, hogy a Szakértői Bizottság felhívásai a proaktív magatartás érdekében több részes állam esetében ismétlődő jellegűek és – amint az előbbiekből láttuk – számos évvel a ratifikáció után is részei az értékeléseknek.

A második kérdés arra utal, hogy beszélői milyen értéket tulajdonítanak saját nyelvüknek, mire tartják képesnek a nyelvüket. Vajon olyanoknak tekintik, amely csupán

32 Így például Magyarországon a büntetőeljárásról, a polgári eljárásról szóló törvényeket ilyen értelemben módosították. Lásd Council of Europe 2014: 43.

33 Council of Europe 2020: 32. bekezdés.

a magánéletben megfelelő, vagy alkalmasnak tartják arra is, hogy az állammal történő kommunikáció eszköze legyen? A szemükben be tudja-e tölteni ezt a funkciót is, és valóban alkalmas-e erre? A szubjektív érzések a legszorosabb kapcsolatban állnak az objektív helyzettel, amellyel az anyanyelvét bíróság előtt használni kívánó szembesül. Kiállnak a nyelvi jogaik mellett, akár annak ellenére is, hogy a hatalmi mechanizmustól félniük kell, vagy túl sok forog kockán egy eljárásban, nem érdemes nyelvi kívánságokkal magunkra haragítani a bírót. Az igazságszolgáltatás elbátortalanító nyelvi klímája, amint erről már volt szó, sokszor kimondatlanul is ott lebeghet a tárgyalóteremben, és a kisebbségi személyek nem kívánnak zavarkeltók lenni.³⁴

A kisebbségi nyelvi jogok érvényesítésétől elriaszthat az esetleges késedelem is, hiszen senki sem ellensége saját ügyének. A nyelvhasználat elmaradása olyan további akadályokra vezethető vissza, mint hogy a bírósági személyzet nem, vagy nem kellő mértékben ismeri a nyelvet, vagy hiány van tolmácsokból és fordítókból. A döntvénytárak, az iratminták és a jogszabályok pedig csupán a többségi nyelven érhetőek el. Ugyanakkor az is előfordul, hogy az előbb említett infrastrukturális elemek többé-kevésbé megvannak, ennek ellenére hiányzik a gyakorlat. Ilyenkor, de abban az esetben is, ha a kisebbségi nyelvhasználat csak szórványos esetekben történik meg, a Szakértői Bizottság annak a biztosítására is intézkedéseket vár, hogy a kisebbségi személyek tudatában legyenek nyelvi jogaiknak. Nem csupán felvilágosítást erről a lehetőségről a tárgyalás elején, hanem kifejezett bátorítást, továbbá ezt szolgáló jelzéseket. Így például annak kiírását a bírósági hivatalban, hogy melyik ott dolgozó tisztviselő érti az adott kisebbségi nyelvet. Ebben a tekintetben jó példával jár elől Hollandia a fríz nyelv bírósági használata kapcsán követett gyakorlatával.³⁵

A Szakértői Bizottság értékelő jelentéseit vizsgálva Valeria Cardi,³⁶ illetve Anna M. Pla Boix³⁷ azonosítja, hogy egyes részes államok és érintett kisebbségi nyelvek kapcsán melyik a jellemző, nyelvhasználatot elbátortalanító tényező. Így például Ausztriában a burgenlandi horvát nyelv vagy Szlovéniában az olasz esetében a félelem attól, hogy az ilyen igény, illetve gyakorlat negatívan hat a viszonyra a hatóságokkal. Németországban az alsó és a felső szorb, valamint Finnországban a svéd nyelv tekintetében ilyen a késedelem elkerülése, illetve a jogi terminológia nemléte kisebbségi nyelveken például Hollandiában, Örményországban és Norvégiában. A bírósági alkalmazottak kisebbségi nyelvtudásának, illetve az ezt pótló tanfolyamoknak a hiánya pedig néhány részes állam, így Hollandia (a fríz), valamint az Egyesült Királyság (a walesi nyelv tekintetében) kivételével sok helyütt jelent gondot. A tolmácsok és a fordítók alacsony száma pedig például Szlovákiában és Finnországban. Magyar szempontból hozzá-

34 Lásd erre CARDI 2007: 1–8.

35 A holland igazságügyi szervek számos lépést tettek a fríz nyelv bírósági használatának megkönnyítése érdekében. Ezek közül kiemelkedik a nyelvtanfolyamok szervezése az új alkalmazottak számára, illetve annak biztosítása, hogy a fríz tartomány területén kívül is lehetővé tették a bíróság előtti nyelvhasználatot. Lásd Council of Europe 2014: 44.

36 CARDI 2007: 17–19.

37 PLA BOIX 2012: 325–328.

tehető, hogy sajnálatos módon nálunk a kisebbségi bírósági nyelvhasználatnak ezek az akadályai mind fennállnak.

Végszó

Ceterum censeo megállapítható – François Grin kategóriáját³⁸ használva –, hogy a kisebbségi nyelvhasználathoz a bíróságon nem csupán a szabályozás elengedhetetlen, hanem az infrastruktúrával biztosított lehetőség, továbbá a bíróság személyzete részéről az erre való képesség és a használók ilyen szándéka is.

A nyelvi egyenlőség és ennek részeként a kisebbségi hivatali nyelvhasználat a modern demokrácia egyik fontos kérdése, amely a homogén nemzetállam meghaladásának irányába mutat. Idetartozik az igazságszolgáltatás inkluzív jellegének³⁹ biztosítása is. A kisebbségek alkalmazása, a többnyelvű jogi személyzet és a kisebbségi nyelvhasználat segítheti az alulreprezentált csoportoknak az igazságszolgáltatásban való érvényesülését.

Felhasznált irodalom

- BOURDIEU, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- BÖSZÖRMÉNYI Jenő (2006): *Nyelvhasználati jogok a bírósági eljárásokban*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- CARDI, Valeria (2007): Regional or Minority Language Use Before Judicial Authorities: Provisions and Facts. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 6(2), 1–24. Online: www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/Jemie_datens%C3%A4tze_2007/2-2007-Cardi.pdf
- DÍAZ LÓPEZ, César (1982): The Politicization of Galician Cleavages. In ROKKAN, Stein – URWIN, Derek W. (szerk.): *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*. London – Beverly Hills – New Delhi: Sage Publications.
- DIJK, Pieter van (1990): Universal Legal Principles of Fair Trial in Criminal Proceedings. In ROSAS, Allan et al. (szerk.): *Human Rights in a Changing East-West Perspective*. London – New York: Pinter Publishers, 89–135.
- DUNBAR, Robert (2008): Definitively Interpreting the European Charter for Regional or Minority Languages. The Legal Challenges. In DUNBAR, Robert et al. (szerk.): *The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 37–63.

38 Ezeket a találó fogalmakat alkalmazza MOWBRAY 2012: 138 és CARDI 2007: 21. Lásd GRIN 2003: 43–44.

39 Lásd például UK Supreme Court [é. n.].

- GRIN, François (2003): *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230502666>
- HUWS, Catrin Fflur (2008): Chartering New Territories in Welsh Language Judicial Proceedings. In DUNBAR, Robert et al. (szerk.): *The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 239–252.
- KONTRA, Miklós et al. szerk. (1999): *Language: A Right and a Resource. Approaches to Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9789633865217>
- LINDELL, Marina et al. (2023): The Role of Ethnolinguistic Identity, Vitality and Trust in Perceived Language Climate Change: the Case of Swedish Speakers in Finland. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, (július), 1–19. Online: <https://doi.org/10.1080/01434632.2023.2227141>
- MÄÄTTÄ, Simo K. (2005): The European Charter for Regional or Minority Languages, French Language Laws, and National Identity. *Language Policy*, 4(2), 167–186. Online: <https://doi.org/10.1007/s10993-005-3518-4>
- MOWBRAY, Jacqueline (2012): *Linguistic Justice. International Law and Language Policy*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199646616.001.0001>
- PARRY, Gwynedd R. (2010): History, Human Rights and Multilingual Citizenship: Conceptualising the European Charter for Regional or Minority Languages. *Northern Ireland Legal Quarterly*, 61(4), 329–348. Online: <https://doi.org/10.53386/nllq.v61i4.458>
- PLA BOIX, Anna M. (2012): Article 9. Judicial Authorities. In NOGUEIRA LÓPEZ, Alba et al. szerk. (2012): *Shaping Language Rights. Commentary on the European Charter for Regional or Minority Languages in the Light of the Committee of Experts' Evaluation*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 301–372.
- Platón (1984): Szókratész védőbeszéde. In *Platón összes művei I.* Ford.: Devecseri Gábor. Budapest: Európa Könyvkiadó, 391–440. Online: <https://mek.oszk.hu/00400/00460/00460.htm>
- SZERB Antal (1973): *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- VARENNES, Fernand de (1996): *Language, Minorities and Human Rights*. The Hague – Boston – London: Martinus Nijhoff Publishers. Online: <https://doi.org/10.1163/9789004479258>
- VARENNES, Fernand de (1999): The Existing Rights of Minorities in International Law. In KONTRA, Miklós et al. (szerk.): *Language: A Right and a Resource: Approaches to Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press, 115–146. Online: <https://doi.org/10.1515/9789633865217-011>
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1922): *Tractatus Logico-Philosophicus*. London – New York: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd. – Harcourt, Brace & Company, Inc. Online: www.gutenberg.org/files/5740/5740-pdf.pdf

Jogi források

- COE Treaty Office [é. n.]: *Reservations and Declarations for Treaty No.148 – European Charter for Regional or Minority Languages* (ETS No. 148). Online: <https://bit.ly/3DRNpvS>

- Council of Europe (2014): *Practical Impact of the Council of Europe Monitoring Mechanisms in Improving Respect for Human Rights and Rule of Law in Member States*. Online: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d22c8>
- Council of Europe (2018): *Summary of the 7th Evaluation Report of the COMEX of ECRML on Hungary*. MIN-LANG (2018) 29. Online: <https://rm.coe.int/hungaryecrml7-summary-hu/1680aa0b39>
- Council of Europe (2020): *5th Evaluation Report on Armenia*. MIN-LANG(2020)3. Online: <https://rm.coe.int/armeniaecrml5-en2c-docx/16809fc12e>
- Council of Europe (2022a): *Seventh Evaluation Report on Germany*. MIN-LANG(2022)7. Online: <https://rm.coe.int/min-lang-2022-7-germany-7th-er-en-final-public-en/1680a84130>
- Council of Europe (2022b): *Eighth Evaluation Report on Sweden*. MIN-LANG(2022)16. Online: <https://rm.coe.int/swedenecrml8-en/1680aa8932>
- Council of Europe (2023): *Fifth Evaluation Report on Austria*. MIN-LANG(2023)2. Online: <https://rm.coe.int/austriaecrml5-en/1680ac5045>
- Council of Europe (2024a): *Sixth Evaluation Report on Finland*. MIN-LANG(2024)3. Online: <https://rm.coe.int/finlandecrml6-en/1680aff869>
- Council of Europe (2024b): *Seventh Evaluation Report on Croatia*. MIN-LANG(2024)5. Online: <https://bit.ly/3XuWuGj>
- Európa Tanács (1992): *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*. ETS No. 148. Strasbourg, 1992. október 2. Online: bit.ly/4l4LRiR
- UK Supreme Court [é. n.]: *Diversity, Inclusion and Belonging Strategy and Action Plan, 2021–2025*. Online: www.supremecourt.uk/docs/uksc-diversity-inclusion-and-belonging-strategy-2021.pdf

Kisebbségi jogok a változó geopolitika sodrásában

NÉMETH ZSOLT¹ – SZESZTAY ÁDÁM²

A szerzők ebben az írásban arra tesznek kísérletet, hogy az egészen közeli múltba, a jelenbe és „némileg a jövőbe” hosszabbítsák meg azt a korábbi tanulmányukat, amelyben a második világháborútól az EU lisszaboni szerződésének elfogadásáig kísérték figyelemmel a geopolitikai folyamatok hatását a nemzetközi kisebbségvédelem fejlődésére. Jelen írásuk felveti, hogy a nyugati politikai elitek kisebbségvédelemmel kapcsolatos attitűdjére milyen hatással lehettek olyan tényezők, mint az iszlám terrorizmus erősödése, Oroszország erőszakos területszerzései az ezredforduló után, a jugoszláviai háborút követően a Balkán államai, például Koszovó számára kidolgozott etnopolitikai megoldások felemás megvalósítása, valamint Kína globális hatalmi pozícióinak a megerősödése. Felmerül a mainstream liberális szellemi műhelyeknek a nemzetállamisággal és ezáltal a nemzet fogalmával szembeni, egyre erősödő elutasításának hatása is. A szerzők megfigyelése szerint mindezek a jelenségek együttesen vezettek egyfajta „lehűléshez” a nemzetközi kisebbségvédelemben a kilencvenes évek gyors jogfejlődése után. Az utóbbi időszakban – az őshonos népek ügyében elfogadott ENSZ-deklaráció kivételével – nem születtek olyan áttörő, új, nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények és gyakorlati nemzetiségi autonómiastruktúrák, mint a kilencvenes években és azt megelőzően. Ritkaság, hogy a kisebbségvédelmi egyezmények megsértése érdemi következményekkel járna. Mindez azonban továbbra is az 1945 utáni világrend nemzetközi jogi keretei között történik. A szerzők felvetik, hogy olyan elemi erejű kihívások, mint például Oroszország napjainkban zajló háborús agressziója Ukrajna ellen, nem döntenek-e össze a jelenlegi világrendet és vele együtt az eddig érvényes nemzetközi jogi kereteket is. Azt javasolják a nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőinek, illetve a kisebbségi jogok iránt elkötelezett embereknek, hogy kísérjék szoros figyelemmel a világrend alakulását, és tegyenek meg minden tőlük telhetőt a kisebbségi jogok megőrzése és megerősítése érdekében a globális méretű változások közepette.

Kulcsszavak: nemzetközi jog, kisebbségi jog, kisebbségvédelmi rendszer, geopolitika, világrend, jogfejlődés

1 Az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke, e-mail: zsolt.nemeth@fidesz.hu

2 Kutató-előadó, Nemzeti Közszerológati Egyetem, e-mail: szesztay.adam@uni-nke.hu

Minority Rights in the Face of Changing Geopolitics

In this paper, authors attempt to extend their previous study, in which they monitored the impact of geopolitical processes on the development of international minority protection from the Second World War to the adoption of the EU Treaty of Lisbon, into the very recent past, the present, and “somewhat into the future.” This current paper raises the question of how the attitudes of Western political elites towards minority protection may have been influenced by factors such as the rise of Islamic terrorism, Russia’s violent territorial acquisitions after the turn of the millennium, the uneven implementation of ethnopolitical solutions developed for Balkan states such as Kosovo after the Yugoslav war, and the strengthening of China’s global power positions. The impact of the growing rejection of the nation-state and, thereby, the concept of the nation by mainstream liberal intellectuals is also raised. According to the authors’ observation, all these phenomena together led to a kind of “cooling off” in international minority protection after the rapid legal development of the 1990s. In the recent period – with the exception of the above-mentioned UN declaration on indigenous peoples – there has been no breakthrough: no new international minority protection conventions have been adopted and no practical structures of national autonomy have been set up as in the 1990s and before. It is rare that a violation of the conventions on the protection of minorities would have any substantive consequences. However, all of this continues to occur within the international legal framework of the post-1945 world order. The authors raise the question of whether such elemental challenges as Russia’s current war aggression against Ukraine could overthrow the current world order and, with it, the existing international legal framework? They recommend that representatives of national and ethnic minorities, as well as people committed to minority rights, closely monitor the development of the world order and do everything they can to preserve and strengthen minority rights amidst global changes.

Keywords: international law, minority law, minority protection system, geopolitics, world order, legal development

Pár évvel ezelőtt a nemzetpolitika fogalmának megalkotója, Lőrincz Csaba emlékére írtunk Szesztay Ádámmal közösen egy tanulmányt *Kisebbségi jogok a geopolitika sodrásában*³ arról, hogy az 1945 utáni geopolitikai folyamatok hogyan hatottak a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer fejlődésére. Noha összefoglaló következtetéseket nem készítettünk tanulmányunkhoz, röviden úgy összegezhetem az általunk bemutatott tényeket, hogy a hidegháború alatt a nemzeti kisebbségek problematikája alkotta az egyik kérdéskört, amelyben a szuperhatalmak – egyrésről az Egyesült Államok és európai szövetségesei, másrésről a Szovjetunió – fogást próbáltak találni egy-

3 NÉMETH–SZESZTAY 2020: 15–35.

máson. Ez a geopolitikai kontextus képezte az egyik legfontosabb hajtóerőt, amelynek köszönhetően a nemzetközi kisebbségvédelmi jog 1945 és 1989 között sokat fejlődött. Habár a közép-európai kisebbségek számára a második világháború utáni békerendszerbe ezzel együtt sem építettek be olyan részletes garanciákat, mint az első világháború utániba, ezúttal azonban részben univerzális, részben összeurópai (ami eleinte össz-nyugat-európaiak jelentett) kisebbségvédelmi jogi eszközök jöttek létre. Egy-egy új dokumentum elfogadásának a hátterét többnyire a nagyhatalmi vetélkedés valamelyik konkrét állomása képezte, ám formálisan ezek a jogintézmények az univerzális nemzetközi jog alapelveit és alapértékeit (a békét és a biztonságot, a globális közjóhoz való egyenlő hozzáférést, az államok szuverén egyenlőségét és az emberi jogokat) alkalmazták – és alkalmazzák mind a mai napig – a nemzeti kisebbségek és az általuk lakott államok viszonyára. Ezért sem vetett véget a kialakult kisebbségvédelmi rendszernek a nagyhatalmi vetélkedésben a rendszerváltozással 1989–90-ben beköszöntő, utólag átmenetinek bizonyult szünet. A kilencvenes évek egyes lokális katasztrófái, mint a jugoszláviai vagy a hegyi-karabahi háború, illetve a ruandai népirtás, drámai módon világítottak rá, hogy a nagyhatalmi vetélkedés mint rendezőelv eltűnése az etnikai feszültségeket teheti az új világban a béke és biztonság egyik Achilles-sarkává. Ez a felismerés a 90-es években újabb ösztönzést adott a nemzetközi és az európai kisebbségvédelem fejlődésének.

Várady professzor úr 85. születésnapja alkalmából az alábbiakban gondolati kísérletet teszünk ennek a folyamatnak a meghosszabbítására az egészen közeli múltba, valamint a jelenbe és némileg a jövőbe. Milyen irányban formálhatják a kisebbségvédelmet a közelmúltbeli, a jelenlegi, illetve – az ezek alapján feltételezhető – jövőbeni geopolitikai folyamatok?

*

Feljebb említett, korábbi tanulmányunkat az Európai Unió közép-európai bővítésével és egységes alapszerződésének, az úgynevezett lisszaboni szerződésnek az elfogadásával fejeztük be. Az évezred első évtizedében azonban más geopolitikai változások is hatottak a nemzetközi kisebbségvédelemre.

Az évezred első évtizedének hangulatát, geopolitikai gondolkodását gyökeresen meghatározta az al-Kaida terrorszervezet 2001. szeptember 11-i repülőgép-eltérítési támadása a New York-i Világkereskedelmi Központ és a washingtoni Védelmi Minisztérium, a Pentagon ellen, amelyet Németországban migránsként élő, szélsőséges muszlimok hajtottak végre. Az al-Kaida akciója egy olyan szervezkedés látványos színre lépése volt (több évszázad után újból), amely vallási hivatkozással, de alapvetően politikailag kívánja integrálni az iszlám világot, és erre építve uralni végső soron az egész világot. A szeptember 11-i eseményekből és hátterükből az is világosan következett, hogy az iszlám feletti politikai uralom modern koncepciója nemcsak a muszlim többségű országokat igyekszik uralma alá hajtani és világuralma eszközévé tenni, hanem egyre inkább az iszlám diaszpórákat is. Ez egy időre világszerte sokszorosára

fokozta a biztonságpolitikai aggodalmakat azokkal a kisebbségi közösségekkel szemben, amelyek etnikai megkülönböztető jegyei között meghatározó az iszlám.

Szeptember 11. és néhány másik terrortámadás – például a madridi pályaudvaron csúcsforgalomban végrehajtott robbantás – az évezred első évtizedére a nyugati országok biztonságpolitikájának középpontjába helyezte a „terror elleni háborút”, ami a titkos terrorelhárítási műveletek és a terroristáknak vélhetően vagy bizonyíthatóan menedéket és támogatást biztosító országok elleni nyílt katonai fellépést ötvözte. Habár a „terror elleni háború” a 2010-es évekre az al-Kaidát sikeresen háttérbe szorította, az Iszlám Állam színre lépése a 2010-es évek második felében világossá tette, hogy az iszlám világ feletti és általi erőszakos politikai uralom igénye különböző terrorszervezetek részéről továbbra is az egyik legsúlyosabb kihívás a globális biztonsággal szemben.

A „nullás” években a „terror elleni háború” egyetlen igazi haszonélvezőjének Oroszország bizonyult, mert egy időre a nyugati hatalmak kénytelenek voltak nélkülözhetetlen partnerként támaszkodni rá. Többek között ennek köszönhetően hirdette meg Barack Obama amerikai elnök az Oroszországgal való együttműködés élénkítését, az úgynevezett „reset-politikát”. Oroszország maga is az iszlám imperializmus által megtámadott félként prezentálhatta magát a máig tisztázatlan körülmények között (egy moszkvai panelház felrobbanása ürügyén) 1999-ben kirobbant második csecsen háború – tehát az ország egyik nemzeti kisebbsége ellen folytatott háború – kapcsán. Ha más nem, már csak a muszlim diaszpórákat kihasználó iszlám terjeszkedés ellen hirdetett harc is az állam minél gyorsabb és hatékonyabb megerősítését indokolta Oroszországban a 90-es évek oligarchikus anarchiája után. Ennek jegyében jött létre a manapság Putyin-rezsimként emlegetett orosz politikai rendszer, amely azonban nemcsak az ország belső stabilizálására használta fel a nagyon erősen centralizálttá váló államot, hanem arra is, hogy megkísérelje moszkvai vezetéssel újra integrálni az 1991-ben szétesett Szovjetunió egykori tagállamaiból álló térséget. Ezt a törekvést nevezték el később eurázsiai integrációnak.

Az orosz vezető szerephez szükséges regionális befolyást többféle csatornán igyekeztek Moszkvából gyakorolni: Oroszország hadereje, gazdasági potenciálja és tekintélye (*soft power*), valamint az egész térségre jellemző orosz nyelvismeret mellett erre kezdték kihasználni a Szovjetunió szétesésével határon túlivá vált orosz identitású és/vagy anyanyelvű közösségeket is. Ezért a balti államok, valamint Georgia, amelyek többségi társadalma az első pillanattól kezdve határozottan elutasította az eurázsiai integráció gondolatát, a 2000-es évektől a napnál világosabban bizonyítottnak látták azt a korábban is jelentkező aggodalmukat, miszerint lakosságuk orosz ajkú részének az anyaországgal ápolt kapcsolatai biztonsági kockázatot rejtenek. Ha valaki netán mégis kétséget táplált az ilyen aggodalmak megalapozottsága kapcsán, annak a korábban Georgia részét képező (nemzetközi jogilag ma is oda tartozó) Dél-Oszétia és Abházia orosz megszállása kellő bizonyítékot szolgáltatott. A többi posztsovjeter országban a Szovjetunió szétesése után eluralkodott szegénység és biztonsági kihívások körülményei között a társadalom nagy része eleinte több érdeklődést tanúsított

az orosz vezetésű integrációs projekt iránt, stabilitást és prosperitást remélve tőle. Egyes országok, különösen Ukrajna és Moldova lakosságát eleinte mélyen megosztotta az orosz törekvésekhez való viszonyulás dilemmája. A Krím és Donbasz 2014-ben történt orosz megszállása azonban ebben a két országban egyértelműen a szovjet re-integrációval szembehelyezkedő álláspont javára billentette el a mérleg nyelvét.

Mindezek hatására a nyugati világban a közép-európai orosz ajkú kisebbségek anyaországi kapcsolatait illető biztonságpolitikai fenntartások is egyre nagyobb mértékben kezdtek kiegészíteni a muszlim diaszpórák körében terjedő radikális iszlám miatti aggodalmakat. Ettől még a nyugati gondolkodás nem vált zsigerileg kisebbségellenessé, azonban a kisebbségek autonómiatörekvéseire, illetve a kollektív jogok követelésére egyre inkább nemcsak a nemzetállami nacionalizmusok kezdtek veszélyes precedensként tekinteni, hanem azok a döntéshozó körök is, amelyek korábban a béke és a biztonság erősítése érdekében viszonylag következetesen támogatták a kisebbségi jogvédelmi törekvéseket.

*

Ebben a közhangulatban a 2007. december 13-án elfogadott lisszaboni szerződés előkészítése során az Európai Unióban a nemzetállami nacionalizmus talaján álló tagállamok sikeresen tudtak érvelni amellett, hogy a kisebbségi jogok az ENSZ kisebbségvédelmi deklarációjában szereplő terminológiát használva „kisebbségekhez tartozó személyek jogaiként”⁴ (azaz nem kollektív, csak kizárólag egyéni jogokként) kerüljenek be a dokumentumba – ami persze így is a kisebbségvédelem nagy eredménye volt ahhoz képest, hogy az EU korábbi alapszerződéseiben a kisebbségi jogok egyáltalán nem szerepeltek.

Ezzel párhuzamosan univerzális szinten éppen a kollektív jogok elismerése felé történt fontos lépés: a lisszaboni szerződést mindössze negyedévvél megelőzve az ENSZ Közgyűlése elfogadta az őshonos népek (*indigenous peoples*) jogairól szóló nyilatkozatot.⁵ E dokumentum valójában senkire sem ró konkrét kötelezettséget, viszont univerzális szinten határozza meg azokat az elveket, amelyek alapján a nemzetközi joggal összhangban kezelhetők az őshonos népek problémái. A nyilatkozat 3. és 4. cikke szerint különböző önkormányzatisági és autonómiaformák által gyakorlatba ültethető önrendelkezési jog (*self-determination*) illeti meg ezeket a közösségeket. Az őshonos népekre vonatkozóan ezt az elvet viszonylag könnyen ki lehetett mondani, hiszen az őshonosság kategóriájába nyilvánvalóan nem fértek bele sem a legutóbbi évek bevándorlásával, sem a Szovjetunió belső kolonizációjával, majd a szovjet birodalom szétesésével létrejött orosz ajkú kisebbségek. Valamivel bonyolultabb a helyzet a klasszikus nemzeti kisebbségekkel. Habár a deklaráció szövegéből az következik,

⁴ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, 2. cikk.

⁵ A nyilatkozatot a *Pro Minoritate* folyóirat Tóth Norbert fordításában magyarul is közreadta. Lásd Az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata az őslakos népek jogairól 2009.

hogy „őshonos népek” alatt a gyarmatosítások áldozatául esett közösségeket kell érteni, valójában a deklarációban megemlített problémáik (jogfosztottságuk és annak következményei) sok szempontból hasonlóak a 20. századi határváltozásokkal kisebbségi helyzetbe került közösségekéhez. Ha valamiben, akkor leginkább nagyságrendjükben különböznek azoktól. Elméletileg nehezen indokolható, hogy a legújabb kori határváltozások következtében hátrányos helyzetbe került közösségeket, illetve tagjaikat miért ne illethék meg ugyanazok a jogok, mint a gyarmatosítás miatt hátrányos helyzetűeket, és ha mégsem illethik meg őket, akkor az miért nem a hozzájuk tartozó személyek diszkriminációja.

A kollektív jogok biztonságerősítő eszközként való alkalmazására tett kísérletként értékelhető az ENSZ-főtitkár koszovói különmegbízottja, Martti Ahtisaari korábbi finn elnök által még 2007 márciusában beterjesztett javaslata az egykori jugoszláv tartomány státusának rendezéséről, amely máig is Koszovó függetlenségének az alapja. A dokumentum függeléke – a gyakorlati intézkedéseket javasoló, tulajdonképpeni „Ahtisaari-terv” – II. fejezetének decentralizációval foglalkozó 4. pontja ugyanis részletesen bemutatta azt a területi-önigazgatási autonómiát, amelyet a koszovói szerb közösségnek kellene kapnia a stabilitás helyreállítása érdekében az önállóvá váló államban.⁶ A következő években azonban a nemzetközi közösség adós maradt azzal, hogy kellő határozottsággal lépjen fel ennek az autonómiának a megteremtéséért. Kétségtelenül ezzel is összefügg, hogy a stabilitás máig sem állt helyre teljesen Koszovóban.

*

Mindezekkel egyidejűleg Ázsiában viszonylag csendesen zajlott még egy globális jelentőségű folyamat: Kína gazdasági szuperhatalommá válása, ami azonban csak a 2010-es években lépett a világpolitikai feszültségek legfőbb forrásai közé. A kínai hatóságoknak a robbanásszerű gazdasági fejlődés közepette is szembe kellett nézniük azzal a problémával, hogy muszlim többségű Hszincsiang Ujgur Autonóm Tartományuk közvetlenül határos Afganisztánnal: azzal az országgal, amelyet akkoriban az iszlám feletti és általi uralom céljával szervezkedő terrorizmus első számú háttérországaként tartottak nyilván. A kínai hatóságok már korábban is aggódtak a muszlim ujugurok és a buddhista tibetiek (vagy legalábbis ezek nyugati emigrációja) körében jelentkező feltételezett szeparatista mozgalmak miatt. A 90-es évek végétől kezdve a hatóságok egyre inkább összefüggést véltek felfedezni a 80-as évek óta élénkülő, független ujgur identitásörzés, a 90-es években jelentkező elszakadási törekvések,

6 „The proposal focuses in particular on the specific needs and concerns of the Kosovo Serb community, which shall have a high degree of control over its own affairs. The decentralization elements include, among other things: enhanced municipal competencies for Kosovo Serb majority municipalities (such as in the areas of secondary health care and higher education); extensive municipal autonomy in financial matters, including the ability to receive transparent funding from Serbia; provisions on inter-municipal partnerships and cross-border cooperation with Serbian institutions; and the establishment of six new or significantly expanded Kosovo Serb majority municipalities.” Lásd Security Council 2007: 6–7.

valamint az iszlám világhatalmi törekvések között. Az 1997-es és különösen a 2004-es hszincsiangi zavargások után ezért úgy látták, hogy elérkezett az idő megvívni saját „terrorellenes háborújukat”. Az ennek keretében Ujguriában alkalmazott hatósági erőszak (letartóztatások, kivégzések, átnevelő táborok stb.) nemzetközi emberjogi tiltakozásokat váltott ki. A 2010-es években – Kína szuperhatalmi pozíciójának és aszszertivitásának a megerősödésével párhuzamosan – az ujugurok emberi jogai kapcsán fellépő mozgalmak egyre erősebb amerikai kormányzati hátszelet kaptak: az ujugurkérdés az amerikai–kínai geopolitikai feszültségek egyik kiemelt tényezőjévé vált.

Ennek a helyzetnek a nemzetközi kisebbségvédelemre gyakorolt hatása szempontjából látni kell mindamellett az ujugurok és a tibetiek (és ami kevésbé szerepel a nemzetközi diskurzus előterében: a belső-mongóliaiak) kérdésének rendkívüli összetettségét. Miközben a nemzetközi emberjogi mozgalmak és a nyugati hatalmak számos ujuguriai és tibeti emberjogi sérelemről hoznak fel bizonyítékokat, mindez hivatalosan a Hszincsiang Ujgur Autonóm Tartomány és a Tibeti Autonóm Tartomány nevű közigazgatási egységekben történik. Természetesen csalódnia kell annak, aki azonosságot kíván felfedezni a kínai autonóm tartományok és akár az Åland-szigetek, akár Dél-Tirol, akár Eupen, akár Katalónia, akár Skócia és Wales autonómiája között, ugyanis a kommunista rendszertől eleve (nem csak a nemzetiségi jogok területén) idegen a nyugati értelemben vett autonómia fogalma. Főként a Székelyföld 50-es évekbeli romániai státusával lehet párhuzamba állítani ezeket a valójában inkább különleges igazgatású, mintsem autonóm területeket. Ezzel együtt is igaz, hogy Ujguriát, Tibetet és még három további térséget nemzetiségi jellegükre való tekintettel igazgatják a többi tartománytól megkülönböztetett módon, és ezt a kínai döntéshozók a szeparatizmussal és a nemzetközi iszlám radikalizmussal szemben felerősödő aggodalmaik ellenére mindmáig nem törölték el. Pedig ha akarták volna, a kommunista rendszerben nyugodtan megtehették volna. Annyiban több is a kínai nemzetiségi „autonómia”, mint az 50-es években a romániai volt, hogy vállaltan pozitívan diszkriminálja a kisebbségeket: például rájuk nem vonatkoztak a családok gyermekszámát maximáló előírások, és etnikai alapon máig kvótákat biztosítanak számukra az egyetemeken, valamint az autonóm tartományok döntéshozó szerveiben.

Noha vannak nyugati országok (mint a feljebbi autonómiamodellek említésével jelezte), amelyek a kínainál sokkal nagyvonalúbb autonómiamodelleket tartanak fenn és a pozitív diszkrimináció (*affirmative action*) intézményét is alkalmazzák, ez távolról sem jellemző az összes nyugati demokráciára. Számos olyan nyugati országban hiányoznak az ilyen jogintézmények, amelyek hagyományos kulturális sokszínűsége épp elég okot adna a bevezetésükre. Ezért Washington csak a kínai hatóságok kegyetlenkedésének elítélésében tud beállni az ujugur emigráns mozgalmak mögé, amelyek mérsékeltabb vonulata valójában nem kizárólag és nem is elsősorban a személyes emberi jogok problematikájára fókuszál, hanem az ujugur autonómia kiszélesítését (nyugati értelemben vett jogállami autonómiává alakítását) követeli. Az ennél radikálisabb, szeparatista ujugur törekvéseket Amerika értelemszerűen nem támogathatja, de az autonóm

jogkörök bővítése kapcsán is jobbra tartózkodik az állásfoglalástól, mert ha nem tartózkodna, akkor ugyanezt saját szövetségesein is számon kellene kérnie.

Az ezredforduló után tehát az összes nagyhatalomnak ellentmondásossá vált a viszonya a kisebbségi jogokhoz. Habár valamilyen ok miatt mindegyik érdekelt a kisebbségi jogokban (a nyugati hatalmak értékrendileg is, de a balkáni és a közép-európai stabilitás fenntartása érdekében is, Oroszország az orosz ajkú kisebbségek miatt, Kína azért, hogy elhárítsa a kisebbségekkel szembeni népiértés vádját), ugyanakkor mindegyik nagyhatalom ellenérdekelt is a kérdéskör túlhangsúlyozásában. Amerika egyes szövetségesei kisebbségellenes politikája miatt, Oroszország a területén élő muszlim kisebbségek folytán, Kína pedig többek közt az ujgur és a tibeti szeparatizmustól tartva. Azokat a kisebb nyugati országokat, amelyek korábban a kisebbségvédelem éllovasai voltak, a migráció felerősödése teszi óvatosabbá a kisebbségi kérdés bolygatásában.

*

Mindezekhez társult az is, hogy a 80–90-es évek folyamán a nyugati világ liberális ideológiai műhelyeiben fokozatos elmozdulás következett be a liberális demokráciának a nemzethez való viszonya megítélésében. A 20. századi liberalizmus a nemzetállamiság jogokat sértő, erőszakos változtatásával szemben szövetségesként tekintett a nemzeti kisebbségek kollektív jogokat szorgalmazó törekvéseire. Új, progresszív kiadásában viszont a liberalizmus egyre elutasítóbbá vált általában véve a nemzettel, mint elsődleges demokratikus politikai kerettel szemben. A nemzet mint kulturális közösség (a kulturális sokszínűség alapja) elfogadható a mai liberális mainstream számára, de csak akkor, ha ebből nem származtat saját maga számára eleve elrendelt, elvitathatatlan jogokat. Történt ez a fordulat annak ellenére, hogy főként a 90-es évektől több rendkívül felkészült szakértő került ezekbe a műhelyekbe a közép-európai és más nemzeti kisebbségek tagjai közül, és ők sokat tettek, illetve tesznek mind a mai napig a nemzeti kisebbségek igazi problémáinak megértéséért ezekben a körökben. Az elmozdulás kétségtelen iránya mégis az, hogy mindenfajta nemzeti alapú politikai igény, a nemzetállamiság és a nemzeti kisebbségek közösségi önrendelkezése is, egyre inkább idejéértémetlen, mások jogait korlátozó tendenciává és ezért feszültségforrássá – azaz rossz értelemben vett „nacionalizmusá” – minősül a magát továbbra is liberalizmusnak nevező, valójában azonban újfajta, progresszív ideológia szemszögéből.

A liberalizmusnak ez a türelmetlen változata kevésbé az emberi jogokat garantáló nemzetállamban, sokkal inkább a nemzetállam hatásköreinek részben nemzetek feletti struktúrákra, részben a civil szférára történő átruházásában látja a világtársadalom fejlődésének kívánatos irányát. A 90-es évek liberális szellemi műhelyeinek ez irányú tanítása már a 2000-es évek elején is teret hódított, a 2010-es évekre pedig meghatározóvá vált a nyugati országok túlnyomó részének politikai-ideológiai szférájában. A 2010-es években ez ellen lázadt fel az Egyesült Államok nemzetállamisága nevében Donald Trump politikája, illetve már őt megelőzően saját nemzetállami ha-

tásköreik védelmében Abe Sinzó Japánja, Narendra Modi Indiája és több közép-európai ország, köztük Magyarország is.

Mindezek a jelenségek együttesen egyfajta lehűléshez vezettek a nemzetközi kisebbségvédelemben a kilencvenes évek gyors jogfejlődése után. Az utóbbi időszakban – az őshonos népek ügyében elfogadott, feljebb említett ENSZ-deklaráció kivételével – nem születtek olyan áttörő, új, nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények és gyakorlati nemzetiségi autonómiastruktúrák, mint a 90-es években és azt megelőzően. A korábbi évtizedek kisebbségvédelmi vívmányai továbbra is érvényben vannak, konkrét ügyek kapcsán időnként eredményeket is produkálnak: például Ukrainát a Velencei Bizottság állásfoglalásai a kifejezetten kisebbségellenes, új jogszabályok kisebb-nagyobb mértékű újragondolására kényszerítették. Ritkaság azonban, hogy a kisebbségvédelmi egyezmények megsértése érdemi következményekkel járna. S amikor ilyen esetek történnek, semmiképpen sem kerülnek a nemzetközi politikai diskurzus fgyelmének a középpontjába.

Az Európai Parlament Belügyi Főigazgatósága 2017-ben tanulmányt készített az EU-s kisebbségvédelemről, amelyben úgy értékelte a kialakult helyzetet, hogy fő kihívásként jelentkeznek a nemzetközi és regionális monitoringtestületek megállapításainak és ajánlásainak belpolitikai végrehajtásában mutatkozó hiányosságok.⁷ Pontos megállapítás! Ennek alapján azonban az EU-s dokumentum – a napjainkban eluralkodott felfogásra jellemzően – mindössze annyi ajánlást fogalmazott meg, hogy erősíteni kell a tagállamokban a jogállamiságot. A nemzeti kisebbségek szempontjából önmagában véve ez természetesen indokolt, és a tanulmány érdeme, hogy a kisebbségi jogokat a jogállamiság egyik mércéjeként mutatta be. Mindamellett egyértelmű, hogy pusztán a tagállamok jogállamiságának általános tökéletesítése nem tartóztathatja fel a nemzeti kisebbségek felmorzsolódásának és Európa hagyományos kulturális sokszínűsége eltűnésének a folyamatát. Ezekről a problémákról azonban lényegében szót sem ejtett az EU-s tanulmány, amely sajnos a kisebbséghez tartozó polgároknak kizárólag a személyes/egyéni diszkriminációjával foglalkozott kisebbségvédelem címén.

*

Mindez továbbra is az 1945 utáni világrend nemzetközi jogi keretei között történik. A feljebb bemutatott geopolitikai változások ugyanis csak a világpolitika napirendjén szereplő problémák körét és megítélését változtatták meg, és a világpolitikai erőviszonyokat módosították kisebb-nagyobb mértékben, az ENSZ Alapokmányára épülő világrendet azonban nem írták felül. Kérdés azonban, hogy az a nagyméretű, átfogó, háborús támadás, amelyet Oroszország 2022-ben indított Ukrajna ellen, nem rengeti-e meg alapjaiban az eddigi ENSZ-világrendet, és ha igen, akkor mi jön létre helyette.

7 „A key challenge is gaps in implementation and follow-up of the findings and recommendations issued by these international and regional monitoring bodies in domestic arenas.” Lásd European Parliament 2017: 9.

Az orosz stratégia minden jel szerint arra irányul, hogy miután elérik az általuk kívánatosnak és reálisnak ítélt katonai eredményeket, befejezik vagy befagyasztják a háborút, és a világ – ahogy eddig is mindig, csak éppen eddig a mostaninál kisebb méretű konfliktusok után – napirendre tér a történetek felett. Ha ez történik, akkor papírforma szerint semmi sem változik meg: a világrend középpontjában továbbra is az ENSZ fog állni, Biztonsági Tanácsának állandó tagjai pedig – köztük ötödmagával Oroszország – a béke és a biztonság kérdésében vétőjoggal fognak rendelkezni. A nemzetközi jog legfőbb forrásául továbbra is az ENSZ Alapokmánya szolgál majd; csak éppen – és ez lesz a legfőbb változás – még annyi hitelessége sem lesz ennek a jogforrásnak és a ráépülő nemzetközi jognak, mint eddig. Korábban is sok csorba esett a nemzetközi jogon: már Oroszország 2008-ban Georgia, majd 2014-ben Ukrajna ellen elkövetett területszerzése is jogsértéssel történt, éppen ezért a nemzetközi közösség nem ismerte el ezeket. De nem is tett ellenük semmi érdemit.

Az Ukrajna elleni 2022-es, máig folyamatban lévő támadás abban különbözik a korábbiaktól, hogy ezúttal Oroszország az ENSZ Alapokmányának összes alapértékét egyszerre vette semmibe. Nemcsak a béke és a biztonság, illetve a viták békés rendezése elvét sértette meg, hanem például az ukrán mezőgazdasági export blokkolásával a konfliktusban egyáltalán nem részes társadalmaknak a globális közjóhoz való egyenlő hozzáférését is. Ugyanakkor azzal, hogy ez a háború már nem lokális célokért folyik, hanem orosz részről Ukrajnának és az ukrán népnek a létezéshez vagy legalábbis az önrendelkezéshez való jogát vitatják el, szembemennek a nemzetközi közösség tagjai szuverén egyenlőségének az elvével. Az meg már szinte szokásos „velejárója” az ilyen háborúknak, hogy az emberi jogok lépten-nyomon sérülnek bennük, nem is beszélve a hadviselés szabályait meghatározó humanitárius jogról. Ha a nemzetközi közösség a nemzetközi jognak mindezeket a sérelmeit *de facto* tudomásul veszi, akkor ténylegesen működő globális rendezőelvűvé a nyers erő alkalmazása válik, annál is nagyobb mértékben, mint eddig. Habár szép elvként továbbra is lesznek nemzetközi dokumentumok és egyezmények, valójában azonban azzal a veszéllyel kell szembenézni, hogy mindenki korlátlanul tehet bármit, amire katonai ereje van, és ténylegesen csak azok a jogok illetnek meg bárkit is a világban, amelyeket saját erejéből ki tud kényszeríteni.

Ez a nemzeti kisebbségek szempontjából konkrétan azt jelentené, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem eddigi vívmányai még annyi védelmet sem fognak nyújtani számukra, mint mostanáig. Mivel a nemzeti többség és a kisebbség közül szinte törvényszerűen a többség az erősebb (éppen ezt a fölényt kívánja korlátozni a nemzetközi kisebbségvédelmi jog), a kisebbségek mozgástere egyre inkább arra fog korlátozódni, amit a nemzeti többség jónak lát megengedni számukra. A nemzeti többségek nagyvonalúsága pedig már csak azért sem lesz magától értetődő, mert az orosz példán azt fogják látni, hogy amennyiben valaki kellő katonai képességgel rendelkezik a kisebbségvédelem ürügyén megtámadni egy másik országot, akkor azt büntetlenül megteheti. Ez világszerte megnövelheti az egyébként teljesen békés és semmilyen biz-

tonsági kockázatot nem rejtő nemzeti kisebbségekkel szemben is a jogaik csorbítását és az intoleranciát.

Amennyiben ez a forgatókönyv valósulna meg, a nemzetközi kisebbségvédelem szempontjából a kulcskérdés a nemzetközi jog hitelvesztésének a mértéke lesz. A nemzeti kisebbségek érdeke az, hogy a lehetőségekhez képest minél kisebb legyen ez a hitelvesztés, és a nemzetközi jog – a kisebbségvédelmi jogintézményekkel együtt – legalább hasonló szinten érvényesüljön a jövőben is, mint mostanáig. Ezt nem lesz könnyű elérni!

*

Az események fejlődésének az elsőként bemutatott jövőbeli forgatókönyvvel ellentétes iránya az lenne, ha a nemzetközi közösség most az egyszer nem térne napirendre az orosz agresszió felett. Noha a napirendre térés sokkal kényelmesebb hozzáállás a többi nagyhatalom részéről, és a nagyhatalmak mindig is szerették a kényelmes megoldásokat, a jelenlegi helyzetben nem zárható ki az agresszor valamifajta hosszú távú szankcionálása: kiiktatása a nemzetközi rend meghatározó, legitim tényezői közül. Például kizárása a nemzetközi közösségből, de legalábbis a vétójoggal rendelkező hatalmak köréből. Ez azonban az ENSZ keretei között nem érhető el jogszerűen, ugyanis egy tag kizárása, illetve az Alapokmány módosítása is olyan kétharmados szavazattöbbséget igénylő, közgyűlési döntés, amelyhez a Biztonsági Tanácsnak is hozzá kell járulnia. Sőt a kizárás esetében már a kezdeményezés joga is a Biztonsági Tanácsot illeti meg. Oroszország azonban nyilvánvalóan nem fogja megszavazni saját kizárását, egy még oly súlyos katonai vereség esetén sem. Ebben az esetben tehát új szervezetet kell alakítani, amelyik saját égisze alatt új világrendet szervez. Vagy pedig valamilyen – alkotmányosnak nehezen nevezhető – jogi forradalomnak kell végbe mennie az ENSZ-ben, ami lényegében új szervezetté formálja azt.

Ez mai nézőpontunkból lázalomnak tűnhet. Ha azonban rápillantunk a világkormányzás olyan informális fórumaira, mint a különböző „G”-k – a G7 (Group of Seven – Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Japán, Kanada, Németország, Olaszország és az Európai Unió), a G20 (a világ húsz legnagyobb nemzetgazdasága) vagy a „G2” (az Egyesült Államok és Kína, amelyek formálisan nem alkotnak „csoportot”, rendszeres csúcstalálkozóik azonban a világpolitika definitív pillanatai), de említhetnénk a BRICS-et is (Brazília, Kína, India és Oroszország alapította, később a Dél-Afriai Köztársasággal kiegészült, majd mára 11 tagúvá avanzált fórum) –, akkor ezek sok szempontból már most is átvették az ENSZ-től a világ irányítását, vagy legalábbis a közös globális döntések stratégiai irányainak a meghatározását. Ezek a G-típusú fórumok jelenleg az ENSZ-világrenden belül működő kvázi pártok vagy lobbik, de elvileg bármelyik viszonylag könnyen egy új (vagy a meglévővel egyszerre működő, alternatív) világszervezet csírájává is válhat. Különösen is igaz ez a G7-re, amelynek 2023. évi japán elnöksége olyan részletes és sokrétű dokumentumcsomagot dolgozott ki, hogy az akár egy új világrend (vagy a jelenlegi világrend

radikális módosításának) alapja is lehet. A dokumentumcsomagot összegző csúcstalálkozójukra a hetek (akik az EU-val együtt valójában nyolcak) meghívták a „globális dél” képviselőit, köztük két BRICS-tagot (Brazíliát és Indiát), akik el is mentek az eseményre Hirosimába. Tehát a G7 a legjobb úton van afelé, hogy univerzálissá tegye saját világrendvízióját. Ha a „G2” keretében az Egyesült Államok Kína együttműködését is biztosítja ehhez a G7-alapú globális építkezéshez, akkor lényegében csak deklaráció kérdése, hogy mikor nevezik el (illetve hogy elnevezik-e egyáltalán) magukat egy új világszervezetnek.

Ha ez történik, akkor csak az új szervezetet formálisan kezdeményezők meggyőződésétől függ majd, hogy az új szervezet és vele együtt az új világrend mennyire fogja adaptálni az eddigi nemzetközi jogforrásokat, illetve mennyire fog új normák kialakítására törekedni. Értelemszerűen a szokásjog működése miatt az új jogrend csak korlátozott mértékben különbözhet az eddigitől. Az esetleges hangsúlyeltolódások azonban így is lényegesek lehetnek (akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban) a nemzeti kisebbségek védelme szempontjából. Emellett az is kérdés lehet, hogy a világ mekkora része csatlakozik az esetleges új világszervezethez: tehát az új szervezet leváltja-e az ENSZ-t, vagy alternatív – esetleg konkurens – struktúrát teremt vele szemben.

Egy ilyen lépés a nemzetközi élet számos területén, így valószínűleg a kisebbségvédelemben is jogbizonytalanságot eredményezne, legalábbis arra az időre, amíg el nem fogadnak új nemzetközi normákat, vagy ki nem mondják, hogy az eddigi szabályozásokat – köztük a kisebbségvédelmi dokumentumokat – átveszik. Ennek a kisebbségek szempontjából hátrányai és előnyei egyaránt lehetnek. Az ENSZ helyébe vagy konkurenciájául fellépő új szervezet alapítói magától értetődően mindenekelőtt államok lesznek, amelyek ha egyáltalán hajlandóak foglalkozni a kisebbségi kérdéssel, akkor azt a kisebbségek biztonságpolitikai jelentőségéről alkotott, éppen akkor aktuális meggyőződésük mentén fogják tenni. Ezzel kapcsolatos felfogásukra sajnos eleve rá fogja nyomni a bélyegét, hogy Oroszország többek közt kisebbségpolitikai hivatkozással borította fel az eddig fennálló világrendet. Ráadásul ez immár másodszor történt meg a világtörténelemben, hiszen Hitler is kisebbségvédelmi ürüggyel robbantotta ki a második világháborút.

Elképzelhető azonban, hogy az alapító államok más tényezőket (nemzetközi civil szervezeteket, gazdasági szereplőket, vallások képviselőit stb.) is az „asztalhoz” engednek annak érdekében, hogy az új nemzetközi rend nagyobb legitimitásra támaszkodjék és ezáltal stabilabb legyen. Ha a nemzeti kisebbségek kellően talpraesettek egy ilyen változás pillanatában, akkor elérhetik, hogy az új világrend alapjairól az alapító államok az ő képviselőikkel – olyan szervezetekkel, mint például az európai kisebbségek szervezete, a FUEN – is konzultáljanak, s így a nemzetközi kisebbségvédelem szempontjából az új világrend akár kedvezőbb is legyen, mint az eddigi volt.

A reális forgatókönyvek közé tartozik az is, hogy az orosz–ukrán fronton olyan katonai helyzet áll elő, amelyben egyik fél sem éri el a céljait, de mindkettő kimerül, ezért kénytelen befejezni a hadműveleteket. Ebben az esetben olyan fegyverszüneti vagy békefeltételeket kell kialakítaniuk, amelyeket a konfliktus mindkét oldala győzelemként tud kommunikálni saját közvéleményének. A két fél közül Oroszország nagyon sokféle politikai célt fogalmazott meg a háború során: a Zelenszkij-rezsim elmozdításától (ahogy ők fogalmaztak: Ukrajna „nácitlanításától”), az ukrán NATO-csatlakozás megakadályozásán és különféle térségek (hol csak Donbasz és Luhanszk vagy azok egy része, hol más területek) vagy akár egész Ukrajna Oroszországhoz csatolásán át az orosz kisebbség „megvédéséig”. Ukrajnának mint megtámadott félnek ennél sokkal egyszerűbb a háborús alapvetése: saját területi integritásának és szuverenitásának megvédése, amely magában foglalja szövetségesei szabad megválogatását, azaz a NATO-csatlakozás lehetőségét is.

A kisebbségi kérdés tehát az orosz háborús narratívában szerepel, az ukránban nem. Más kérdés, hogy a nem ukrán nyelvű lakosság körében érvényesülő moszkvai befolyástól tartva (és persze a főként Nyugat-Ukrajnára jellemző, hagyományos ukrán nemzetállami nacionalizmus indíttatására is) Ukrajna számos kisebbségellenes intézkedést hozott már a 2022-ben indult orosz agresszió előtt és azóta is. Ezek megvédése azonban nem szerepel kimondottan az ukrán háborús célok között. Jószívrrel ez az egyetlen kérdéskör, amelyben Ukrajna arcvesztés nélkül olyan látványos és nagymértékű engedményt tud tenni, amely számára nem vereség, Moszkva azonban saját győzelmeként tudja kommunikálni.

Ezért kézenfekvő lenne, hogy idővel egy olyan megegyezés jöjjön létre, amely Ukrajna nagyvonalú, de a kisebbségi kérdésen keresztül érvényesülő külföldi befolyást lehetővé nem tevő engedményeket hoz.

Kérdés azonban, hogy ilyen esetben a kiegyezés kisebbségpolitikai része csak az orosz kisebbségre fog vonatkozni, vagy Ukrajna összes nemzeti kisebbségére. A másik kérdés pedig az, hogy az engedményekkel Ukrajna formálisan az orosz követeléseknek enged, vagy pusztán a fegyverszünet vagy a békeszerződés keretében kötelezettséget vállal arra, hogy az univerzális és az európai kisebbségvédelmi jogintézmények maximumát biztosítsa a területén élő kisebbségeknek. A már említett, főként nyugat-ukrajnai, de a háborús pszichózisban szinte egész Ukrajnát eluraló ukrán nemzetállami nacionalizmus paradox módon szinte biztosan arra törekedne egy ilyen helyzetben, hogy a maximális nyelvhasználati szabadságot és az autonómia jogát az orosz ajkúakra korlátozza. Ezt könnyen el is érheti, hiszen a nagyhatalmak közül senkinek sem lesz kedve olyan kisebbségvédelmi szabályokat ráerőltetni Ukrajnára, amelyek közvetlenül nem szükségesek ahhoz, hogy az orosz fél is belenyugodjék a megegyezésbe.

Súlyos stratégiai hiba lenne azonban ukrán részről és a nemzetközi közösség részéről is, ha az oroszokat több nyelvi szabadsággal és autonómiával (pontosabban an-

nak a jogával) ruháznák fel, mint a többi kisebbséget. Ezzel ugyanis előjogokat biztosítanak az oroszoknak a többi kisebbséggel szemben, és így a kisebbségek (az oroszok is, meg a többiek is) sokkal kevésbé integrálódna az ukrán államba, mintha jogi értelemben az orosz egy lenne az ukrainai kisebbségek közül. Nemzetközi szempontból pedig arra születne precedens, hogy az a kisebbség ér el érdemi nemzetiségi jogbővítést, amelyiknek az érdekében anyaországa erőszakosan lép fel, a többiek viszont nem jutnak ilyen lehetőséghez. Tehát globális szinten nem csökkenne, hanem növekedne a kisebbségekben rejlő biztonsági kockázat. Ezért minden józan nemzetközi tényezőnek amellet érdemes érvelnie, hogy Ukrajna tűzszüneti vagy a békeszerződésben általános kisebbségvédelmi garanciákat vállaljon, és ezt elvileg ne a háborúra való tekintettel tegye, hanem deklarálta saját jól felfogott érdekei, illetve az európai és az univerzális értékek által vezérelve.

*

A jelenlegi globális erőviszonyok alapján bármiféle új világrend kialakulására a legnagyobb befolyást a G7 tagjai és partnerei, illetve a G7 is mint testület, valamint Kína gyakorolhatja. Azt, hogy a G7 mire fog törekedni ennek során, és ezen belül hogyan közelíti meg a nemzeti kisebbségek problematikáját (egyáltalán foglalkozik-e vele), a geopolitikai megfontolásokon kívül döntően a liberális szellemi műhelyekből érkező inspirációktól fog függeni. Ez az inspiráció jelenleg a diszkrimináció kérdéskörére próbálja korlátozni a kisebbségvédelmet.

Kínára azonban a liberális inspiráció nem hat, vagy ha mégis, akkor sem ennyire közvetlenül. Ezért fontos kérdés lesz, hogy Kína mennyire fog – egyfajta engedményként a nyugati világ irányába – maga is azonosulni a nemzetiségi kérdés újfajta liberális-progresszív megközelítésével, illetve mennyire fogja egyszerűen ignorálni az egész problematikát. Esetleg megpróbál-e valamilyen ellensúlyt képezni ezzel az ideológiával szemben, és ha igen, akkor milyent: a diszkrimináció feletti nemzetközi kontroll kiiktatására fog törekedni, ami kifejezetten kedvezőtlen lenne nemcsak a Kína területén élő nemzetiségeknek, hanem általában véve a világ nemzeti kisebbségeinek; vagy megpróbálja a pozitív diszkrimináció, a nemzetiségi kollektív jogok és az „autonómia” (nemzetiségi alapú, különleges regionális igazgatás) jogintézményét megerősíteni a nemzetközi kisebbségvédelemben, ami viszont világszerte előnyös lenne a kisebbségek számára.

A szellemi műhelyek közül a fentiekben csak a progresszív liberálisoknak a nemzetközi kisebbségvédelemre gyakorolt ellentmondásos hatásait említettük. Érdemes ehhez hozzáfűzni, hogy amennyiben az orosz–ukrán háború végével előálló helyzetet az Egyesült Államok részéről már egy új Trump-adminisztráció menedzselné, amire jelenleg esély mutatkozik, akkor a nemzetközi konzervatív szellemi műhelyeknek is hasonlóan nagy hatásuk lehet a korszakalkotó globális változások irányára, mint a liberálisoknak. A kisebbségi jogok szempontjából a konzervatívok számára az a legfőbb kérés, hogy a nemzetállamot mint a globalizmussal szemben védelmet nyújtó

legfőbb struktúrát kritikátlanul közelítsék meg, figyelmen kívül hagyva, hogy a nemzetállamnak nagyon sokféle modellje, változata van. Van kisebbségellenes változata is, amelyiknek valójában nagyon kellene zavarnia a konzervatív ízlést, mert nem menedzselni, hanem megerősokolni akarja a valóságot: saját kulturálisan sokszínű valóságát. Hiba lenne, ha arra való tekintettel, hogy a nemzetállam kisebbségellenes változata is szemben áll a globalizmussal, a konzervatívok elnyomnák magukban fenntartásaikat és zsigeri viszolygásukat tőle. Fontos a konzervatív körökben tudatosítani: a konzervativizmusnak az ideálja nem általában véve a nemzetállam, hanem a jól működő nemzetállam, amelyekre többek között az jellemző, hogy gondozza és őrzi saját, hagyományos kulturális sokszínűségét, azaz nemzeti és etnikai kisebbségeit, és szélesíti azok jogait.

A feljebb felvázolt jövőforgatókönyvek tükrében különösen fontos az említett tényezők (G7, Kína, liberális és konzervatív szellemi műhelyek) kisebbségjogi felfogását, törekvéseit tanulmányozni. A kisebbségeket képviselő, illetve a kisebbségi jogvédelem ügye iránt elkötelezett szervezeteknek, tényezőknek célszerű a nemzetközi életnek ezekkel a szereplőivel minél intenzívebb párbeszédre törekedniük.

Felhasznált irodalom

NÉMETH Zsolt – SZESZTAY Ádám: Kisebbségi jogok a geopolitika sodrásában. In MANZINGER Krisztián (szerk.): *Nemzetpolitika a változó világban. Tízéves a Lőrincz Csaba Díj!* Budapest: Méry Ratio Kiadó – Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány, 15–35.

Jogi források

Az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata az őslakos népek jogairól (2009). Ford. Tóth Norbert. *Pro Minoritate*, (ősz), 119–131. Online: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMinor09-3-07-ENSZ.pdf>

Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_1&format=PDF

European Parliament (2017): *Towards a Comprehensive EU Protection System for Minorities. Study for the LIBE Committee*. Online: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU\(2017\)596802_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/596802/IPOL_STU(2017)596802_EN.pdf)

Security Council (2007): *Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's future status*. S/2007/168. Annex. Online: www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kosovo%20S2007%20168.pdf

Tartalom

LAUDÁCIÓK

NÉMETH FERENC: *A vajdasági dokumentum-
próza mestere* 5

BORDÁS GYŐZŐ: *Szépirodalommal nemesült
dokumentumok* 9

TANULMÁNYOK

SZALMA JÓZSEF: *A nemzeti kisebbségek
kollektív és individuális jogai az európai
charták fényében* 13

KORHECZ TAMÁS: *Reflexiók Várady Tibor
kisebbségvédelmi téziseire* 37

BALÁZS GÉZA: *Törekvések a jogi nyelv
közérthetőségére* 51

KARDOS GÁBOR: *Az igazságszolgáltatás
és a kisebbségi nyelvek használata* 65

NÉMETH ZSOLT – Szesztay Ádám:
*Kisebbségi jogok a változó geopolitika
sodrásában* 79